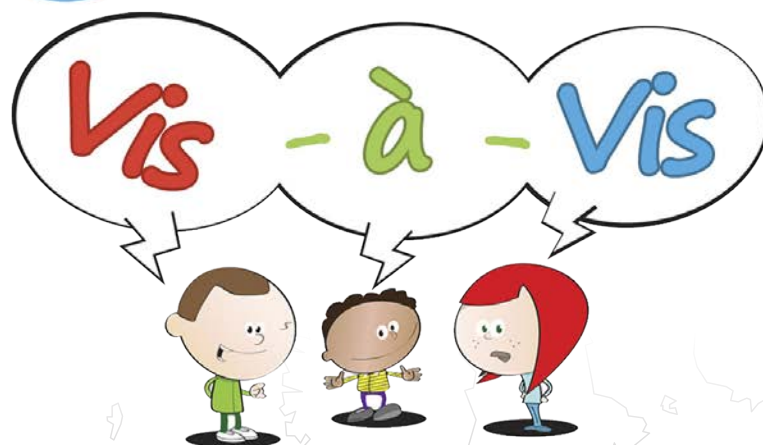

EUREGIO

Grenzeloos thuisland. Een leesboek.
47 kleine ontdekkingsreizen door de EUREGIO

Dit project is tot stand gekomen door subsidies van de Taalunie Nederland en het Ministerie voor Scholen en Onderwijs van de deelstaat Noordrijn-Westfalen

Ministerium für
Schule und Bildung
des Landes Nordrhein-Westfalen

taal:
unie

Informatie en contact:

Coördinatiebureau Duits-Nederlandse uitwisseling op scholen in de grensregio

Bezirksregierung Münster- Der Regierungspräsident Andreas Bothe

Domplatz 1-3

D-48143 Münster

Telefoon: 0049 – 251 – 411-0

www.bezreg-muenster.de

Bezirksregierung
Münster

BILDUNGSLAND
Hier wachsen Talente.

Voorwoord

Er bestaat sinds 2015 een coördinatiebureau voor de Duits-Nederlandse schooluitwisselingen bij de Bezirksregierung te Münster.

Deze instelling regelt de samenwerking via een netwerk in de grensregio en ondersteunt docenten die Nederlands als tweede taal geven of als docent ‘spreek je buurtaal’ Nederlands geven. Naast het taalkundige aspect, stimuleert het coördinatiebureau ontwikkelingen, die de interculturele competenties van studenten verbeteren en „grenzen in leven en denken“ oprekken.

Onder leiding van het coördinatiebureau werd een werkgroep opgericht die zich gericht heeft op het schrijven van dit leesboek over de EUREGIO.

Het project is mogelijk gemaakt door de samenwerking met het Ministerie van Scholen en Onderwijs van de Duitse deelstaat Noordrijn-Westfalen en met financiële steun van de Nederlandse Taalunie.

Het leesboek is speciaal ontwikkeld voor kinderen. Het is erop gericht dat leerlingen door het werken op school met het leesboek, hun leefomgeving aan weerszijden van de grens beter leren kennen en geprikkeld worden om de grensstreek te ontdekken.

Het werken met verschillende teksten over een breed scala aan onderwerpen uit de EUREGIO is bedoeld om de interculturele ontwikkeling van kinderen te bevorderen. Leerlingen leren hiermee de grensregio kennen als een interessante omgeving met veel uitdagingen en kunnen daardoor onze Nederlandse burens beter leren begrijpen.

Deze ‘Euregionale vorming’ van kinderen in de grensregio is een pijler en een voorwaarde om het label ‘Euregioprofilschule’ te behalen. De vereiste competenties zullen met behulp van dit boek optimaal bereikt worden.

Ik wens iedereen die met dit boek werkt, zowel docenten als leerlingen, veel plezier, maar ook leerzame en spannende momenten met de teksten en verhalen over onze EUREGIO!

Dorothee Feller
(Regeringspresident 2017-2022)

Voorwoord.....	1
EUREGIO-Kaart.....	4

Onze EUREGIO

1 - Samenwerken met de buren	6
2 - Een jonge oude stad	8
3 - Het Landkreis Osnabrück	10
4 - De 'Kreise' van het Münsterland	12
5 - Het Nederlandse EUREGIO-gebied	14
6 - Het Landkreis Grafschaft Bentheim	16
7 - Koning, bondskanselier en bondspresident	20

Economie, energie en techniek

8 - Made in ... de EUREGIO	22
9 - De geschiedenis van de industrialisatie	26
10 - Energie uit Saerbecken Gronau	28

Middelen en wegen

11 - School hier en daar	30
12 - JUNGE UNI in Bocholt	34
13 - Vele wegen leiden naar het doel	36
14 - Altijd up to date	38
15 - Van de EUREGIO naar de hele wereld	40
16 - Wegen voor schepen	42

Natuurlijk!

17 - Grensoverschrijdende natuurgebieden	44
18 - Handelsroute, waterweg en economisch gebied	48
19 - De Baumberge in het westelijke Münsterland	50
20 - Let op, wild!	52
21 - Natuurpark Hohe Mark	54

Lang, lang geleden

22 - 2000 jaar oude schatten	56
23 - De Dertigjarige Oorlog en de Vrede van Westfalen	58
24 - Zoals in een sprookje	60
25 - Musea om te ontdekken	62
26 - Grensstenen en grensmarkeringen	64
27 - Dinxperwick: twee bijzondere bureu	66
28 - Hij bracht oorlog en vooruitgang naar Europa!	68
29 - Dikke muren en diepe grachten	70
30 - Het glasmuseum in Lette	72
31 - Karel de Grote en zijn missionaris Ludgerus	74

Ons cultureel erfgoed

32 - Kunstenaars aan beide kanten van de grens	76
33 - In de schatkamers van de EUREGIO	78
34 - Annie de Leeuw alias Johanna Reiss.....	80
35 - De Tödden	84
36 - De kiepkerels of 'Kiepenkerle' in Westfalen	86
37 - Een speciaal grensonderwerp	88
38 - De Hanze en de Nedersaksische taal	90
39 - De textielgeschiedenis aan weerskanten van de grens	92
40 - Gebedshuizen in de EUREGIO	94

Dagelijks, jaarlijks, steeds maar weer

41 - Het goede van hiernaast	96
42 - Bloemencorso's in onze EUREGIO	98
43 - Waar rolt de bal in de EUREGIO?	100
44 - Stevig in het zadel	102
45 - Kerstmarkten en Sinterklaas	104
46 - Kermis nodigt je uit om te feesten	106
47 - Muziekfestivals in de EUREGIO	108

Colofon	110
---------------	-----

1 - Samenwerken met de buren

Die EUREGIO — De EUREGIO

In het woord EUREGIO zitten twee dingen die voor veel mensen belangrijk zijn: Het gemeenschappelijke grote (**Europa**) en het eigen kleine (de **regio**).

5 Allebei betekenen voor veel mensen: **Vaderland**.

In onze EUREGIO wonen mensen uit twee landen: uit **Duitsland** en uit **Nederland**. Het gebied van onze EUREGIO beslaat ongeveer 13000 km² met ongeveer 3,4 miljoen inwoners. Dit gebied strekt zich aan de Nederlandse kant uit over **Twente** en de **Achterhoek** evenals
15 over delen van **Noordoost-Overijssel** en **Zuidoost-Drenthe**. Aan de Duitse kant omvat het EUREGIO-gebied het **Mün-**

De EUREGIO is niet de enige 'euregionale' regio in Europa.

Ontdek welke andere

1

'Euregio's' er nog bestaan in Europa en waar ze zich bevinden.

sterland met de stad Münster en de 'Kreise' **Steinfurt, Coesfeld, Warendorf**
20 en **Borken** evenals het 'Kreis Grafschaft

Zoek alle in de tekst genoemde steden en rangschik ze per land.

2

Ontdek meer steden in de EUREGIO en voeg ze eraan toe.

Bentheim, de stad en het 'Landkreis' **Osnabrück** plus delen van het **Emsland**.
45

De EUREGIO werd opgericht in 1958
25 en is de eerste regionale grensoverschrijdende fusie in Europa met 190 Nederlandse en Duitse **steden** en **ge-** 50

Afb. 1: EUREGIO-kaart

30 **meenten, Kreise en waterschappen**. De taak van de EUREGIO is de verbetering van de **samenwerking** tussen mensen aan weerszijden van de grens. De kleuterschool in Dinxperlo is ook open voor Duitse kinderen. - Aaltenaren winkelen in Bocholt. Muziekkliefhebbers uit Enschede bezoeken het rock'n'popmuseum in Gronau - inwoners
35 van Borken gaan boodschappen doen op de markt in Winterswijk. Bezoekers uit de hele EUREGIO komen dagelijks naar Münster of Osnabrück om te winkelen - fietsers uit Duitsland fietsen graag in de veen- en heidegebieden langs de **grens**. Veel van deze mensen dragen bij aan een nog betere samenwerking. De ziekenhuizen en
40 artsen proberen samen de **gezondheidszorg** voor de mensen in de EUREGIO te verbeteren. Politie en brandweer helpen collega's in andere gemeenten van de EUREGIO wanneer **ondersteuning** nodig is (b.v. bij de ontploffing van de vuurwerfabriek in Enschede in 2000). Ook **milieubescherming** is een taak waarin de **partners** in de EUREGIO samenwerken. Om de samenwerking optimaal te laten functioneren, ontvangt de EUREGIO geld van de **Europese Unie**.

Vroeger waren de **grenzen** tussen landen duidelijker. Iedereen, die vanuit Nederland naar Duitsland reed, moest stoppen bij **de dou-**
50 **ane** aan de grens en zijn **paspoort** laten zien. Ook goederen, die in

Afb. 2: EUREGIO-logo ter gelegenheid van het 60-jarig jubileum

Afb. 3: Vlaggen van de buurlanden Duitsland-Nederland

het andere land gekocht waren, werden gecontroleerd. Dat is tegenwoordig anders. De grens is er nog, maar je merkt er bijna niets

Afb. 4: Europese vlag

Ontwerp een vlag voor de EUREGIO.

meer van. Door **politieke** inzet kunnen mensen overal in Europa werken, wonen en winkelen.

In één opzicht kun je echter nog steeds duidelijk merken dat er grenzen zijn. Dat is de **taal**. Naast de regionale **dialecten** zijn er twee talen in onze EUREGIO. Veel mensen spreken en begrijpen de taal van de burennauwelijks of helemaal niet. Bij het winkelen is dit vaak geen probleem, maar op andere vlakken wel: Wanneer je in het buurland wilt werken, een arts wilt opzoeken of een woning wilt huren, dan kunnen taalverschillen echte problemen opleveren. Om zulke problemen in de toekomst te voorkomen, ondersteunt de EUREGIO scholen die lesgeven in de **buurtaal** en leerlingen van beide kanten van de grens laten samenwerken.

55

70

De geschiedenis van de grens kun je van dichtbij beleven in het 'tweelingdorp' Dinxperlo en Suderwick : www.dinxperwick.info

Voor meer informatie over de partner regio's zie: www.euregio.eu
www.samentwente.nl
<https://www.muensterland.com>
www.osnabruecker-land.de
www.grafschaft-bentheim-tourismus.de
www.emsland.com

Ken je mensen die vaak in hun buurland zijn? Verzamel redenen waarom het de moeite waard is om regelmatig naar je buurland te reizen.

2 - Een jonge oude stad

Münster

De stad Münster (313.559 inwoners) is centraal gelegen in het Münsterland aan de rivier de Münsterse Aa. Ze is omringd door een groen parklandschap.

5 Veel overheidsgebouwen, zoals de **Bezirksregering**, het Hoog Gerechtshof, de Hogere Administratieve Rechtbank en de Landschaps Associatie hebben hun zetel in Münster en bieden werk
10 aan veel mensen.

Opvallend veel jongeren (20,2%) wonen in Münster. Dat komt doordat er in Münster een grote universiteit (**West-
15 fälische Wilhelms-Universität**) en een aantal **gespecialiseerde hogescholen** zijn. In totaal studeren hier 49.000
jongeren uit de hele wereld. Hierdoor werd Münster **Fietsstad Nummer Eén**
20 (500.000 fietsen, die graag en vaak door de studenten gebruikt worden voor hun tochten door de stad). De vele cafés,
pubs en clubs die zich bevinden op een voormalig industrieterrein, de Hawer-
25 kamp, aan de haven en in het Hansaviertel worden niet alleen door toeristen bezocht, maar ook door jongeren.

Veel toeristen komen naar Münster, omdat er veel bijzondere **bezienswaardigheden** zijn. De St. Paulus Kathedraal is op de markt. Münster is **bisschopsze-
30 tel** sinds het jaar 799. Hiervoor hebben paus Leo III en keizer Karel de Grote ge-

Afb. 1: Lambertikerk en Prinzipalmarkt

35 zorgt. Elke woensdag en zaterdag is er voor de kathedraal een grote **markt**. Er zijn typisch **Westfaalse specialiteiten** zoals Pumpnickel te koop. Maar je vindt er ook lekkernijen van over de hele wereld.

Populair zijn de prachtige **koopmanshuizen** met hun arcades aan de Prinzipalmarkt. Hierin zijn veel mooie winkels gevestigd, die uitnodigen om te gaan winkelen. Het **historische raadhuis** met de **Vredeszaal** is schitterend. In deze zaal werd in 1648, na de Dertigjarige Oorlog, na lange onderhandelingen de **Vrede van Westfalen** gesloten.

Er is veel aandacht voor de geschiedenis van de stad. Meer dan 30 **musea** nodigen je uit om Münster te ontdekken, van de schatten van de kathedraal tot het grafisch werk van **Pablo Picasso**, van de geschiedenis van de stad tot het paardenmuseum.

Daar waar de Roggenmarkt en de Alter Fischmarkt op de **Prinzipalmarkt** uitkomen staat de **markt- en stadskerk St. Lamberti**. Deze kerk, gebouwd tussen 1375 en 1450, dankt zijn bekendheid aan het huiveringwekkende verhaal van de drie **kooien** op de top van de toren. Hierin hingen, in het midden van de 16e eeuw, de lijken van de drie leiders van de **Wederdopers**.
55

Sinds 1383 bevindt zich in de toren van de St. Lambertikerk een to-

Ontdek welke andere steden in de EUREGIO ook een universiteit of hogeschool hebben.

Welke studies kun je volgen aan de Universiteit van Münster?

Welke partnersteden heeft Münster? Schrijf op wat ze samen kunnen doen.

Afb. 2: Raadhuis van de Vrede van Westfalen: Vredeszaal

Afb. 3: Dierentuin Allwetterzoo Münster

renwachterskamer. Op 1 januari 2014 is er een vrouwelijke musicus komen wonen als torenwachter. Elke nacht tussen 21.00 uur en middernacht wordt er om het halve uur op de koperen hoorn geblazen. ⁶⁰

In 1875 is in Münster een grote dierentuin, de **Allwetterzoo**, opgericht. De naam komt van de overdekte gangen die beschermen tegen regen en zon. Bezienswaardig zijn het Africaneum voor gorilla's en de jungle voor orang-oetans. Er zijn ook picknickplaatsen, ⁶⁵ een ligweide voor de zomer en speeltuinen. De dierentuin ligt in het midden van het **recreatiegebied Aasee** en trekt veel wandelaars, fietsers, inlineskaters en watersporters. In het voorjaar en in de zomer lokt een grote **kermis** (de Send) bezoekers met veel spannende attracties. En in de adventstijd nodigen romantische **kerstmarkten** ⁷⁰ bezoekers uit om rond te struinen. In de omgeving van Münster zijn talloze kastelen en waterburchten te vinden, gelegen in een pittoresk parklandschap.

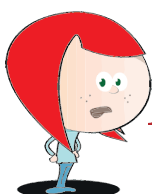
Afb. 4: Kathedraal met wekelijkse markt

Ontdek wie de Wederdopers waren en welke misdaad hadden ze volgens de geschiedenis gepleegd? Welke misdaadserie wordt tegenwoordig in Münster opgenomen?

Veel plaatsen en gebouwen in Münster zijn een bezoek waard: De oude stad, het historische raadhuis, de Lamberti-kerk, de kathedraal, de wekelijkse markt, de dierentuin Allwetterzoo en het Picasso Museum.

Er zijn veel heerlijke Westfaalse specialiteiten, b.v. de traditionele vleesshotel 'Pfefferpotthast'. Dit gerecht is een soort ragout. De naam is samengesteld uit peper, pot en rundvlees (**Hast**).

De mooiste bezienswaardigheden in één virtuele tour:
www.tourenplaner-muensterland.de
www.skaterspalace.de
www.helles-koepfchen.de
www.urlaubfuerkinder.de

3 - Het Landkreis Osnabrück

Der Landkreis Osnabrück

Het Landkreis Osnabrück met 356.123 inwoners telt 34 gemeenten, waarvan 8 steden. Osnabrück met zijn 164.374 inwoners is de grootste en belangrijkste stad. Het Landkreis bestaat uit het **Osnabrücker Land** en het **Tecklenburger Land** en ligt in het Noord-Duitse laagland. In het zuidelijke deel strekken het Teutoburger Woud en het Wiehen-gebergte zich van west naar oost uit. De rivieren Hase en Hunte stromen van zuid naar noord en monden uit in de Eems. In het Landkreis Osnabrück zijn ook **natuurgebieden** die vooral bestaan uit moerassen, zoals het Suddenmoor en de Swatte Poele.

De **verkeersinfrastructuur** is belangrijk voor de mobiliteit en economie. Deze wordt bepaald door zowel de snelwegen A1/A30/A33, als door de zg. N-wegen (Bundesstrassen). Het scheepsvervoer gaat via het **Mittel-landkanaal** die het **Ruhrgebied** met de Noordzee verbindt. Met de trein bereikbaar zijn Hannover, Bremen, Münster, Bielefeld, maar ook Berlijn, Hamburg en het Ruhrgebied.

Tot 1802 was het Landkreis Osnabrück een prinsbisdom. Daarna viel het onder het koninkrijk Hannover, vervolgens viel het onder Franse- en later onder Pruisische heerschappij. In 1866 werd de regio onderdeel van de provincie Hannover.

De **stad Osnabrück** (164.374 inwoners) is een universiteitsstad en heeft diverse hogescholen met totaal 28.000 studenten (14%).

Wie was Felix Nussbaum?

1

Zoek een verhaal over heksenjacht en schrijf het op.

2

Afb. 1: Raadhuis Osnabrück

Al in de Middeleeuwen was Osnabrück een knooppunt van **oude handelsroutes** en werd het beschouwd als hoofdstad van de Westfaalse **Hanze**. Net zoals Münster is ook Osnabrück **bisschopsstad** sinds 780, gesticht door Karel de Grote.

In 1648 werd Osnabrück, samen met Münster, de plaats van ondertekening van de Vrede van Westfalen na het einde van de Dertigjarige Oorlog en de 80-jarige oorlog. Na lange onderhandelingen werd het vredesverdrag op 24 oktober 1648 ondertekend door keizer Ferdinand III, Koning Lodewijk XIV en Koningin Christina van Zweden.

Osnabrück beschrijft zichzelf als een stad van vrede, met als motto: "Vrede als taak, toegewijd aan vrede". Tegenwoordig is de stad een belangrijk **economisch centrum** en stimuleert zowel de vestiging van logistieke bedrijven als auto-, metaal- en papier-industrie. Osnabrück is ook een winkelbestemming en recreatiegebied voor de regio. Tal van dienstverlenende bedrijven vervangen de ijzer- en staalproductie na 1989.

Osnabrück is omgeven door het **natuurpark Terra Vita**, dat wordt gekenmerkt door eindmorenen en uitgestrekte heide- en geestgronden.

In de stad Osnabrück vinden we veel **getuigenissen van het**

Afb. 2: Natuurgebied vertakkingskanaal-Osnabrueck-sluys van Hollage

Afb. 3: Felix-Nussbaum-Huis – Architect: Daniel Libeskind

verleden zoals het Raadhuis van de **Vrede van Westfalen**, de Kathedraal St. Peter, het barokke paleis van de prins-bisschop, het Dominicanenklooster. Het Felix Nussbaum-huis valt op door de moderne architectuur en toont diens werken. De schilder **Felix Nussbaum** werd tijdens de Tweede Wereldoorlog het slachtoffer van de nazis omdat hij van Joodse afkomst was.

Naast vele historische locaties kun je een bezoek plannen aan de dierentuin of de **botanische tuin** in Osnabrück. Je kunt ook huiveringwekkende verhalen over heksenjachten op je onderzoekslijst zetten.

Meer informatie over Osnabrück vind je op:

www.landkreis-osnabrueck.de

en

www.osnabruecker-land.de

Ontdek waar cruiseschepen worden gebouwd in de regio Osnabrück en via welke rivier ze naar zee worden gesleept.

Proef eens de typische regionale gerechten in restaurants in de oude stad: Pfefferpotthast, vleespastei met boekweitmeel, Töttchen of Moppenbrot

In Oudewater, in de buurt van Utrecht, staat een heksenweegschaal, die je van de brandstapel kon redden.

4 - De 'Kreise' van het Münsterland

Borken, Coesfeld, Steinfurt, Warendorf

De Münsterlandse 'Kreise' liggen in het noordwesten van Westfalen en behoren met hun 1,6 miljoen inwoners tot **Noord-Westfalen**. Centraal gelegen is Münster, de enige grote stad in deze regio. Ten noorden grenst het Münsterland aan het Teutoburger Woud, terwijl in het zuiden de Lippe een natuurlijke grens vormt. In het westen strekt het Münsterland zich uit tot de Duits-Nederlandse grens. Dit gebied wordt ook de **Westfaalse Bocht** genoemd. Beeldbepalend is het parkachtig landschap met zijn ontelbare waterburchten. Velden, weilanden, kleine bosjes en heggen verwijzen naar het agrarisch gebruik van deze regio.

Veel steden met 50.000 tot 100.000 inwoners zoals de districtssteden Borken, Coesfeld, Steinfurt, Warendorf evenals

Vind tien plaatsen in het Münsterland met een kasteel. Hoe worden de kastelen gebruikt?

Bocholt, Rheine, Ibbenbüren en Ahlen danken hun huidige uiterlijk aan de **industrialisatie** in de 19^e eeuw, met name aan de textielindustrie.

Tegenwoordig heeft het gebied een goede transportinfrastructuur. De snelwegen A1, A31 en A43 zijn de verbindingen in noord-zuidelijke richting, terwijl de routes vanuit het oosten naar het westen via de snelwegen A30 en A2 verlopen. Het watervervoer verloopt via het **Dortmund-Eemskanaal** en het **Mittellandkanaal**. Belangrijk is ook het

Afb. 1: Parklandschap in het Münsterland

vliegveld Münster/Osnabrück in Greven. Daarnaast is er een dicht **netwerk van spoorwegen** in alle richtingen, ook in westelijke richting naar Nederland.

Waar de bewogen geschiedenis van de regio begon met de **vestiging** van Germaanse stammen, zien we nu een regio die in veel opzichten succesvol is. Slechts 1,7% van de economische activiteiten is **landbouw**, terwijl maar liefst 64,1% behoort tot de **dienstverlenende sector**. 34,3% van de economische activiteiten behoort tot de **pro-**

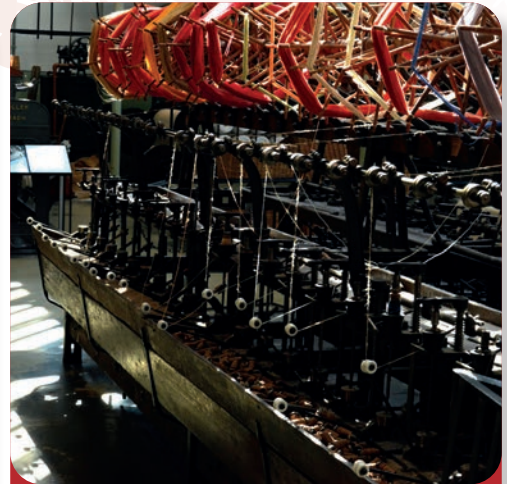
Naar welke bestemmingen kun je vliegen vanaf het vliegveld Münster/Osnabrück?

ductiesector. Dit zijn vooral middelgrote bedrijven op het gebied van machinebouw, bouwbedrijven en voedingsindustrie. Dit in tegenstelling tot de laatste 2 eeuwen, waarin de textielindustrie een prominente rol speelde.

Ook het **toerisme** speelt een steeds belangrijker rol. Een netwerk van fietsroutes leidt naar 100 kastelen, bijv. in Ahaus, Anholt, Borken, Coesfeld en Münster. Natuurgebieden en natuurmonumenten nodigen uit tot wandelingen.

Afb. 2: Kasteel Raesfeld

Afb. 3: LWL-Textielmuseum Bocholt: Weverij

Veel **beroemde mensen** worden gepresenteerd in de musea. Sommigen van hen zijn nog in leven, gedeeltelijk zelfs in de regio. Misschien heb je zin om iets uit te zoeken over Götz Alsmann, Ludger Beerbaum, Udo Lindenberg, Günther Jauch, Franka Potente of Mikie Krause?

60

Mooie en interessante bestemmingen voor een excursie zijn o.a. Kasteel Raesfeld, de wilde paarden in het Merfeldse Bruch en het Textielmuseum in Bocholt. Daarnaast kun je prachtige fietstochten maken, wel meer dan 4.500 kilometer.

Interessante links:
www.muensterland.com
 En wilde paarden in het Merfeldse Bruch:
www.lwl.org/LWL/Kultur/Westfalen_Regional/Naturraum/Wildpferde

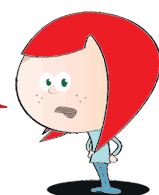

Afb. 4:
Udo Lindenberg

Kies drie beroemde mensen en zoek uit wat hen bekend maakte.

Wist je dat in het kreis Coesfeld wilde paarden leven? De Dülmense Wilde Paarden zijn de enige onder de wilde paardenrassen, die altijd in het wild hebben geleefd en niet afstammen van de getemde paarden.

5 - Het Nederlandse EUREGIO gebied

Das niederländische EUREGIO-Gebiet

Het Nederlandse deel van de EUREGIO is 1/3 van de totale oppervlakte en strekt zich uit over delen van de provincies **Gelderland, Overijssel en Drenthe**. 30

5 Bovendien zijn de Regio's Achterhoek en Twente, de gemeenten Hardenberg en Ommen (provincie Overijssel) en de gemeente Coevorden (provincie Drenthe) onderdeel van het EUREGIO-ge- 35
10 bied.

Afb. 1: Rijksmuseum Twente, Enschede

Het centrum van de **provincie Gelderland** is **Arnhem**. De EUREGIO omvat de Achterhoek, een agrarisch gebied dat 15
steeds meer wordt bezocht door toeristen, vooral fietsers. Typisch voor de gebieden rondom Doetinchem en Winterswijk (28.999 inwoners) zijn boerderijen en kastelen. De **IJssel** is een belangrijke waterweg in deze regio.

20 Het is de moeite waard om een bezoek te brengen aan **Villa Mondriaan** in Winterswijk, waar de vroege schilderijen van **Piet Mondriaan** te zien zijn, of 25
om het **Nationaal Onderduikmuseum** in Aalten te verkennen. **Winterswijk** ligt

op een kalkzandsteenplateau. Verzamelaars vinden hier fossielen. In de zomer biedt de plaatselijke geologenvereniging rondleidingen aan.

De steden Enschede en Hengelo zijn belangrijke centra in de **provincie Overijssel**. **Enschede** met zijn 157.631 inwoners kreeg al in 1325 stadsrechten en was een Nederduitse nederzetting aan de handelsroute tussen Deventer en de naburige steden Gronau en Bad Bentheim in het oosten. Aangrenzend lagen grote heidegebieden, zoals het Amtsvenn. Het geestgebied wordt doorsneden door rivieren en beken afgewisseld met beboste heuvels. Het 47 km lange **Twentekanaal** sluit aan op de Geldersche IJssel bij **Zutphen**. Samen met andere kanalen is het van economisch belang voor het vervoer 40
van goederen.

De **textielindustrie** ontwikkelde zich in de hele regio ook grensoverschrijdend. Thomas Ainsworth, een Engelse textieltechnicus, wordt beschouwd als grondlegger van de katoenindustrie in 45
Twente. Vanuit de van oorsprong huisnijverheid, waarbij geweven werd tegen lage inkomsten, ontwikkelden zich 75 textielfabrieken. De grondstoffen werden uit Nederlands-Indië gehaald. Tijdens de Tweede Wereldoorlog werden veel textielfabrieken vernietigd. In het **Textielmuseum** aan de Haaksbergsestraat kun je veel ontdek- 50
ken over de geschiedenis van de textielindustrie.

Afb. 2: Nationaal Onderduikmuseum, Aalten

Afb. 3: Boerderij in de Achterhoek

Wist je dat in Enschede in 2000 een vuurwerkfabriek ontploft is? Wat kun je vinden over deze ramp?

Voor meer informatie over het 'rock'n'popmuseum' zie
www.rock-popmuseum.de
 over het TextilWerk in Bocholt zie
www.textilwerk-bocholt.lwl.org.

Wie waren de heren J.B. Scholten en M.G. van Heek? Ontdek welke rol ze speelden.

Welke soort muziek speelt het Orkest van het Oosten? Zoek een voorbeeld.

Afb. 4: 'Bos' Piet Mondrian, 1899, Winterswijk

In het Interbellum, de periode tussen de 2 Wereldoorlogen, en dan weer vanaf 1960 ontstond er een hechte en succesvolle **culturele samenwerking** tussen Enschede en Gronau, variërend van strijkkwartetten, salonorkesten en hofdansbands tot symfonieorkesten en operettegezelschappen met hun eigen wereldpremières. Er ontstonden veel amateurmuziekclubs. Misschien bezoek je wel eens een repetitie van het **Orkest van het Oosten**.

Tegenwoordig vind je in **Enschede** universiteiten en hogescholen, die ook populair zijn bij Duitse studenten. Aangeboden worden technische studies, sociale wetenschappen, communicatie, psychologie en 'European studies'.

In het **Rijksmuseum Twente** en in Museum **De Museumfabriek** kun je veel leren over de geschiedenis van de regio, o.a. over de Europese Route van Industrieel Erfgoed. Oprichter en donateur van het Rijksmuseums is de **textielfabrikant Jan Bernhard van Heek**. Onderzoek ook welke rol de mannen J.B. Scholten en M.G. van Heek speelden.

Op dinsdag en zaterdag wacht een grote, kleurrijke weekmarkt op jouw bezoek. En voor voetbalfans is een bezoek aan het stadion van FC Twente de moeite waard.

In het noordoosten van Nederland ligt de eveneens agrarische **provincie Drenthe**. Drenthe is een combinatie van veengebieden in het oosten en heide in het westen. Het wordt doorkruist door kanalen zoals de Drentsche Hoofdvaart en het **Noord Willemskanaal**. Belangrijke steden zijn **Assen** (67.000 inwoners) en **Emmen** (107.471 inwoners). Ook hier was oorspronkelijk textielindustrie en **metaalindustrie**. Vanuit deze plaatsen ging Nederlandse export naar Scandinavië. Tegenwoordig vormt de A31 een belangrijke ver-

keersweg richting Meppen voor o.a. het vervoer van producten van de synthetische vezelindustrie. Hightechbedrijven en **economische centra** hebben zich hier gevestigd. In de grensgemeente Coevorden (32.267 inwoners) is een grensoverschrijdend bedrijventerrein 'Europark Coevorden-Emlichheim' ontwikkeld. De Hogeschool Stenden biedt gekwalificeerde studie- en opleidingsmogelijkheden.

Door welke plaatsen gaat de Europese Route van Industrieel Erfgoed?

Er zijn veel interessante plekken: b.v. Villa Mondriaan en het Nationaal Onderduikmuseum. Je kunt ook het Openluchtmuseum Veenpark of het Internationaal Natuurpark Bourtanger Moor – Bargerveen bezoeken.

6 - Het Landkreis Grafschaft Bentheim

Nordhorn, Bad Bentheim

Afb. 1: Almelo-Nordhornkanaal

Het **Landkreis Grafschaft Bentheim** is lid van de EUREGIO en behoort tot de Duitse deelstaat **Nedersaksen**. Het grenst aan Nederland en aan de Duitse
5 deelstaat Noordrijn-Westfalen. Kreisstadt oftewel districtshoofdstad en grootste plaats van de regio is **Nordhorn** met meer dan 53.000 inwoners.

10 Kijk goed op de kaart. De regio grenst ten noorden aan het Landkreis Emsland, genoemd naar de rivier de **Eems**, die belangrijk is voor de regio. Met de klok mee volgen dan de grensregio's Kreis
15 Steinfurt en Kreis Borken in Noordrijn-Westfalen. In het westen liggen de

Nederlandse provincies Overijssel en Drenthe. Het Grafschaft Bentheim is overwegend agrarisch (67,9%). In het noorden zijn er grote veen- en heidegebieden, waar ook turfwinning is. In het zuiden sluit
20 de **Bentheimer Berg** aan, een uitloper van het Teutoburger Woud. De licht verhoogde Münsterlandse kiezelzandketen begint in het zuidwesten van Schütteldorf. In dit 'Landkreis' zijn 17 natuurgebieden.

De **Vecht** is een belangrijke rivier in de regio. Zij stroomt vanuit het
25 zuidoosten naar het noordwesten en mondt uit over de grens in het **Zwarte Water** en het IJsselmeer. De Dinkel en de Lee zijn andere zijrivieren van de Vecht. Tot lang in de moderne tijd werd de Vecht beschouwd als de belangrijkste verkeersroute, evenals de Eems in het Emsland. De Eems mondt uit in de Dollart.

Tijdens de industrialisatie aan het einde van de 19e eeuw werden kanalen aangelegd als transportroutes (Eems-Vecht kanaal, Coevoerden-Piccardiekanaal, Zuid-Noordkanaal, Nordhorn-Almelokanaal).

35 Het Landkreis Grafschaft Bentheim werd opgericht in 1885 en is voortgekomen uit de Pruisische provincie Hannover. Prehistorische vondsten zoals grafheuvels en gereedschappen van 40.000 jaar geleden verwijzen naar een **prehistorische nederzetting** van Neanderthalers.

Zoek een foto van de schepen, de zogenaamde 'Zompen', die voor het vervoer van zandsteen werden gebruikt.

Het spoor van de geschiedenis gaat terug tot het jaar 1050. Schüttdorf is de oudste stad (1295) van het huidige 'Landkreis'. **Nordhorn**, de grootste stad en hoofdstad van het Landkreis, kreeg in 1379 stadsrechten. Kastelen zoals **Burg Bentheim** waren militaire verdedigingswerken voor de steden.

In de 13e en 14e eeuw werd het graafschap Bentheim de belangrijkste schakel in de **Hanzehandel** tussen de Westfaalse in het Münsterland en de Nederlandse steden in de provincie Overijssel. Goederen werden zowel met paard en wagen als per schip vervoerd, onder meer via de Vlaamse weg. Met schepen, de z.g. zompen, werd voornamelijk Bentheimer zandsteen vervoerd naar Zwolle. Lange tijd bleven de moeilijk toegankelijke heidegebieden onderontwikkeld. Talrijke looproutes van de '**Hollandgänger**' liepen er doorheen. Zij zorgden als '**Tödden**' of '**Kiepkerels**' voor de handel in goederen.

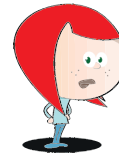
Afb. 2: Stadsmuseum Povelturm, Nordhorn

De ontwikkeling van de heidegebieden vond vooral plaats tijdens de periode van het nationaal-socialisme met de oprichting van strafkampen, die werden gebruikt voor dwangarbeiders. "Wij zijn de moerassoldaten om in het moeras naar turf te graven."

Het Landkreis Bentheim met zijn directe contact met de Nederlandse grens heeft een centrale positie in de interne Europese

Het Internationaal Natuurpark Bourtanger Moorbargerveen is geschikt voor mooie wandelingen en trektochten. In Nordhorn is veel te ontdekken: dierenpark, Stadsmuseum Povelturm, NINO-hooghuis en de oude weverij. Ook de moeite waard zijn excursies naar kasteel Bentheim en de watermolen in Lage.

Weet je wat 'Kloatscheetens' is? Vind het uit en probeer het!

markt. Er zijn nauwe contacten met de Nederlandse economie. Ook zijn er relaties met de **universiteiten** van Osnabrück, Enschede en Münster en met de hogescholen in Oostfriesland, Osnabrück en Steinfurt. Het Centrum voor Micro-elektronica in Enschede is ook belangrijk voor het Landkreis Bentheim.

De **infrastructuur** is belangrijk voor het zakelijk- en personenvervoer. Deze wordt bepaald door de autosnelwegen A30 en A31, die elkaar kruisen bij Schüttdorf en door de Bundesstrassen 403 en 214. Zij lopen dwars door de regio en verbinden de steden binnen een half uur met de internationale luchthaven Münster/Osnabrück. Voor het personen- en vrachtvervoer zijn ook de spoorwegen zoals het traject Amsterdam - Bad Bentheim - Berlijn belangrijk.

Bezoek het Grafschaft Bentheim eens als toerist. Je vindt er een 1.200 km lang netwerk van fietspaden: drie **grensoverschrijdende lange afstand fietsroutes**, kunstroutes, de Vechtdalroute en de United Countries Tour lopen door het landschap. Wandelroutes zoals de Töddenweg, onderdeel van de Europese lange afstand wandelroute E11, vullen de fietsroutes aan. Het kuuroord Bad Bentheim nodigt je uit om het zandsteen kasteel op de heuveltop van Bentheim te verkennen of om de watermolen in Lage te bezoeken.

Ook de Dierentuin in Nordhorn of de Vechtesee en het **Natuurpark Bourtan-ger Moor - Bargerveen** zijn een bezoekje waard.

5 Sinds de 19e eeuw heeft **Nordhorn** zich ontwikkeld tot een van de grootste steden van de textielindustrie in Duitsland. 1839 wordt gezien als beginjaar. 10 Willem Stroink uit Enschede opende de eerste mechanische snelweverij aan de handelsroute. Ook Jan van Delden 55 (1864), Josef Povel en Hermann Kistemacher (1851) volgden. Geweven werden calico en katoen. 15

De **textielindustrie** werd het hart van de **economie**. De vooruitgang kwam met toenemende industrialisatie. Op 20 het hoogtepunt werkten 14.000 mensen bij de grootste bedrijven zoals Rave, Povel en NINO. De geleidelijke achteruitgang begon met het begin van de oliecrisis in 1973. Structurele veranderingen door **globalisering** leidden tot de achteruitgang van de binnenlandse textielindustrie. 25

Tegenwoordig werken er nog zo'n 1.000 mensen in de textiel productontwikkeling, textiel- en stoffenhandel, textiellogistiek en servicediensten. Beschermende kleding wordt zelfs nog ter plaatse geproduceerd. 30

35 De stad Nordhorn is het economische en culturele centrum van de regio geworden. Tijdens de ondergang van de textielindustrie, aan het einde van de jaren zeventig, werd een **bedrijventer-rein** aangelegd om het verlies aan arbeidsplaatsen tegen te gaan. Midden jaren tachtig ontstond het **Grafschafter 65 Technologiezentrum** (GTZ) samen met

industriële en commerciële bedrijven. Het centrum biedt ondersteunende diensten aan jonge ondernemers en start-ups - bij productontwikkeling.

Nordhorn ontwikkelt zich steeds meer tot een servicecentrum. Het NINO-hooghuis, voormalig gebouw van de textielindustrie, werd na een lange periode van leegstand gerenoveerd en is nu een 'Competence Center Economy'. Het gebouw huisvest nu diverse ondernemingen en economische instellingen van het Landkreis Bentheim en is geplaatst op de monumentenlijst.

De focus van de economische ontwikkeling ligt op agrarische bedrijven, ambachtelijke productie en vestigingen in de logistieke sector. Dit werd gestimuleerd door de definitieve uitbreiding van de snelweg A31. Ook het toerisme maakt een forse groei door. In het Landkreis Bentheim worden de volgende grondstoffen gewonnen: zand en grind, kleinschalig aardolie en aardgas en turfwinning tot in de jaren zestig.

Afb. 3: Koninklijk Paleis Amsterdam, gebouwd uit Bentheimer zandsteen

Vroeger werd hier **Bentheimer zandsteen** gewonnen. Veel gemeentehuizen in de regio werden ervan gebouwd. Het meest bekende gebouw is het Koninklijk Paleis in Amsterdam. Zandsteen werd vervoerd via de kanalen. In Gildehaus is nog steeds een

Afb. 4: Waterstad Nordhorn

zandsteengroeve in bedrijf. In 2011 werd een park met zonnepanelen gebouwd. Er werden ook verschillende windparken geopend. Deze investeringen in nieuwe energiebronnen zijn een belangrijke bijdrage aan toekomstige technologie.

70

Zoek het recept voor boekweitpannenkoek en bereid het.

In Nordhorn zijn de 'restanten' van de textielindustrie op drie locaties te bezichtigen. De **Povelturm**, een voormalig traptoren, is verbouwd tot museum voor tijdelijke tentoonstellingen over de stadsgeschiedenis van Nordhorn. De '**Alte Weberei**' toont originele textielmachines en in het **NINO hooghuis** is een permanente tentoonstelling over de geschiedenis van het textiel te bezichtigen.

75

Je kunt ook de **beeldenroute** langs de Vecht volgen van Nordhorn naar Zwolle en naar Noordrijn-Westfalen, een grensoverschrijdend kunstproject met meer dan 70 kunstwerken.

80

Maar misschien heb je ook zin om te sporten. Wat dacht je van de traditionele volkssport 'Kloatscheetens'? Na afloop kun je uitrusten bij culinaire specialiteiten uit de regio zoals boerenkool, bruiloftssoep, boekweitpannenkoek en herrenpudding.

85

Afb. 5: Veel natuur- en landschapsbeschermingsgebieden

Meer informatie vind je op:

<https://www.vvv-nordhorn.de>

www.kunstwegen.org

www.kult-westmuensterland.de

7 – Koning, Bondskanselier en Bondspresident

2 landen, 2 regeringsvormen – 2 Länder, 2 Staatsformen

Koningen en **koninginnen** zijn er niet alleen in sprookjes, maar ook vandaag nog steeds in sommige Europese landen. Wist je dat Nederland een **koninkrijk** is? De koning heet Willem Alexander en hij is het **Staatshoofd** van Nederland. Koningen zijn niet gekozen. De troon wordt geërfd binnen de Koninklijke Familie.

De koning heerst niet alleen, hij moet zich houden aan de **grondwet** en de **wetten** zoals iedereen. De wetten worden aangenomen door het **parlement** dat door het volk is gekozen (volksvertegenwoordiging). Dat heet **democratie**. De **staatsvorm van Nederland** is dus een parlementaire, constitutionele monarchie. Constitutie is een ander woord voor grondwet en **monarchie** betekent koninkrijk. De Nederlandse koning regeert niet over het land, hij heeft vooral representatieve taken. Hij vertegenwoordigt het volk en de staat. De politieke verantwoordelijkheid ligt niet bij hem, maar bij het **kabinet**, dat het regeringswerk overneemt. Het kabinet bestaat uit de ministers die verantwoordelijk zijn voor verschillende vakgebieden (departementen). Daarom wordt het in Nederland ook wel ‘**Ministerraad**’ genoemd. Het hoofd van de ministerraad is de **minister-president**. Hij of zij wordt benoemd door de koning en is lid van de grootste regeringspartij d.w.z. de partij waar de meeste mensen op hebben gestemd. De minister-president coördineert het werk van het kabinet. De koning kan de regering niet afzetten.

Duitsland is net als Nederland een **democratie** maar heeft een andere staatsvorm. Duitsland is een **parlementaire** republiek. Het staatshoofd van de

Afb. 1: De Nederlandse Koninklijke Familie (2020)

Bondsrepubliek Duitsland is geen koning, maar de **bondspresident**. In tegenstelling tot een koning wordt de bondspresident - momenteel Frank-Walter Steinmeier - gekozen. Bovendien is er de **Bondsvergadering**. Deze bestaat uit gekozen vertegenwoordigers van het volk. De taken van de bondspresident zijn vergelijkbaar met die van de Nederlandse koning. Hij vertegenwoordigt Duitsland naar buiten toe en laat zo de eenheid van de staat zien. De bondspresident vertegenwoordigt niet de belangen van een bepaalde politieke partij en maakt geen deel uit van de regering, maar is neutraal.

De wetten worden vastgesteld door de leden van de **Duitse Bondsdag**. Alle **staatsburgers** ouder dan 18 jaar kiezen de Parlementsleden. De leden van de Bondsdag kiezen dan de bondskanselier. Deze persoon vormt samen met de ministers het **Bondskabinet** en is regeringsleider. De in de grondwet vastgelegde taak is om de richtlijnen voor het binnenlands en buitenlandse beleid voor heel Duitsland te bepalen. Dit betekent dat de bondskanselier meer bevoegdheden heeft dan de Nederlandse minister-president.

Hoewel Duitsland en Nederland verschillende regeringsvormen hebben, hebben ze veel gemeen in het politieke systeem. Het belangrijkste principe in beide landen is: “De staatsmacht komt vanuit het volk.”

Afb. 2: De Duitse Bondsdag (2022)

Afb. 3: Bondskanselier Olaf Scholz (2022)

Afb. 4: Bondspresident Frank-Walter Steinmeier (2021)

Meer informatie over het Koninklijk Huis van Nederland:

<https://www.regionalgeschichte.net/>

<https://www.koninklijkhuis.nl/onderwerpen/geschiedenis/oranje-nassau>

Informatie over de bondsregering en de bondspresident in Duitsland:

www.bundesregierung.de

www.bundespraesident.de

Het 'Huis Oranje-Nassau' is de regerende Koninklijke Familie van Nederland. De Koninklijke Familie was van oorsprong Duitse adel: 'Willem van Oranje' (Wilhelm von Nassau-Dillenburg) werd geboren in 1533 in Dillenburg, Duitsland. Hij erfde het Franse vorstendom Orange ('Oranje') en belangrijke landgoederen in Nederland van zijn neef op elfjarige leeftijd.

Elk land heeft een hoofdstad. Ken je de hoofdsteden van Duitsland en Nederland?

1

Duitsland was ooit een monarchie en had een keizer. Probeer uit te zoeken wanneer het Duitse keizerrijk eindigde.

2

8 - Made in de EUREGIO!

Made in der EUREGIO!

Afb. 1: Apple-Store

Wat hebben de interieurs van alle Apple Stores, het donzen dekbed van Koningin Elizabeth en het Grolsch bier in de bekende groene flessen gemeen? Ze worden allemaal in onze EUREGIO gemaakt. En wat veel mensen niet weten: Best veel bedrijven van hier zijn wereldberoemd om hun producten. Kijk zelf maar eens:

Afb. 2: Uitkijktoren: rooster trap

De firma **Lichtgitter uit Stadtlohn** produceert **roosters** die nodig zijn voor staalconstructies. Roosters – wat saai, denk je misschien. Maar zonder hen hadden veel sportevenementen niet kunnen plaatsvinden, zoals de Ski World Cup in Willingen. De skispringers zouden de heuvel niet hebben bereikt. Ook het EK voetbal 2008 in Oostenrijk en Zwitserland was niet mogelijk geweest. Daar bouwde het bedrijf tribunes voor maximaal 30.000 toeschouwers in de stadions. En zoals je waarschijnlijk weet, vond het WK 2022 plaats in Qatar. Dat ligt in de woestijn. Om daar stadions te kunnen bouwen, moeten er veel bouwmaterialen met grote vrachtwagens aangevoerd worden. Nu kun je je voorstellen dat ze door de lading hopeloos in het woestijnzand zouden wegzakken. Maar ook hier heeft Lichtgitter een oplossing. Er worden **stalen roosters** aangelegd waarover de vrachtwagens vervolgens probleemloos kunnen rijden. Geweldig idee, toch?

Download een plattegrond van de EUREGIO. Markeer alle plaatsen waarin de bijzondere dingen worden gemaakt, die in de tekst worden beschreven. Schrijf nu de producten op een velletje papier. Met draden kun je de plaats van productie verbinden met het product.

Maar daarvoor zijn nogal wat stalen roosters nodig. De Schalke Arena in Gelsenkirchen kon met hetzelfde aantal drie keer worden bekleed! Niet alleen bij sportevenementen zijn de roosters uit Stadtlohn te vinden. Ook in bekende gebouwen, bijvoorbeeld in het centraal station van Berlijn en ook bij de beroemde hangbaan, de 'Schwebbahn' te Wuppertal. En aangezien we het over bekende gebouwen hebben: In 2017 opende in Hamburg het concertgebouw, de Elbphilharmonie, die als een herkenningspunt van de stad wordt beschouwd. Ook hier waren bedrijven uit onze EUREGIO aan het werk. De firma **Herholz uit Ahaus-Wessum** leverde de **deuren**. En het 4.000 vierkante meter grote plein rond de Elbphilharmonie werd geplaveid met **bakstenen** van de **Schüring-steenfabriek in Gescher**.

Bedrijven uit onze regio zijn ook populair als het gaat om **het interieur** van winkels en warenhuizen. Als je geïnteresseerd bent in mode en lifestyle, ken je waarschijnlijk de labels Dior, L'Oréal, Philips, Chanel en Diesel. De meubels in al deze winkels zijn afkomstig van **MO-projects uit Vreden-Lünten**. Zelfs het duurste warenhuis ter wereld, Harrods in Londen, is van plan om hele verdiepingen in te richten met meubels uit Lünten. **Dula uit Ahaus/Vreden** zette wereldwijd de bovengenoemde Apple-stores op, evenals de shops van de Zara-modeketen, de BVB-fanshops en, last but not least, het droomschip van de Duitse televisiezender ZDF.

En - zoals al gezegd - ook de Queen, de voormalige Engelse koningin Elizabeth, stelde de producten uit de EURE-

Afb. 3: Elbphilharmonie in Hamburg

GIO op prijs. Ze betaalde 15.000 euro voor het **donzen dekbed** dat de **Bocholtse textielfabriek Lück** voor haar maakte. In het duurste hotel ter wereld, de Burj al Arab in Dubai, liggen 700 van deze dure dekens. Echter een overnachting kost ook tussen de € 2.000 en € 3.000.

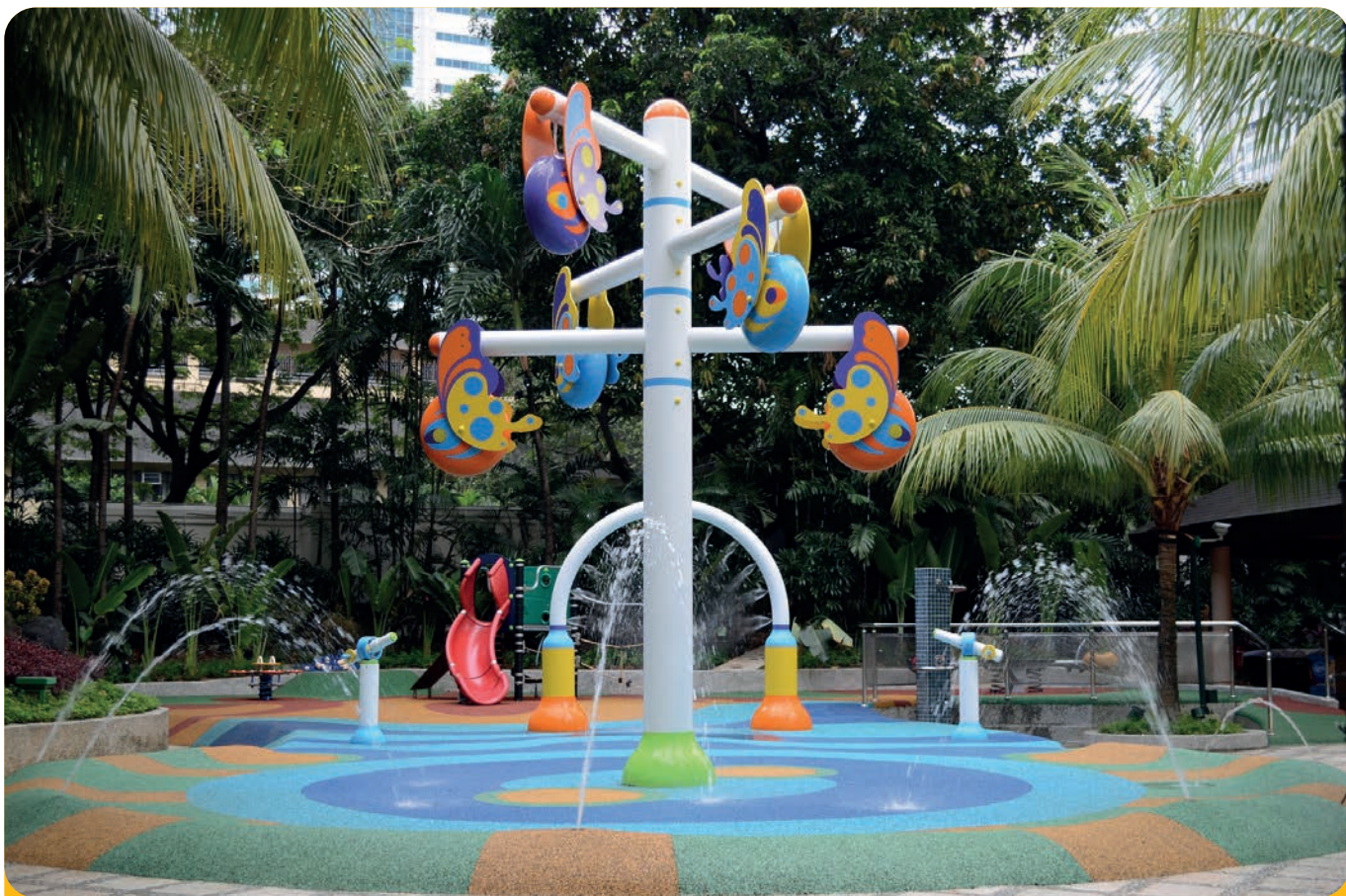
Op reis kun je altijd producten uit deze regio tegenkomen. Het begint al met het inpakken van je koffer, als deze van Samsonite is. Het materiaal waar deze koffers van gemaakt zijn, is afkomstig van de firma **Propex Fabrics uit Gronau**. Het is zo sterk dat er zelfs een vrachtwagen overheen kan rollen. Overigens waarderen de spelers in de Bundesliga dit ook. Ze dragen scheenbeschermers van dit materiaal. En zelfs de beste ijshockeyspelers ter wereld uit de Amerikaanse profcompetitie NHL willen niet zonder hun schaatsen van het in Gronau gemaakte bovenmateriaal.

Maar terug naar het thema reizen. Als je vakantiebestemming een Center Parc in Europa of een Robinson Club is, dan vind je daar dezelfde **waterspeeltuinen** die je misschien kent van het Bahia-Bad in

Hang een wereldkaart op in je klas. Zoek naar alle landen in de tekst waarnaar de producten uit onze regio worden geleverd. Plak met lijm stippen op de steden/landen.

2

Afb. 4: Waterspeeltuin

Bocholt of het Aquapark Winterswijk. Het bedrijf **Wibit uit Bocholt** produceert ze en doet dat zelfs voor Dubai, Marokko, Tunesië en Iran. Ga je zelfs met je ou- 105
 90 ders op vakantie op een cruise dan zie je aan boord de **vluchtborden** van de firma **Stell uit Bocholt/Dinxperlo**. Er zijn er tot 3.500 op elk van deze luxe schepen. En als je een **fietstocht boekt** als je aan 110
 95 wal gaat, dan is de fiets gegarandeerd van de **fietsspecialist Rose Biketown in Bocholt**. Rose produceert onder meer racefietsen, mountainbikes en trekkingfietsen. De firma **Van Raam uit Varsse- 115
 100 veld** produceert hele speciale fietsen, o.a. driewielers en rolstoelfietsen. Deze

zijn overal in Europa verkrijgbaar.

Het lijkt je misschien onvoorstelbaar, maar producten uit onze regio worden ook in de ruimte gewaardeerd. De astronauten van het internationale ruimtestation ISS slapen in slaapzakken van **stof** van de firma **IBENA uit Rhede/Bocholt**, omdat deze je ook bij buitentemperaturen van -150°C lekker warm houden en bovendien onbrandbaar zijn. Brandwerende beschermende kleding, ook gemaakt van IBENA-stoffen, wordt een “warm” hart toegedragen bij brandwe-
 lieden over de hele wereld.

Maar ook op kleine schaal zijn de bedrijven uit de regio heel groot. Als je ergens ter wereld een koe, een schaap of een varken ziet rondlopen met **oormerken**, dan kan je er zeker van zijn dat ze afkomstig zijn van de firma **Caisley in Bocholt**.

Zelfs de koeien in Jamaica en de zeeolifanten vóór de Falklandei-

landen in de Atlantische Oceaan dragen oormerken uit Bocholt. In de land- en tuinbouw en groenvoorziening is het bedrijf **Kramp uit Varsseveld** een begrip. Het is een van de grootste technische groothandels in Europa en levert zelfs naar China en India.

EUREGIO-bedrijven spelen ook een grote rol in het dagelijks leven. Iedereen heeft vast wel eens **voorgebakken broodjes** gegeten. Het bedrijf **Sinnack uit Bocholt** produceert er 8,5 miljoen per dag voor heel Europa. Ze worden vervolgens verpakt aangeboden in supermarkten in 22 landen. **Kaak uit Terborg** ondersteunt bakkerijen over de hele wereld. Het bedrijf levert apparaten die geschikt zijn voor het produceren van een breed scala aan deegproducten (cakes, pizza, toast, enz.). De machines ondersteunen alle aspecten van het bakproces, van mengen en bakken tot koelen en verpakken. De

Afb. 7: Brandweerkleding

Grolsch bierbrouwerij is net zo bekend. Al 400 jaar wordt er bier gebrouwen. De brouwerij begon in 1615 in Grol (Groenlo) en zette de traditie daarna voort in **Enschede**. Tegenwoordig is Grolsch een van de oudste en grootste brouwerijen van Nederland. Grolsch is internationaal bekend en vindt in veel landen gretig aftrek.

Nou, had je gedacht dat de bedrijven uit onze EUREGIO zo bekend zijn in de wereld?

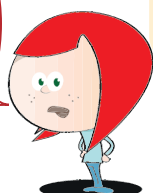

Afb. 5: Oormerk

Afb. 6: Bier van Grolsch

Mocht je geïnteresseerd zijn in de productie van aangepaste fietsen en in diverse modellen speciale fietsen, dan kun je de film 'Bedrijfsfilm Van Raam aangepaste fietsen' van de firma Van Raam op YouTube vinden. De film is zelfs in én het Duits én het Nederlands!

Als je wilt weten waar over de hele wereld waterspeeltuinen zijn van het bedrijf Wibit, kijk naar:

<https://www.wibitsports.com/de/>

Een leuk filmpje van een Wibit event vind je op YouTube op 'Aquapark Wibit/parcours 2018'.

9 - De geschiedenis van de industrialisatie

Voorbeeld textielindustrie - Beispiel Textilindustrie

Politiek gezien was het EUREGIO-gebied een eenheid tot ver na de Middeleeuwen. Pas na 1648, na de **Vrede van Westfalen**, ontstonden er twee landen.

- 5 Toch waren er sociaal-economische banden door de zich ontwikkelende textielindustrie. Dit werd een belangrijke industrie in het verder agrarisch gebied aan weerszijden van de grens en speelde eeuwenlang een belangrijke rol.

- Sinds de 16e eeuw is er **hennep-** en **vlaasteelt** in de regio Tecklenburg, in Minden-Ravensberg en in het westelijke Münsterland aan de Nederlandse grens.

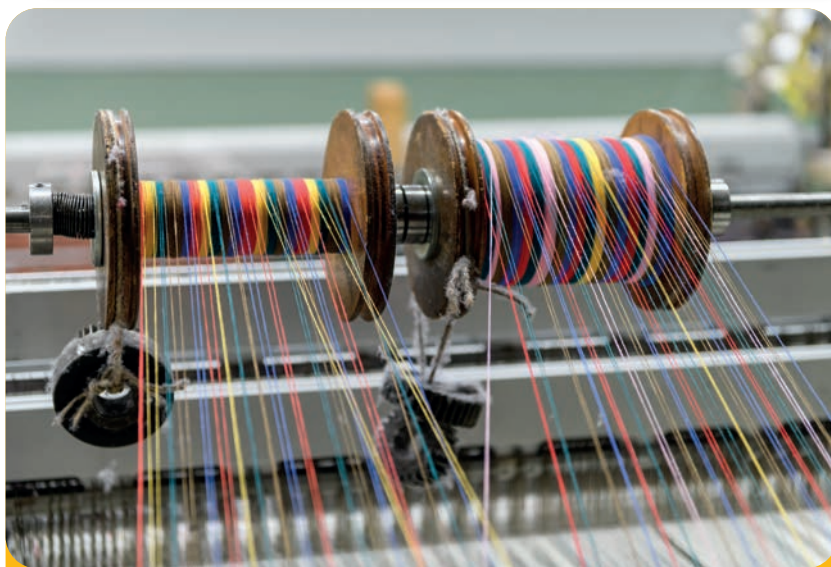

Ontdek hoe de textielarbeiders hebben geleefd.

- Hennep en vlas werden tot linnen verwerkt. Hieruit ontstond in de 17e eeuw, b.v. in Mettingen, in het Tecklenburger Land, de **Töddenhandel**. Het betekende een extra inkomen voor de landbouwers. Arbeidsmigranten, handelaren en venters (de Tödden) trokken naar het nabijgelegen Nederland om daar hun waren te verkopen. Met de bevolkingsgroei in de 18e eeuw nam de vraag toe. Er ontstond een roulatiesysteem. Men kocht de grondstof. Tegen een vergoeding en met de hulp van de hele familie spinde en weefde de landelijke lagere klasse. Vervolgens verkocht men de afgewerkte producten. Deze oorsprong ligt ook achter het huidige C&A-winkelbedrijf. In 1841 richtten de 20-jarige broers Clemens en August Brenninkmeijer hun bedrijf op in de Nederlandse gemeente Sneek en verkochten kleding in confectiematen. De boerderij van oor-

Afb. 1: LWL TextilWerk Bocholt - zicht op de spinnerij

Afb. 2: Weefmachine (Detail)

sprong, de Brenninkhof, lag in de 17e eeuw in de boerengemeente Wiek bij Mettingen.

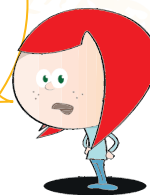
Vanaf 1764 verving de **Spinning Jenny** het handmatige spinnen. In 1774 werd de eerste door stoom aangedreven **spinmachine** in gebruik genomen. Door de mechanisering van de werkstappen konden grotere bedrijven worden opgericht. Uitgevers en handelaren richt-

Wie was Gerrit van Delden?

ten naamloze vennootschappen op en investeerden kapitaal in fabrieken met nieuwe machines. Deze eerste structurele verandering van **handmatig werk** naar **machinaal werk** leidde tot het verlies van banen.

De Museumfabriek in Enschede is geen traditioneel museum waar je kunstwerken en andere bijzondere objecten alleen van ver kunt bekijken. Integendeel: in de Maker-space kun je je creativiteit de vrije loop laten. Er zijn 3D-printers, lasersnijders, schuimsnijders en nog veel meer apparaten om te proberen.

De belangrijkste **textielcentra** van Europa ontstonden in het Nederlands-Westfaalse grensgebied tussen Gronau en Bocholt. De grote vraag

gelegen langs het spoorwegnet tussen Münster, Dortmund en Enschede. Er werkten 7500 mensen, waaronder veel Nederlanders. In 1913 waren in Gronau 8.000.000 spinklossen en 1.400 weefgetouwen in gebruik. Zo ontwikkelde zich rondom de **spinnerijen** en **weverijen** ook een **toeleveringsindustrie**, die stoommachines en aandrijvingen bouwde. De industriële productie van stoffen maakte de massaverkoop van kleding en linnengoed mogelijk: de belangrijkste consumptiegoederen naast voedsel en genotmiddelen. Dit leidde ook tot de fabricage van wasmachines.

Afb. 3: Tödden

Na de Tweede Wereldoorlog werd het westelijke Ruhrgebied de vestigingsplaats van de **kledingindustrie**. Dit leidde in de jaren vijftig tot hernieuwde welvaart.

In het LWL Museum TextilWerk Bocholt en in het Textielmuseum in Nordhorn kun je veel ontdekken over de geschiedenis van het textiel.

Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw heeft een aanhoudende economische crisis geleid tot een krimp van de textielindustrie. Productieverplaatsingen naar Oost-Europa en Azië zorgden voor werktijdverkorting en fabriekssluitingen.

naar arbeidskrachten in de regio lokte herhaaldelijk Duitse en Nederlandse arbeiders over de grens, ook wel de **'Hollandgänger'** genoemd. Alle 8 grote textielbedrijven in Gronau en Epe zijn vóór 1914 opgericht. Het waren naamloze vennootschappen met voornamelijk Nederlands kapitaal, zoals de firma **M. van Delden**, die spinnen, weven, verven, bedrukken en afwerken onder één dak combineerde. De fabrieken met hun **garenproductie** en garenververij waren

Tegenwoordig produceren de resterende bedrijven innovatieve producten met nieuwe materialen, bijvoorbeeld voor de veiligheid op het werk of voor sport en vrije tijd.

Verder bepalen handel, transport, logistiek, machinebouwkunde, elektrotechniek, de drank- en voedingsindustrie en het toerisme de economie in het Duits-Nederlandse grensgebied van de EUREGIO.

Wat kun je vinden over de geschiedenis van het bedrijf IBENA?

Handige links naar spannende musea:

www.textilwerk-bocholt.lwl.org
www.stadtmuseum-nordhorn.de
www.demuseumfabriek.nl
www.rijksmuseumtwenthe.nl

10 - Energie uit Saerbeck en Gronau

Bio-energie en gas - Bioenergie und Gas

Ieder kind kent de term ‘**biologisch**’ uit de supermarkt of natuurvoedingswinkel. Dat is voedsel, zoals aardappelen of tomaten, dat op natuurlijke wijze en zonder of bijna zonder gebruik van bestrijdingsmiddelen is geteeld. Maar ‘biologisch’ of ‘ecologisch’ kan ook de **elektriciteit** betekenen, die we nodig hebben om onze mobiele telefoons op te laden, of voor de stofzuiger of voor de stoplichten op kruispunten. Deze elektriciteit laat ook steeds meer elektrische auto’s rijden. Als het gaat om ‘**groene electriciteit**’, spreken we van schone of ‘regeneratieve’ elektriciteit. Regeneratief betekent dat het afkomstig is van onuitputtelijke **energiebronnen**. Voorbeelden van deze bronnen zijn **wind, water en zon**. We kunnen ze omzetten in energie en ze gebruiken.

Steeds meer steden en gemeenten willen hun mensen van groene elektriciteit voorzien. Zo is er in **Saerbeck** een terrein waar uitsluitend elektriciteit uit ‘groene’ energiebronnen wordt opgewekt: het **Bio-energiepark**. Van ver zijn de grote **windturbines** / windmolens te zien. Ze wekken elektriciteit op wanneer de wind hun vleugels beweegt (‘rotors’). Zilveren panelen, de **zonnepanelen**, glinsteren op stellages in het park. Ze zetten zonlicht om in **elektriciteit**. Er zijn ook gebouwen waarin ‘schoon’ **biogas** wordt geproduceerd. Het ontstaat wanneer planten of organisch afval uit onze huishoudens rotten.

Het Bio-energiepark wekt veel meer elektriciteit op dan de ongeveer 7.000 inwoners van Saerbeck in een jaar verbruiken. De opgewekte energie wordt via lange leidingen verspreid door het

Afb. 1: Bio-energiepark Saerbeck

hele land. Daardoor is de groene stroom van Saerbeck vrijwel overal beschikbaar. In het Bio-energiepark kunnen schoolklassen zelf onderzoek doen op het gebied van energie, kleine biogasinstallaties bouwen, het natuurlijke leven in de compost onderzoeken en leren hoe **zonnecellen** werken.

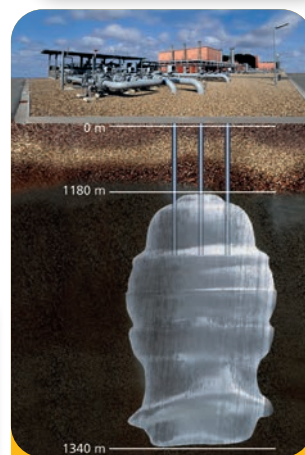
Andere natuurlijke **energiebronnen** die mensen al heel lang gebruiken, bevinden zich in de **grond**. Dit zijn ruwe olie, aardgas, bruinkool en steenkool of uranium. In tegenstelling tot regeneratieve bronnen, zullen hun reserves uiteindelijk opgebruikt zijn, d.w.z. ze zijn niet hernieuwbaar. De meeste van deze energiebronnen hebben het nadeel dat ze in **elektriciteitscentrales** moeten worden verbrand om elektriciteit of warmte op te wekken. Hierdoor ontstaan stoffen die niet goed zijn voor het klimaat en de natuur. Het metaal uranium dat in **kerncentrales** wordt gebruikt, laat afvalstoffen achter, die heel lang levensbedreigend zijn en daarom niet op normale stortplaatsen mogen worden gedumpt. De **uraniumverrijkingsfabriek van Gronau** behandelt uranium voor zodat het kan worden gebruikt in elektriciteitscentrales.

Afb. 2: Kinderen bij de windmolen, Bio-energiepark Saerbeck

Afb. 3: Paspoort van de jonge onderzoeker, Bio-energiepark Saerbeck

Afb. 4: Schema van een Caverne, Gronau-Epe

Ontdek welke gebouwen in jouw plaats zonnepanelen hebben en zelf elektriciteit opwekken. Geldt dit ook voor jouw school of zelfs voor jouw huis?

Afb. 5: Zonnepanelen, Saerbeck Bio-energiepark

Afb. 6: Bovengrondse leidingen van de cavernes van Trianel GmbH, Gronau-Epe

Kolen, olie, kernenergie, zon, wind: er zijn voor- en nadelen aan het gebruik van elke energiebron. Discussieer met kinderen en volwassenen hierover en verzamel ook hun mening over windmolens. Hoe ver is jouw huis verwijderd van de dichtstbijzijnde windmolen?

Moderne technologie maakt het tegenwoordig mogelijk om **aardgas** niet alleen uit zeer grote bellen (velden) te halen. Gas wordt ook gevonden in rotsmassa's (schalie) diep onder de grond. Een methode genaamd '**fracking**' perst het gas naar buiten. Ook in het Münsterland willen bedrijven die geld verdienen met het opwekken van energie op deze manier gas winnen. Een veelbesproken vraag is of het milieu eronder lijdt. Meer dan proefboren is momenteel niet toegestaan.

Rondom de stad Gronau zit veel **gas** en **olie** in de grond. Dat ligt opgeslagen in grote ondergrondse grotten. De grotten zijn ontstaan door zout te winnen in ondergrondse **zoutmijnen** en worden cavernes genoemd. Bedrijven uit Duitsland en Nederland gebruiken de cavernes als **tijdelijke opslag** voor olie en aardgas, dat o.a. uit de Noordzee of Rusland komt. De 80 velden met **gasopslag** in Gronau-Epe behoren tot de grootste van Europa.

Weet jij waar nog oude molens staan? Zoek uit welk doel ze dienden. In het openluchtmuseum Mühlenhof in Münster is een oude windmolen te zien. Daar kun je ervaren hoe mensen vroeger verschillende dingen maakten helemaal zonder elektriciteit.

Het woord 'Energie' (DE) is in veel talen hetzelfde, ook in het Nederlands: 'energie'. Het komt uit het Grieks en betekent zoiets als 'werkende kracht'. Hoe ken jij het woord energie?

Jaarlijks bezoeken meer dan 1.500 schoolkinderen het Bio-energiepark Saerbeck.

Daar kun je onderzoeken hoe windmolens, zonnepanelen, verwarming uit compost en biogassystemen, elektriciteit en warmte opwekken.

Informatie op www.klimakommune-saerbeck.de.

Energie kan ook uit water gehaald worden. Een voorbeeld van een watermolen is de 'Haarmühle' in Ahaus: www.haarmuehle.de/wassermuehle-witte-venn.php.

In het 'Handwerksmuseum' in Bocholt is ook een watermolen te zien:

www.bocholter-handwerksmuseum.de/museum/.

Je kunt je kennis over energie zelf testen in een quiz:

www.energiemission.de/startseite.

Schoolsystemen vergeleken - Schulsysteme im Vergleich

Duitsland en Nederland zijn **buurlanden** in Centraal-Europa. De Bondsrepubliek Duitsland heeft 83 miljoen inwoners. Er wonen hier gemiddeld 232 inwoners per km², waarmee **Duitsland** een van de dichtbevolkte landen van Europa is. De bondsstaat bestaat uit 16 deelstaten en is democratisch georganiseerd. Hoewel **Nederland** veel minder inwoners heeft (zo'n 17 miljoen), is de bevolkingsdichtheid per vierkante kilometer landoppervlakte ruim twee keer zo hoog: hier wonen 510 inwoners per km², waarmee Nederland een van de dichtstbevolkte landen ter wereld is.

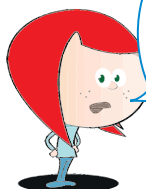
Nederland, één van de vier autonome (bestuurlijk onafhankelijke) landen van het Koninkrijk der Nederlanden, is een parlementaire democratie. Er is veel over beide landen te vertellen. Voor kinderen en jongeren is de **schooltijd** belangrijk.

Daarom onderzoeken we nu heel kort hoe de **schoolsystemen** in beide landen zijn georganiseerd en concentreren we ons op de **verschillende schooltypes**, de leerplicht, de leeftijd waarop de school begint enz.

Duitsland heeft een gestructureerd schoolstelsel. Voordat kinderen op zesjarige leeftijd naar de basisschool opleiding gaan, bezoeken de meesten een kleuterschool. De kleuterschool of het

Wist je dat:
als het om cijfers gaat,
staat de wereld op zijn kop!

Terwijl een 1 bij Duitse kinderen leidt tot vreugde, is het voor Nederlandse kinderen het slechtste cijfer. In Nederland heb je de cijfers 1 t/m 10. De 10 staat voor 'uitstekend'.

Afb. 1: De Nederlandse vlag

Afb. 2: De Duitse vlag

Afb. 3: Kaart van Europa

Aussagen zum Arbeitsverhalten									
Lern- und Leistungsbereitschaft									
... steht neuen Themen und Inhalten offen und interessiert gegenüber.	X					... zeigt wenig Interesse und ist schwer zu motivieren.			
... lässt sich auf neue Aufgabenstellungen ein.	X					... verweigert die Auseinandersetzung mit neuen Aufgabenstellungen.			
... arbeitet engagiert und ergebnisorientiert.	X					... ist nicht bereit, sich anzustrengen.			
... schätzt das eigene Leistungsvermögen richtig ein.	X					... ist nicht in der Lage, seine / ihre Leistungen einzuschätzen.			
... kann mit Misserfolgen umgehen.	X					... ist schnell frustriert.			
Konzentration/ Ausdauer									
... arbeitet ausdauernd.	X					... zeigt geringe Ausdauer.			
... arbeitet konzentriert.	X					... arbeitet unkonzentriert.			
... arbeitet zügig.	X					... benötigt viel Zeit.			
... führt angefangene Aufgaben zu Ende.	X					... führt Aufgaben nicht konsequent zu Ende.			
Selbstständigkeit									
... sucht sich seinem / ihrem Leistungsstand entsprechend angemessene Arbeiten.	X					... benötigt viel Unterstützung zur Wahl geeigneter Arbeiten.			
... plant Arbeitsschritte selbstständig.	X					... benötigt bei der Planung der Arbeitsschritte Unterstützung.			
... sucht sich bei Schwierigkeiten gezielt Hilfe.	X					... sucht sich bei Schwierigkeiten keine Hilfe / zu viel Hilfe.			
Pünktlichkeit / Zuverlässigkeit / Sorgfalt									
... erscheint immer pünktlich zum Unterricht.	X					... erscheint nie pünktlich zum Unterricht.			
... geht mit Materialien sorgfältig um.	X					... geht mit Materialien nicht sorgfältig um.			
... erledigt seine / ihre Hausaufgaben pünktlich und zuverlässig.	X					... erledigt seine / ihre Hausaufgaben unregelmäßig und unzuverlässig.			

Afb. 4: Uittreksel uit een rapport, 1e schooljaar, NRW

kinderdagverblijf zijn vrijwillige voorzieningen, dus moeten de ouders een bijdrage betalen. Elk kind mag naar een kleuterschool, geen enkel kind hoeft dat. De vrijwilligheid verandert met de inschrijving voor de **Grundschule**, de basisschool. Hier begint de leerplicht voor alle kinderen in Duitsland, d.w.z. het schoolbezoek is verplicht in tegenstelling tot het bezoek aan de **kleuterschool**. Eerst gaan alle kinderen vier jaar naar de basisschool. In Berlijn en Brandenburg duurt de basisschool zes jaar. Dat komt omdat de 16 deelstaten dit zelf kunnen bepalen, federalisme genoemd. De schooltypes, leerplannen, kwalificaties, overgangen tussen schooltypes, enz. kunnen dus in elke deelstaat anders zijn. Na de **basisschool** volgt het **secundair onderwijs** met verschillende schooltypes: **secundair niveau 1** (t/m klas 10) en **secundair niveau 2** (klas 11 t/m 12/13).

Over het algemeen wordt in Duitsland onderscheid gemaakt tus-

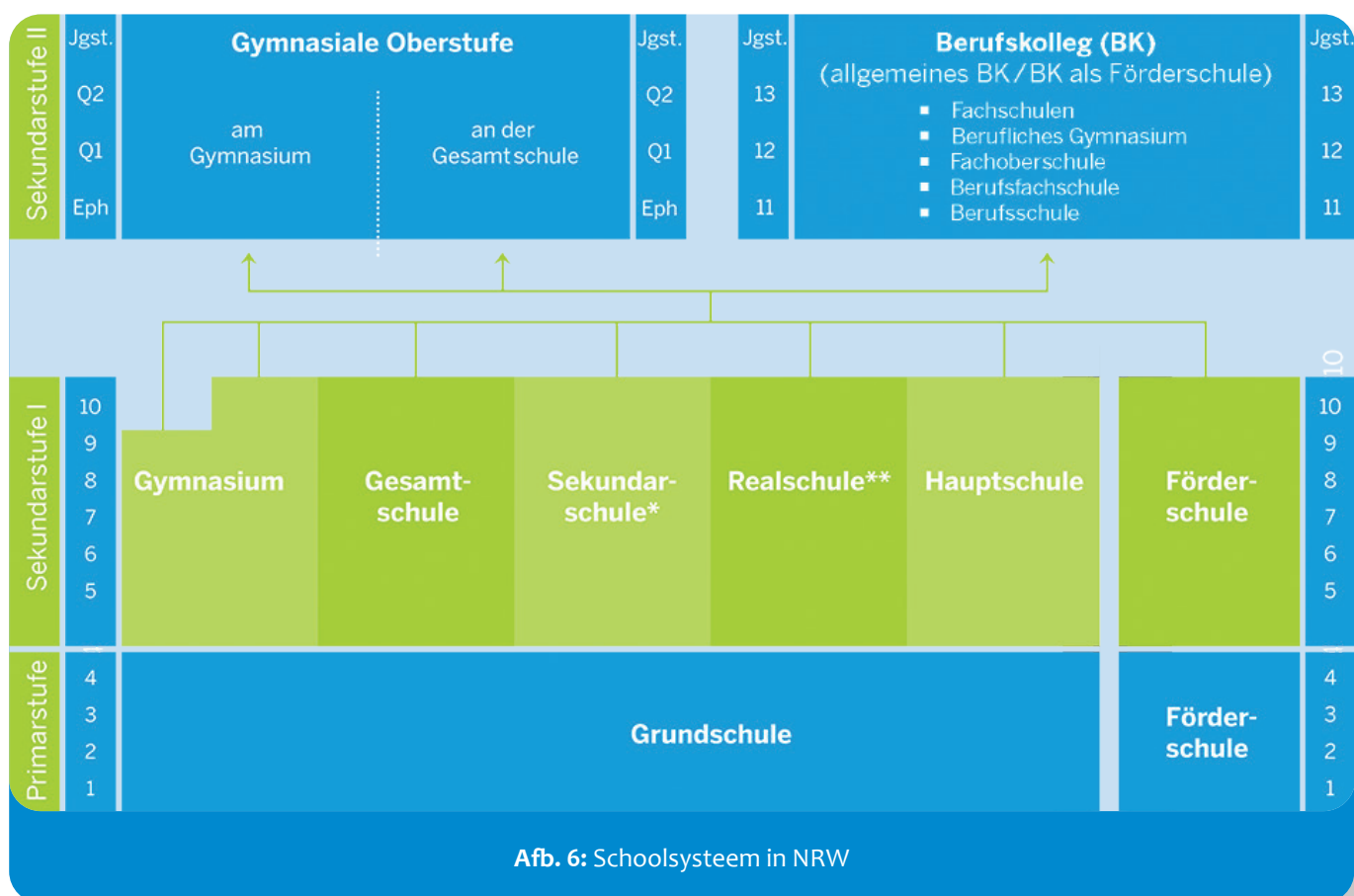
Het federalisme in Duitsland betekent dat elke deelstaat van de Bondsrepubliek zijn eigen schoolbeleid heeft en dat er ongeveer 90 verschillende soorten scholen zijn. Ontdek welke schooltypes er zijn.

Een echt spannende buitenschoolse leerplek voor Duitse en Nederlandse kinderen en jongeren is de JUNGE UNI in Bocholt. Zij biedt een geweldige kans voor grensoverschrijdend leren en onderzoeken. Je kunt hier meer over te weten komen in het volgende artikel - blijf gewoon lezen.

Afb. 5: 'Schultüte', een grote puntzak met snoep voor de 1e schooldag in Duitsland

sen **Hauptschule, Realschule, Gymnasium** en **Gesamtschule**. Er zijn daarnaast 60 bijvoorbeeld ook Sekundarscholen, d.w.z. een fusie van Hauptschule en Realschule: nogal verwarrend dus. Het is dan ook niet zo gemakkelijk voor kinde- 55 ren en ouders om aan het einde van de 65 basisschool de juiste **schoolkeuze** te maken voor secundair niveau 1. Zij worden hierbij geholpen door de leerkrachten

van de basisschool. Maar ook dit besluitvormingsproces is in de 16 deelstaten verschillend georganiseerd: In sommige deelstaten hebben kinderen en ouders veel medezeggenschap, in andere minder, daar zou iemand eens naar moeten kijken... Wat wel gelijk is, dat Duitsland geen **schoolgeld** kent op openbare scholen. Deze worden betaald door de belastingen. Het is dus mogelijk om naar school te gaan onafhankelijk van het inkomen of opleidingsniveau van de ouders. Dit is een grote luxe in vergelijking met andere landen. Bijzonder is ook dat alle kinderen hier naar school kunnen: meisjes en jongens, kinderen met en zonder beperking of speciale behoeften...

Heel belangrijk zijn de vakanties. Een overzicht van de vakanties vind je op: www.ferienzeitweb.de.

70 De verschillende soorten scholen bieden leerlingen de mogelijkheid om hun leertijd individueel te plannen, bijvoorbeeld door het kiezen van **combinaties van vakken** of profielen. Sommige jongeren gebruiken dit om zich al vroeg te specialiseren. Dit komt dan onder meer tot uiting in de verschillende kwalificaties: een blik op de onderzoeksresultaten van het Federaal Bureau voor de Statistiek uit 75 2017 laat bijvoorbeeld zien dat bijna 31,9% van alle mensen van 15 jaar

en ouder een hogeschool- of universiteitstoegangskwalificatie - het zogenaamde **Fachabitur** resp. **Abitur** - hebben, 47,5% volgen een **beroepsopleiding** en 17,6% hebben een **universitair diploma**.

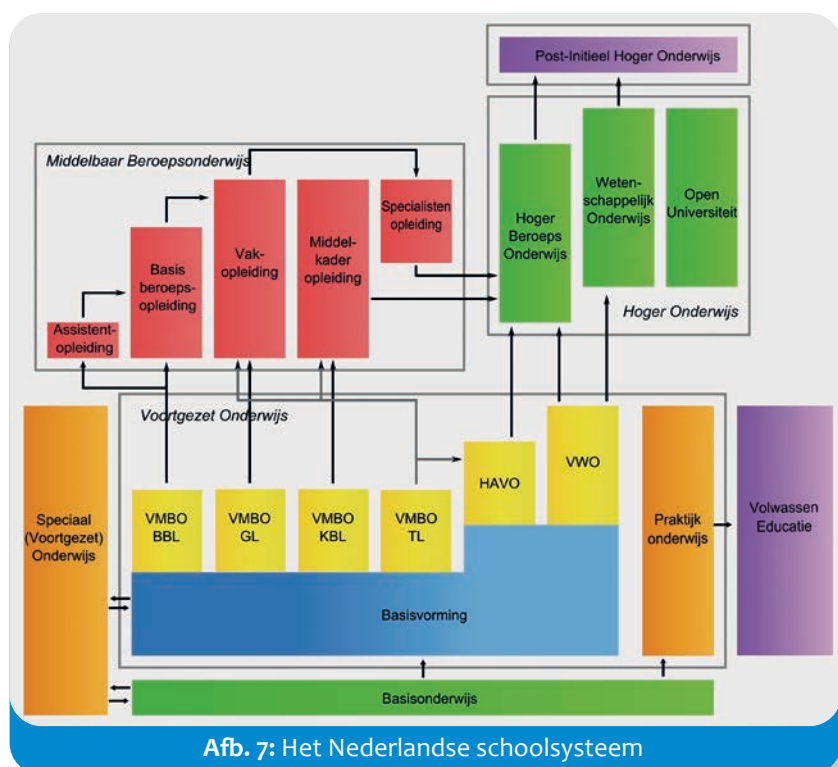
Hoewel het onderwijssysteem gelijke kansen biedt, leiden toch sociale factoren (bijvoorbeeld armoede, culturele achtergrond) helaas tot grote onderwijsongelijkheden - hier moet dringend aan worden gewerkt! Wat kunnen we nog meer zeggen over de Duitse school? Het leukste aan de school zijn en blijven de zes weken zomervakantie- 85

Het **Nederlandse onderwijssysteem** lijkt op het Duitse systeem, maar onderscheidt zich doordat het veel eenvoudiger is. Maar terug naar de overeenkomsten: ook in Nederland begint de basisopleiding met de **kleuterschool** en zijn er verschillende middelbare scholen na de **basisschool**. In Nederland is het gebruikelijk dat moeders na het zwangerschapsverlof vroeg weer aan het werk gaan en de baby's naar de betaalde kinderopvang (**kinderdagverblijf**) gaan. Nederlandse kinderen gaan ook eerder naar school dan Duitse kinderen: officieel begint de leerplicht voor alle kinderen vanaf 5 jaar en eindigt op 16-jarige leeftijd. Veel kinderen staan echter al op vierjarige leeftijd ingeschreven op de basisschool. De in Duitsland legendari- sche 'Schultüte' (grote puntzak met snoep om het begin aan de basisschool gemakkelijker te maken kent men hier niet. In Nederland is ongeveer een derde van de scholen openbaar (**openbare scho-** 100

len). In Duitsland is bijna 90% openbaar. De andere scholen – **bijzondere scholen** – hebben een confessionele grondslag.

80 De **basisschool** duurt acht jaar. De eerste twee jaar zijn vergelijkbaar met de 105 Duitse kleuterschool. De verschillende klassen worden groepen genoemd, beginnend met groep 1.

Net als in Berlijn en Brandenburg ver- 110 laten Nederlandse kinderen de basisschool rond de leeftijd van 12 jaar. Dan moeten ze voor een secundaire school kiezen (**voorgezet onderwijs**). Aan het einde van de basisschool krijgen de kin- 115 deren een advies (schooladvies). Dit omvat de prestaties van voorgaande jaren en het resultaat van een landelijke toets. In Nederland zijn er vier verschil- lende opleidingsvormen in het voort- 120 gezet onderwijs. Ze beginnen opnieuw in de eerste klas: Het **vmbo** (voorbereidend middelbaar beroepsonderwijs) is een secundaire beroepsopleiding en 125 duurt vier jaar. De vijfjarige **havo** bereidt voor op het hoger beroepsonderwijs. Aan het eind is er het havodiploma. Dit is ongeveer hetzelfde als het Duitse Fachabitur. Na zes jaar **vwo** (voorbe- 130 reidend wetenschappelijk onderwijs) halen Nederlandse leerlingen hun diploma. Moeilijk lerende jongeren krijgen **praktijkonderwijs**. Een van de mooie dingen van het Nederlandse schoolsys- 135 teem is dat er geen huiswerk is en de scholen zelf beslissen welke leraren ze willen aannemen! Welk schoolsysteem je ook doorloopt: het is leerzaam als Duitse en Nederlandse kinderen en jongeren de kans krijgen om in projecten 140 samen te leren en zo Europees te denken en te doen!

Afb. 7: Het Nederlandse schoolsysteem

12 - JUNGE UNI in Bocholt

Experimenteren, leren, onderzoeken - Experimentieren, Lernen, Forschen

Leren zonder de druk om te presteren, maar met plezier en inzet: alle kinderen en jongeren tussen 6 en 18 jaar kunnen dit doen bij de JUNGE UNI in Bocholt (kort: JUBoh). **Bocholt**, waar ligt dat eigenlijk? Bocholt is de grootste stad in het Kreis Borken in het noordwesten van Noordrijn-Westfalen. Na Aken is Bocholt de op één na grootste stad aan de Duits-Nederlandse grens. Echt bijzonder: de Duits-Nederlandse grens loopt dwars door een straat. Als de Duitse buurman van de wijk Suder-

Wat betekent de term MINT?
Schrijf op wat er achter elke
letter schuilt.

1

wick uit het raam kijkt, ziet hij zijn Nederlandse buurman in Dinxperlo aan de andere kant van de grens. Daarom wordt ook wel gesproken over het dorp "Dinxperwick".

Afb. 1: JUNGE UNI Logo

Maar dat is niet het enige interessante aan de stad in het westelijk Münsterland: Voor de meer dan 70.000 Bocholters zijn er veel **bezienswaardigheden** en activiteiten, b.v. diverse **sportclubs**, het theater in het raadhuis, het **historische raadhuis**, de bioscoop **Kinodrom**, het ca. 69 ha **stadsbos**, het ca. 74 ha grote lokale

recreatiegebied rond de Aasee met een wateroppervlakte van 32 ha, het LWL industriemuseum **TextilWerk**, het **Handwerksmuseum**, de muziekschool, de volkshogeschool, de stadsbibliotheek en de

Afb. 2: Luchtfoto van Bocholt

30 nieuwe **culturele wijk** (afgekort: **kubaai**) aan weerszijden van de Bocholter Aa met de grote, nieuwe podiumbrug. Een hoogtepunt in het westen van het Münsterland is de **Bocholter Herbstkirmes**, de herfstkermis, die veel bezoekers van heinde en verre trekt.

35 Sinds januari 2018 is er een speciale aanbieding voor jongeren: de **JUNGE UNI** in Bocholt - en je kunt ze nu leren kennen! De JUNGE UNI is een onderwijsinstelling van de stad Bocholt. Het wordt medegefinancierd in het kader van het Leonardo da Vinci Innovatieproject als onderdeel van het **INTERREG Duitsland-Nederland programma**.

Afb. 3: Hoorcollege bij de JUNGE UNI

Alle kinderen en jongeren uit de stad, de wijk, de regio en de naburige Nederlandse grensstreek volgen **lezingen**, **seminars**, **work-**

Op de JUNGE UNI mag je je eigen wensen kenbaar maken. Als je een specifiek onderwerp wilt onderzoeken, kun je dat doen in een MeTha-werk (mijn thema).

MITTEL UND WEGE MIDDELEN EN WEGEN

Afb. 4: Excursie naar het CIVON-innovatiecentrum in Ulft, NL

shops en excursies. Op de JUNGE UNI worden alle deelnemers **student** genoemd, net als op een echte universiteit. De studenten ontdekken de wereld van de wetenschap, testen ambachtelijke taken, **experimenteren, leren en onderzoeken.**

45

Inhoudelijk centraal staat het gebied **MINT**. MINT staat voor Mathematik, Informatik, Naturwissenschaften und Technik = wiskunde, informatica, natuurwetenschappen en technologie. Bovendien is er de plusruimte met creatieve workshops, wereldkunde, sociale 50 uitdagingen en nog veel meer. Het semesterplan biedt interessante thema's voor nieuwsgierigen: een app en **robots** programmeren, een homepage ontwerpen, toveren met getallen en levensmiddelen, **superkrachten** onderzoeken, maatschappelijke betrokkenheid professionaliseren, gummibeertjes analyseren, het plezier aan **tech-** 55 **nologie** in de praktijk brengen, 3D-prints creëren, VR-brillen maken, creatieve ideeën realiseren in een **kunstwerk**, tekentechnieken leren... Daarnaast worden grote **onderzoekersvragen** gesteld, b.v.: waar is de wind als het niet waait? Waar komt het geluid vandaan en waar gaat het heen? Hebben planten heimwee? Hoe werkt een co- 60 la-automaat? Wat hebben een vin van een walvis en een windmolen met elkaar gemeen?

Wist je dat: het bijzondere van de JUNGE UNI is dat elk kind en elke jongere hier vrijwillig zonder enige druk om te presteren, ongeacht 65 het type school, kan leren en onderzoeken. Voor de professionele

Afb. 5: Programmeren van een zelfge-
maakte robot

docenten telt alleen: je moet geïnteres-
seerd zijn in een onderwerp, je kunt je
vakkennis bij de JUNGE UNI laten zien
en je kwaliteiten bevorderen. Hier word 70
je ondersteund, want bij de JUNGE UNI
kun je meedenken, meepraten, vragen
stellen en dingen uitproberen!

Afb. 6: Ook kunstwerken worden op de
JUNGE UNI ontworpen

In Bocholt valt veel te beleven - niet
alleen bij de JUNGE UNI: Maak een
wandeling naar de Aasee, bezoek het
TextilWerk of geniet van een ijsje vóór
het historisch raadhuis. Er is ook een
theater en een bioscoop!

2

Zoek uit wat het
INTERREG-programma
Duitsland-Nederland is.
Beschrijf enkele projecten.

13 - Vele Wegen leiden naar het doel

Wegen en paden - Straßen und Wege

Van Enschede naar de weekmarkt in Münster rijden of van Dülmen naar Kasteel Slangenborg bij Doetinchem: tegenwoordig lukt het zonder te stoppen. Volwassenen zoals je grootouders kennen nog de barrières aan de landsgrenzen, de **slagbomen**. Wie tussen Duitsland en Nederland over **wegen en snelwegen** heen en weer wilde reizen, moest stoppen en eerst zijn paspoort laten zien. Ook in de **treinen** werden

1 Wat is de snelste manier om de grens over te steken? Via een voet- of fietspad, een weg of spoorlijn? Ontdek hoelang het duurt om heen en terug te komen.

identiteitskaarten gecontroleerd. Met een afspraak, het **Verdrag van Schengen**, schaften veel landen in Europa deze controles tegelijkertijd af. Sinds 1995 steken we zomaar de grens tussen Duitsland en Nederland over. Bij **vrachtwagens** of **schepen** ligt dat anders. Een ambtenaar in een **douanekantoor** vraagt informatie over de lading.

Vandaag zijn er veel **manieren** om rechtstreeks op onze bestemming te komen. Eén daarvan is de **spoorlijn** Münster-Enschede. Op dit traject rijden sinds 1875 treinen - met een onderbre-

king van ongeveer 15 jaar. In 2001 werd besloten om de route te heropenen. Sindsdien verbinden treinen van de '**Euregio-Bahn**' weer de steden langs de spoorlijn.

Afb. 2: 'Euregio-Bahn' in Münster-Häger

30 Lang voordat er auto's waren, waren **spoorlijnen** belangrijk voor het vervoer van mensen en goederen. Waar 35 geen spoorlijnen waren, kwam de economische ontwikkeling van een regio niet echt van de grond. Dit gold voor het 40 Westmünsterland. De late ontwikkeling van de

spoorlijnen van Oberhausen naar Rheine en van Dorsten via Borken naar Winterswijk in Nederland zorgde voor een vertraging in de economische ontwikkeling.

Zakendoen in stoffen en kleding gebeurt al eeuwenlang. In onze regio werd bijvoorbeeld bombazijn, een mengsel van linnen en katoen, zo goed verwerkt dat de producten over de hele wereld populair waren. Deze vestiging van de textielindustrie werd bekend onder de naam '**Baumwollstraße**'. Zo heet een straat vandaag de dag nog steeds. Wat echter wordt bedoeld is, dat tussen Enschede, Bocholt, Greven en Nordhorn veel textielfabrieken samen, aan

2 Veel mensen zijn werkzaam in het onderhoud en reparatie van de wegen. Wat voor werk zou dat kunnen zijn? Als je tijdens een rondleiding kennis wilt maken met de verschillende wegwerkzaamheden, kan de afdeling wegenonderhoud (www.strassen.nrw.de) bij jou in de buurt je helpen.

Afb. 1: Autosnelweg

weerszijden van de grens, één van de belangrijkste centra ter wereld voor de katoenverwerking vormden. Deze traditie is momenteel nog steeds zichtbaar, b.v. in de namen van kledingwinkels. De broers Clemens en August Brenninkmeijer uit het Tecklenburger Land richtten in 1860 in Nederland het bedrijf 'C & A' op, dat nog steeds bestaat.

'Straße' en 'straat', 'Weg' en 'weg' lijken als woorden erg op elkaar. Maar let op, er zijn verschillen: 'Een straat' is een geplaveide weg. 'Wegen' zijn verbindingen tussen locaties. Ook 'Bahn' en 'baan' klinkt hetzelfde. Maar de Eisenbahn heet in het Nederlands heel anders. Hoe?

Volgens de verkeersstatistieken reizen de mensen in de EUREGIO het meest met **motorvoertuigen**. Hierdoor zijn er steeds meer auto's en vrachtwagens op de weg. Dit kan leiden tot files en slijtage van de wegen en maakt vaak reparaties nodig. De **Bundesstraße 54** verbindt het Münsterland met Nederland, waar het overgaat in de **rijksweg N 35** en de **autosnelweg A35**. Er loopt ook een autosnel-

Hoe katoen wordt gebruikt om stoffen en kleding te maken is te zien in een museum aan de 'Baumwollstraße'. Het TextilWerk Bocholt biedt speciale rondleidingen en workshops voor schoolklassen:
www.textilwerk-bocholt.lwl.org

Voor je fietstocht in de EUREGIO kun je gebruik maken van een routeplanner, uitgegeven door de deelstaat Noordrijn-Westfalen. Plan je speciale reis:
www.radroutenplaner.nrw.de

Zoek uit welke plaatsen de Baumwollstraße vandaag verbindt.

weg door de EUREGIO. Het Duitse gedeelte is de A30 van knooppunt 'Kreuz Lotte/Osnabrück' tot de grensovergang Bad Bentheim. In Nederland wordt het de A1. Deze wegen hebben ook een Europese naam. De **A30/A1** maakt deel uit van de Europese route **E30**, die op het Europees vasteland loopt van Nederland naar Rusland in het oosten.

Zelfs een puur Duitse autosnelweg heeft een speciale betekenis voor Nederland. De **A31** is 204 kilometer lang. Ze verbindt het Ruhrgebied via het Münsterland met de Noordzee en loopt parallel aan de Nederlandse grens. Om de snelweg in 2004 gereed te krijgen, betaalde Nederland zelfs een deel van de bouwkosten. Hieruit blijkt dat bedrijven en landen over grenzen heen geïnteresseerd zijn in goed ontwikkelde transportroutes. Op die manier kunnen mensen en goederen snel en zonder omwegen hun bestemming bereiken.

Afb. 4: Wegwerkzaamheden

Afb. 5: Treinbord op station Enschede

Afb. 3: Euregio-Bahn bij Nacht

Afb. 6: Bundesstraße B54

14 - Altijd up to date

TV, radio en kranten - TV, Radio und Zeitungen

Thuis staat de **televisie** aan en **nieuws** uit andere landen kan worden bekeken. De **radio** in de keuken zendt reportages uit de hoofdstad uit. Deze media vatten we samen onder de term **omroep**. In de regel zorgen de 'grote' omroepen ook voor grotere verhalen over de landelijke politiek, het bedrijfsleven, de samenleving, cultuur en sport. Grazende kuddes schapen op een heuvel in Ommen, Nederland, zijn er zelden één van.

Afb. 1: Radio- en televisiestation RTV Oost in Hengelo

Maar er zijn ook **berichten** over wat er in Duitsland gebeurt. Artikelen over een bedrijf uit Bocholt dat oormerken produceert. Koeien over de hele wereld en zelfs zeeolifanten voor de Falklandeilanden zijn hiermee geoormerkt. Er is **nieuws** over het geld dat de gemeente Enschede jaarlijks uitgeeft aan bijvoorbeeld het repareren van wegen en het bouwen van scholen. Andere **reportages** tonen aan dat ook dieren en tractoren te zien zijn op het Warendorfse volksfeest 'Fettmarkt'. De omroepen **RTV Oost** of de **Studio Münster** van de West-Duitse Omroep (**WDR**) verslaan dergelijke evenementen met hun lokale radio- en televisieteams.

Wat er vandaag gebeurt, bezorgen **kranten** meestal pas de volgende och-

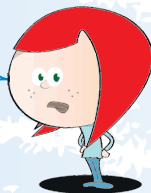
Afb. 2: Een journalist in de studio spreekt 'live' met een collega op locatie

tend bij ons thuis via hun nieuws en reportages. Andere media die op papier zijn gedrukt, kunnen eenmaal per week of maand verschijnen. Televisie en radio hebben het voordeel dat ze heel snel of zelfs tegelijkertijd ('live') kunnen uitzenden. Bovendien zijn de programma's nu ook **online** te bekijken. Als we een bericht hebben gemist, is het daar meestal te vinden. Om dit allemaal te kunnen doen hebben omroepen moderne technische apparatuur en mensen op de **redacties** die **journalistiek** als vak hebben geleerd. Maar ook kranten worden steeds sneller. Net als radiostations ook rapporteren ze op hun **website**, op sociale netwerken en videoplatforms op internet met artikelen en zelfs video's.

Afb. 3: Veel mensen werken 'achter' de camera, in de techniek

TV is een afkorting en betekent 'televisie'.
 'Tele' komt van het Griekse 'ver', 'visie' komt van het Latijnse
 woord 'videre' voor zien.
 Wij gebruiken 'Television' in het Duits en 'televisie'
 in het Nederlands.

MITTEL UND WEGE MIDDELEN EN WEGEN

1

Zoek uit welke posts of
 video's over jouw stad
 nu online staan. Hebben
 radiostations of redacteuren
 van kranten ze gemaakt, of
 particulieren zoals jij en ik?

Afb. 5 en 6: Zo ziet het eruit in de studio tijdens een radio(l)- of
 televisie-uitzending(r)

Voor **televisiereportages** zijn vaak
 teams met omroepbusjes, camera's en
 microfoons onderweg. **Radioreporta-** 45

2

Stel een team samen om een
 reportage te maken over
 je schoolplein. Welke taken
 worden verdeeld en welke
 opnameapparatuur (digitale
 camera met videofunctie,
 smartphone met video- of
 voicerecorder) heb je tot je
 beschikking?

genoemd. Voor dat geld moeten ze een goed programma uitzenden. 55
 Alleen speelfilms mogen dus niet vertoond worden. Dit geldt
 ook voor de publieke omroepen in Nederland. Er zijn 13 speciale zen-
 ders verdeeld over de regio's; RTV Oost is dé zender in Overijssel. Bij
 RTV Oost werken ruim 100 mensen met een vast contract. Iedereen
 die in de techniek bijspringt of af en toe een bijdrage levert, behoort 60
 tot de ongeveer 50 zzp'ers.

Niet alle omroepen krijgen omroepbijdragen. 'Radio WMW'
 (Landkreis Borken) of 'Antenne Münster' verdienen hun geld met
 reclame. Dit is tussen de radioverslagen door te horen. Dergelijke 65
 zenders worden 'private' of 'commerciële' providers genoemd. Aan
 de Duitse kant zenden ook 'Radio RST', 'Radio Kiepenkerl' en 'Ra-
 dio WAF' (voor de districten Steinfurt, Coesfeld en Warendorf) uit in
 steden en gemeenten. In Nederland zijn er ook lokale radiostations
 die gefinancierd worden door advertenties. Dit is b.v. zender 'Radio 70
 350' uit Rijssen-Holten. De zender maakt ook televisieprogramma's
 ('TV 350').

ges, daarentegen, worden vaak door
 één persoon geproduceerd. Ook al
 kunnen we ze maar een paar minuten
 beluisteren of bekijken, ze werken vaak
 meerdere uren aan hun bijdrage. Veel 50
 van het geld dat **verslaggevers** en **ca-**
meramannen verdienen, komt van ons
 allemaal - via **omroepbijdragen**. Deze
 zenders worden 'publieke omroepen'

Afb. 4: Een radioreporter in gesprek

Hoe groot is een tv-camera? Wie spreekt het nieuws op
 de radio? Eén ochtend in de week legt RTV Oost dit uit
 aan haar gasten tijdens rondleidingen door het gebouw in
 Nederlandse taal:

www.rtvooost.nl/educatie.

Radio- en televisiezenders bieden bijvoorbeeld ook het
 actuele nieuws aan uit jouw regio op de betreffende website:

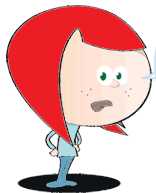
www.antennemuenster.de, www.rtvooost.nl,
www.wdr.de/fernsehen/lokalzeit/muensterland.

15 - Van de EUREGIO naar de hele wereld

Luchthaven - Flughafen Münster/Osnabrück

Lopen, fietsen, auto rijden of met de trein reizen – of met een vliegtuig. We hebben veel manieren om van A naar B te komen. Jaarlijks vliegen ongeveer één miljoen mensen van of naar luchthaven Münster/Osnabrück, kortweg **FMO**.

Als je in de grote ontvangsthallen van de luchthaven in **Greven** kijkt, zie je vaak gezinnen met koffers op wielen. Meestal

Het is gemakkelijk te zien dat de twee woorden 'Flugzeug' en 'vliegtuig' hetzelfde betekenen. Is dat ook zo met 'Flughafen' in het Nederlands? Eerst raden, dan ontdekken!

zit er bagage in voor een vakantie in het buitenland. Vanuit FMO kun je naar Spanje, Griekenland, Egypte en Turkije vertrekken. Ook veel **zakenmensen** gaan aan boord om naar een werkvergadering in Berlijn, Frankfurt of München te vliegen. Een aktenkoffertje is vaak hun enige bagage.

Noem drie steden of landen waar je naartoe zou willen vliegen. Zoek uit hoelang de vlucht duurt. Hoelang zou het duren om dit met de auto of trein te doen?

Servicepersoneel van de luchtvaartmaatschappijen en natuurlijk de **piloten** zijn verantwoordelijk voor de **reizigers** aan boord van het vliegtuig. Op de luchthaven zelf hebben veel mensen andere belangrijke banen. **Luchtverkeersleiders** zijn de mensen die vanaf de **Verkeerstoren** het vliegtuig toestemming geven om op te stijgen of te landen. Op de **landingsbaan** wijzen mensen vliegtuigen de weg. Bussen en bestelwagens brengen passagiers en bagage naar het vliegtuig. In de **vertrekhallen** overhandigen mannen en vrouwen **vliegtickets**, accepteren bagage of controleren passagiers.

Afb. 1: Verkeerstoren

Er zijn ook winkels met eten en drinken, boeken, tijdschriften en souvenirs. En deskundigen op het gebied van informatietechnologie zorgen ervoor dat de vele moderne computers in de vliegtuigen en op de luchthaven naar behoren werken.

FMO is van bijzonder belang voor de EUREGIO omdat het de enige luchthaven in de buurt is.

Ontdek welke verschillende vliegtuigen er zijn. Eén soort doet het zelfs zonder eigen motor!

Afb. 2: Luchthaven / Flughafen Münster/Osnabrück

Dit geldt ook voor mensen in het Nederlandse grensgebied, want het bestaande vliegveld in **Enschede**, 70 kilometer verderop, wordt voorlopig niet gebruikt. Dat is goed nieuws voor FMO omdat te veel regionale luchthavens in de buurt passagiers van elkaar kunnen weghalen. Zo concurreert FMO al met de luchthavens Paderborn-Lippstadt en Dortmund.

Luchthavens proberen meer geld binnen te halen dan ze uitgeven. FMO probeert dit al sinds het begin van de jaren zeventig. Dit is belangrijk voor de gemeenten en Landkreise in het Münsterland en het

Afb. 3: Vliegtuig op de startbaan

zuiden van Nedersaksen, die eigenaar zijn van de luchthaven. Tot nu toe moeten ze de verliezen van FMO betalen. Er zou meer geld overblijven, zeggen ze, als meer mensen zouden vliegen. Maar het is ook belangrijk dat voldoende **luchtvaartmaatschappijen** met hun vliegtuigen gebruik maken van de luchthaven en er een soort huur voor betalen.

Om meer mensen te doen vliegen vanaf FMO, wordt er telkens weer over nieuwe **vliegbestemmingen** gesproken. Grote vliegtuigen zouden ook naar bestemmingen in Amerika, Australië of Azië kunnen vliegen. Zware vrachtmachines kunnen goederen van en naar Greven vervoeren. De **start- en landingsbaan** in Greven is met 2.000 meter echter te kort voor grotere vliegtuigen. Mensen uit de politiek, het bedrijfsleven, de **milieubescherming** en ook uit de plaatsen rond de luchthaven discussiëren over een verlenging van de start- en landingsbaan. Daarbij houden ze niet alleen rekening met de kosten voor een langere baan, maar kijken ze ook of dat goed is voor het milieu en of het luchtvaartlawaai te veel zou worden.

Op dit moment is er nog geen beslissing gevallen om de start- en

Afb. 4: Servicewagens en passagiersbussen

landingsbaan van FMO uit te breiden. Tot nu toe is de wijde wereld vanuit Greven alleen te bereiken wanneer je één van de dagelijks meerdere keren vertrekkende vluchten naar Frankfurt of München neemt en vervolgens overstapt. Bestemmingen op alle werelddelen zijn bereikbaar vanaf deze grote luchthavens.

Teken de binnenkant van een vliegtuig. Hoe stel je de cockpit voor?

Zoek vijf luchthavens op, die het dichtst bij je huis zijn.

Je kunt een bezoek brengen aan de luchthaven Münster/Osnabrück. Er worden rondleidingen voor volwassenen en kinderen aangeboden. Kijk onder:

<https://www.fmo.de/flughafenfuehrungen/>

Meer informatie over de internationale luchthaven Münster/Osnabrück vind je op www.fmo.de. Foto's en gegevens van vliegtuigen (zoeken op type en luchtvaartmaatschappij mogelijk) zijn te vinden op

www.airliners.net & www.flugzeugbilder.de.

16 - Wegen voor Schepen

Waterwegen - Wasserstraßen

Wegen zijn gemaakt voor alles met wielen. Dat klopt als we denken aan auto's, vrachtwagens of fietsen. Maar er zijn ook wegen voor schepen: **Waterwegen**. Ze worden **kanalen** genoemd en zijn gebouwd door mensen. Natuurlijke waterlopen noemen we **rivieren**. Hier stroomt het water, terwijl het nauwelijks beweegt in de kanalen, het 'staat'.

Waarom bouwen we waterwegen? Om dezelfde redenen als asfaltwegen. Om plaatsen te verbinden, om mensen

Zoek uit welk kanaal het dichtst bij je huis ligt.

Afb. 2: Mittellandkanaal, Sluis Anderten vlakbij Hannover

of goederen naar hun bestemming te brengen. **Binnenvaartschepen** tot 135 meter lang varen op **kanalen** en **rivieren**. 'Binnen' betekent: Ze varen meestal binnen een land of continent. Grotere **containerschepen** bevaren de **zeeën** en

Afb. 1: Sluis Gleesen vlakbij Emsbüren, Dortmund-Eemskanaal

voorzien de hele wereld van kleding en smartphones uit o.a. Azië. De 'platte' binnenvaartschepen kunnen veel meer auto's, kolen, hout of bouw materiaal laden dan de grootste vrachtwagen.

Kanalen zijn vooral belangrijk voor plaatsen die niet aan een grote rivier liggen. Alleen doordat het **Dortmund-Eemskanaal** bestaat, kunnen schepen hun vracht bijvoorbeeld in het hart van de stad Münster afleveren. Theoretisch kan een schip vanuit Münster alle werelddelen op de aarde bereiken. Kanalen vormen namelijk een groot **vaarwegennet** en leiden zelfs via verbindingen met rivieren naar de zee. Münster is verbonden met het **Mittellandkanaal** via het Dortmund-Eemskanaal bij Hörstel. Deze vertakking wordt de 'natte driehoek' genoemd. Het Mittellandkanaal is met 321 kilometer het langste kanaal in Duitsland en verbindt onze regio via andere kanalen en rivieren met Polen en de Oostzee. Het Dortmund-Eemskanaal is tussen Dortmund en Papenburg 223 kilometer lang en mondt uit in de rivier de Eems. De Eems is de verbinding tussen de EUREGIO en de Noordzee. Het **Twentekanaal** in Nederland loopt 47 kilometer van Enschede naar de Geldersche IJssel en vervolgens over het IJsselmeer naar de Noordzee. Het heeft een vertakking naar Almelo. Hierdoor ziet het kanaal eruit als een Y op de kaart.

Ook kapiteins van schepen zijn blij met een verkorting van hun route door kanalen. Met een verbinding tussen het Twentekanaal en het Mittellandkanaal kon tijd worden bespaard. Hiervoor zou een 50 km lang kanaal aangelegd moeten worden. Maar niemand wil op dit moment een miljard euro besteden aan de bouw.

Ze lijken wel op een tweeling:
de woorden 'water' en 'Wasser' en
de woorden 'schip' en 'Schiff'.

MITTEL UND WEGE MIDDELEN EN WEGEN

Afb. 3: Binnenvaartschip

Water mag pas naar binnen als de bouw van een kanaal klaar is. Het water komt uit rivieren of stuwmeren. **Sluizen** bieden een bijzonder schouwspel met hun stijgende en dalende waterstanden. Ze helpen schepen verder op plaatsen die op verschillende hoogtes liggen. Eerst komt een schip een kamer binnen. Dan sluit de sluisdeur. Hierdoor wordt de sluis een 'lift'. Als het schip omhoog moet, loopt er meer water de kamer in. Als het naar beneden moet, loopt het water weg. Dit is te zien bij de sluis Delden in het Twentekanaal of bij de sluis Münster in het Dortmund-Eemskanaal. Hier duurt het 25 minuten voordat een schip het hoogteverschil van 6,2 meter overbrugt en verder vaart.

Op de kanalen varen ook kleine motorboten. **Roeiverenigingen** oefenen hier. Veel paden langs de kanalen zijn geschikt voor wandelen, joggen en fietstochten. De kanalen zijn dus waarschijnlijk de enige straten waar velen graag hun vrije tijd doorbrengen.

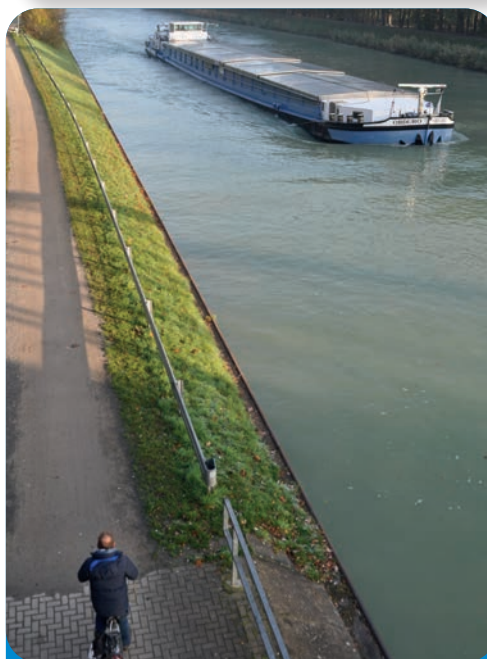
Zelf eens een schip door een sluis sturen?

Hier vind je meer informatie:

<https://blog.nautal.com/de/schleusen/>

Afb. 4: Informatiebord voor voetgangers en fietsers aan het kanaal

Afb. 5: Fietsen langs het kanaal

Direct aan de sluis Münster ligt de 'Schaustelle Kanal'. Daar kunnen schoolklassen alles te weten komen over het Dortmund-Eemskanaal en ook zien hoe een sluis werkt:

www.wsa-westdeutsche-kanalee.wsv.de

Een straat in Münster heet Max-Klemenskanaal. Waar komt deze naam vandaan?

17 - Grensoverschrijdende natuurgebieden

Venen en moerassen - Venn und Moor

“Het is eng om over het veen te gaan” - zo begint een gedicht van Annette von Droste Hülshoff, de bekende dichteres van het Münsterland. Eeuwenlang was het **veen** een

25 pervlakte. Uit het dode, met water doordrenkte plantaardige materiaal ontstond **turf**. Turfvorming ontstond heel langzaam. De turflaag groeide slechts 1 mm per jaar. Door de eeuwen heen kwam het veen boven het grondwaterpeil. Daardoor ontstonden hoogvenen gevoed door neerslag. De planten in het hoogveen zijn

Afb. 1: Industriële turfwinning

griezelige en bedreigende plek voor mensen. Het hoogveen, ook wel **veen** genoemd, is een zeer nat gebied met meren, natte weilanden en modderige
10 plekken waar je diep in kunt wegzakken. Dit kan levensbedreigend zijn. Zo'n 100 jaar geleden waren er in het EUREGIO-gebied nog enorme, ondoordringbare **hoogveengebieden**.
15 Vroeger werd hier turf gewonnen. Hierdoor verdween een unieke dieren- en plantenwereld. Tegenwoordig zijn er pogingen om de hoogveengebieden te herstellen.

20 De uitgestrekte moerassen in het EUREGIO-gebied zijn ontstaan in de periode 6000 tot 3000 v.Chr. in gebieden met **grondwater** aan de op-

30 **heide**, veenpluis, snavelzegge, zwarte elsen en vooral sponsachtig **veenmos**. Hun stofwisseling zorgt voor een zure en voedselarme omgeving waardoor alleen gespecialiseerde soorten kunnen overleven. De heidevelden in het grensgebied zijn sterk veranderd door massale **ontwatering** en het steken van turf, voornamelijk
35 voor brandstof.

Sinds de 16e eeuw werd in Nederland de **veenbrandcultuur** toegepast. Later werd dit ook in Noord-Duitsland, dus in het EUREGIO-gebied, overgenomen.

Aanvullende informatie over moerassen is te vinden op:

www.youtube.com/watch?v=3ismdtLyP7A

www.flamingoroute.com

www.aktion-moorschutz.de/moor-infos/nutzung/torfabbau

www.nabu.de/natur-und-landschaft/moore

<https://de.wikipedia.org/wiki/Torf>

De hoogveengebieden werden vóór de winter gedraineerd. In het voorjaar werden ze in brand gestoken en daarna werden tarwe, haver en boekweit in de nog hete **as** gezaaid. Na 6 jaar volgde een 30-jarige **braak**. In deze gebieden ontstonden al in 1630 zogenaamde **veenkoloniën**, nederzettingen van mensen die het veen gebruikten. Het veenbrandproces werd in 1923 verboden vanwege de rookvervuiling en de giftige stoffen in de rook.

Maak een lijst van veengebieden (grootte, kenmerken, ligging) in het Duits-Nederlandse EUREGIO-gebied.

1

Bevaarbare **kanalen** en **wieken** werden gegraven om de venen te ontwateren en **zwarte turf** te steken, te drogen en vervolgens

Afb. 2: Wulp

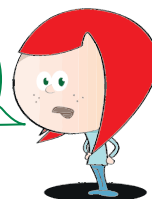
Maak een verzameling foto's van de dier- en plantensoorten die typerend zijn voor de vennen en ontwerp een poster.

2

40 met zeilschepen naar plaatsen te brengen waar het gebruikt werd als brandstof. Dit gebeurde van de 15e tot de late 19e eeuw en in tijden van nood ook nog in de 20e eeuw. Met name de 45 energiebehoefte van de textielindustrie leidde vanaf 1840 tot **ontwatering** en **turfwinning**. De turf werd gestoken met eenvoudige gereedschappen zoals schoppen. Het lied van de 'Moor- 55 soldaten' vertelt hoe zwaar deze klus was. Pas later kwamen er freesmachines en ander apparatuur, die het werk gemakkelijker maakten. Door deze massale overexploitatie kwam de ontwikkeling van het veen tot stilstand en kregen berken, heidegras en erica's de 60 overhand in een groot gebied. Tegenwoordig vallen de overgebleven heidevelden onder **natuurbescherming** en bieden ze een belangrijk leefgebied voor zeldzame dier- en plantensoorten. 70

Van Suderwick in het zuiden van het 'Kreis' tot aan het Gildehauser Venn in Nedersaksen zijn er talrijke kleinere en 75 grotere **restanten van veengebieden** die als **natuurreservaten** bewaard zijn gebleven. Ze liggen vaak direct aan de grens, waardoor Nederlandse en Duitse veengebieden elkaar aanvullen. In 80 het uiterste noorden in het drielandenpunt Noordrijn-Westfalen, Nedersaksen en Overijssel ligt het **recreatiegebied 'Dreiländersee'**. Een schierei-

'Das Moor' heet in het Nederlands 'het veen', 'die Heide' is 'de heide'. 'Das Hochmoor' wordt ook wel 'Venn' genoemd - wat op zijn beurt wordt vertaald als 'de venen' (meervoud).

land aan de noordelijke oever van het 29 hectare grote grondwatermeer en uitgestrekte gebieden verder naar het oosten vormen het 62 hectare grote natuurgebied **Rüenberger Venn**.

Bijzonder zijn de vele voedselarme wateren, waarvan sommige oude **heidenvennen** zijn. Ze bieden een bijzonder leefgebied voor zeldzame dier- en plantensoorten.

Het **Burlo-Vardingholter Venn** in Burlo ligt aan de **Flamingo-Route** en op 25 km afstand van Bocholt. De 3,2 km lange rondwandeling loopt ge-

Afb. 3: Veenmos *Sphagnum falix*

deeltelijk over een in 1983 aangelegde dam voor het herstel van het vochtige ecosysteem. Aangrenzende plekken waar turf handmatig gestoken werd, zijn inmiddels weer gevuld met water en het veen is begonnen om weer te groeien.

Het **Zwillbrocker Venn** vlakbij Vreden is een bos-, veen-, moeras- en watergebied in Kreis Borken, direct aan de grens met Nederland. Uit archeo-

Onderzoek het belang van turfwinning vroeger en nu! Zoek uit of turf nog steeds nodig is en vandaag nog wordt gestoken

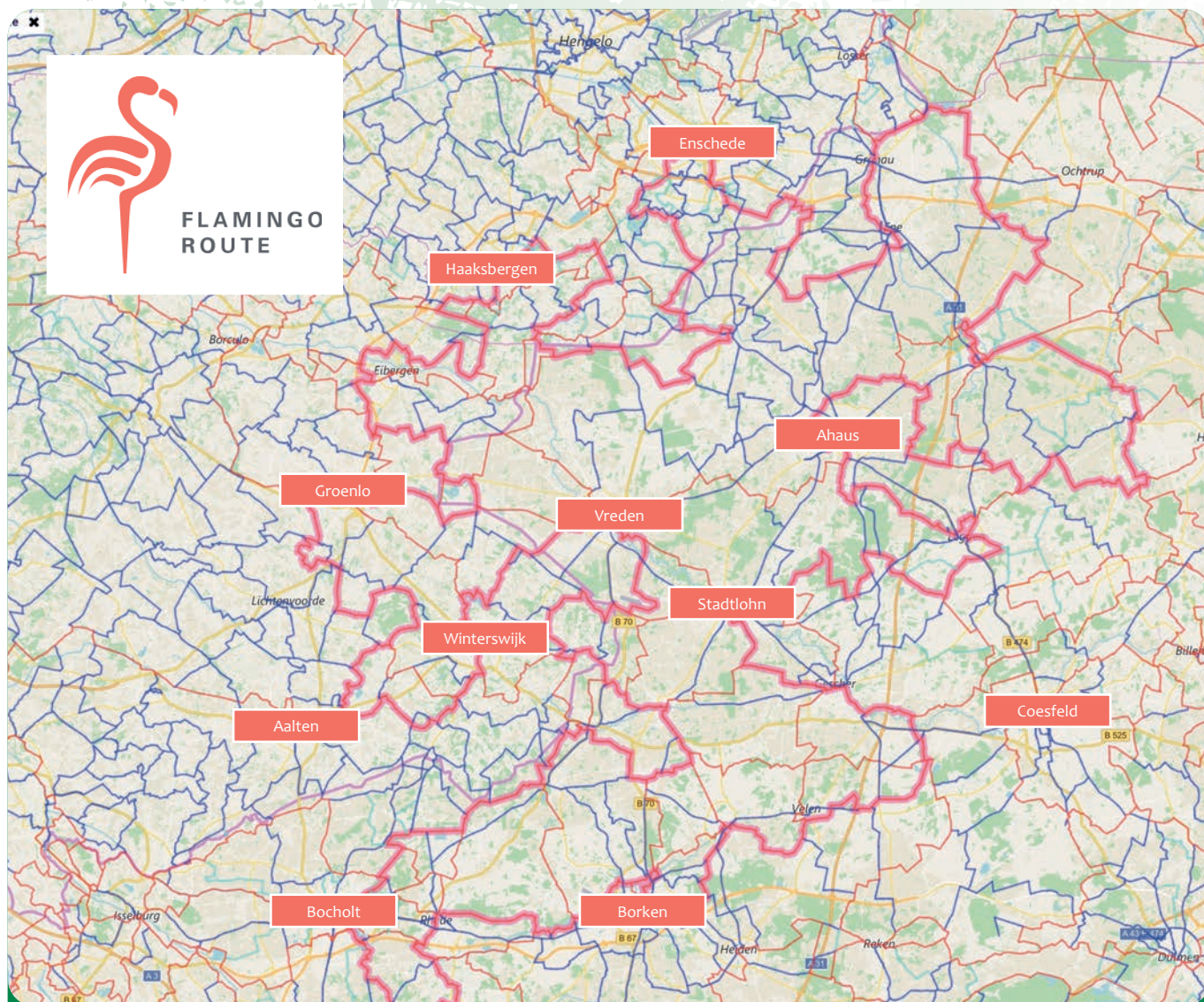
logische vondsten blijkt dat het gebied aan de rand van het Venn al in het **Paleolithicum** werd bewoond door mensen. Oorspronkelijk werd turf gewonnen in het Venn. Wat overbleef is een ondiep meer, waar zich tegenwoordig ruim 100 verschillende diersoorten hebben gevestigd. Trekvogels, maar ook libellen, amfibieën, kikkers en hagedissen hebben hier hun leefgebied gevonden.

Afb. 4: Turf als brandstof - stukjes turf in het Museum Gützkow

Zoek op en lees het gedicht van Annette von Droste Hülshoff "Het is eng om over het veen te gaan..." en beschrijf de sfeer.

Afb. 5: Kaart Flamingo-route (www.flamingoroute.com)

Bijzonder is de vestiging van een grote kolonie kokmeeuwen en 's werelds noordelijkste broedplaats voor **flamingo's**. Het **Biologisch Station Zwillbrock** zorgt voor natuurbewoud in dit gebied. Veel zeldzame planten en dieren zijn inmiddels hier weer thuis.

Afb. 6: Chileense flamingo's en kokmeeuwen in het Zwillbrocker Venn

Veel plaatsen zijn het bezoeken waard! B.v. het Biologisch Station Zwillbrock (www.bszwillbrock.de), het veenmuseum 'Veenpark' in Barger-Compascuum, het natuurpark 'Bargerveen', het Torfmuseum Gescher en het natuureservaat Fürstenkuhle

18 - Handelsroute, waterweg en economisch gebied

De rivier de Berkel - Der Fluss Berkel

De Berkel was tot in de 19e eeuw een belangrijke handelsroute, vaarweg en economisch gebied. Zandsteen, hout en aardewerk werden **stroomafwaarts** verscheept. Steen, turf, tegels, jenever en goederen werden **stroomopwaarts** vanuit de Nederlandse koloniën verhandeld. De Berkel ontspringt tussen Nottuln-Dar-

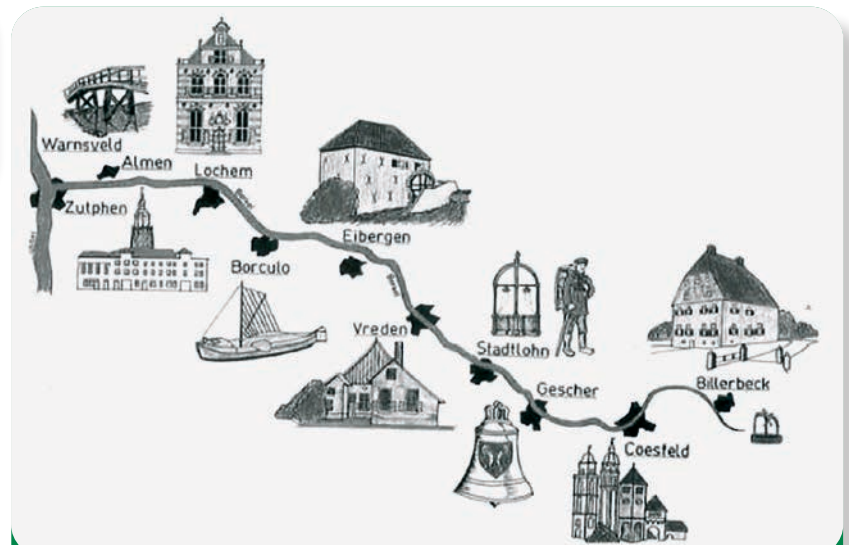
Bescherming van natuur en biodiversiteit is erg belangrijk aan de Berkel. Dit is belangrijk omdat de **visotter** (*Lutra lutra*) na een lange afwezigheid weer is teruggekeerd. Sinds 2010 is er een werkgroep van drie biologische stations voor monitoring van de visotter in het Westmünsterland: Biologisch Station Kreis Recklinghausen, Naturschutzzentrum Kreis Coesfeld en Biologisch Station Zwillbrock. Ze willen de verspreiding van de visotter vastleggen en meer leren over zijn gedrag en ontwikkeling in de regio.

Hoe diep is de Berkel? Wat is de totale lengte van de Berkel? Weet je nog een voorbeeld van deze afstand?

up en Billerbeck in de Baumbergen. De Berkel ontspringt in de Baumberge tussen Nottuln-Darup en Billerbeck. Het is een zijrivier van de IJssel, die op zijn beurt aftakt van de Rijn. Na 115 km mondt de **IJssel** uit in het **Ketelmeer** en stroomt verder als **Zwarte Water** in het **IJsselmeer**. De Berkel stroomt door natuurgebieden en door de plaatsen Coesfeld, Gescher, Stadtlohn en Vreden, voordat zij Nederland (Eibergen, Borculo, Lochem en Zutphen) bereikt.

De Berkel is maximaal 12 meter breed, 0,5 tot 2 meter diep en heeft een gemid-

Afb. 1: De Berkel: vaarweg en economisch gebied

Met haar Duits/Nederlandse boek "**Berkel - Mein Leben als Fluss / Mijn leven als rivier**" heeft auteur **Doris Röckinghausen** een heuse liefdesverklaring voor de Berkel geschreven. Het boek werd zelfs genomineerd voor de prijs 'Beste Boek Achterhoek en Liemers 2016'. Hier is een klein fragment dat ervoor moet zorgen dat je het wilt lezen:

Het prachtige boek "**Berkel - Mein Leben als Fluss / Mijn leven als rivier**" van Doris Röckinghausen is zelfs tweetalig verschenen! De auteur is erg geïnteresseerd in het werken met kinderen rond het onderwerp 'Berkel'. Als je geïnteresseerd bent in lezingen en andere activiteiten, neem dan contact met haar op: info@wortart-roeckinghausen.de.

"Beste riviervrienden! Mij is al veel overkomen. Maar nog nooit zijn ze zo dicht bij mij gekomen met camera, penseel en pen als vorig jaar. Ze vonden me waar ik me ook verstopte, ze bleven als ik ze nat maakte en kruisten me op zoek naar de beste momenten. Ook de steden aan mijn oevers zijn momenteel turbulent. Hier meten en berekenen ze mij, laten ze bouwvoertuigen rollen en egaliseren oevers, verfraaien pleinen en huizen, want - je moet je op je gemak voelen als je mij bezoekt. Ik ben niet meer gewend aan zoveel aandacht!

Het is lang geleden dat schepen en vloten op mij zijn heen en weer gevaren tussen de Achterhoek en het Münsterland, soms zelfs zijn gezeld. Toen was er een drukte van belang! Ik heb mijmeringen, dans en

delde temperatuur van 17°C. In totaal bereikt ze een hoogteverschil van 118 meter (Duitsland 97 meter, Nederland 21 meter). Het is een van de laatste natuurlijk bewaarde zandbeken in het westen van het Münsterland.

theater beleefd! Twee en een halve eeuw geleden maakten ze zelfs de weg naar Coesfeld bevaarbaar – bergop, zeg maar. Het werkte, maar was erg lastig voor schippers en houtvlotters. Op een gegeven moment reden de treinen en steeds meer motorvoertuigen. Toen werd het stil in mijn havens en loodsen. Toegegeven, daar waar ik groot en sterk ben, vind ik het grappig om me over het land te verspreiden en mensen te irriteren.”

(Röckinghausen, Doris en Martin Timm (fotograaf): „Berkel – Mein Leben als Fluß / Mijn leven als rivier“; Coesfeld, wortART roeckinghausen, 2016.)

Afb. 3: Berkelzomp – excursie van een klas van de St. Norbertschool, Vreden

Afb. 2: De loop van de Berkel

Bekijk de film „Die Berkel“ van Anna Schlottbohm en Willem Kootstra

(<https://filmwerkstatt-muenster.de>)

Zoek dan uit waar de Berkel Duitsland met Nederland verbindt. Voor wie is de Berkel belangrijk?

60

Op de volgende websites kun je meer te weten komen over het ‘Forum BildungsBerkel’ (gebruik zoekfunctie ‘duurzame milieu-educatie Bildungsberkel’):

www.bszwillbrock.de,
www.deutschland-nederland.eu

65

Op en langs de Berkel is van alles te beleven! Fietstochten en Kanotochten in Vreden (Kanu Sport Verein Vreden) (stadtmarketing-vreden.de).

De ‘Stichting Berkelzomp’ (www.stichtingberkelzomp.nl) bij Eibergen biedt leuke boottochten.

Bezoek het grensoverschrijdende Berkelfestival en het Nederlands Watermuseum in Arnhem (www.watermuseum.nl).

Afb. 4: Visotter

Welke levende dieren komen onder meer voor in de Berkel? Welk dier was hier bijna uitgestorven?

19 - De Baumberge in het westelijke Münsterland

Een heuvellandschap - Eine Hügellandschaft

Vreemd dat een **heuvellandschap**, waarvan het hoogste punt slechts 187 meter hoog is, 'bergen' wordt genoemd! In onze verbeelding zijn bergen
5 eigenlijk hoog en rotsachtig, zoals de Alpen. Maar als je de Baumberge in het verder vlakke landschap van het Münsterland van ver ziet, lijkt de term '**bergen**' toepasselijk, vooral omdat hoge
10 beukenbossen ze bedekken en ze nog hoger laten lijken.

De Baumberge hebben o.a. een bijzondere **geologie** waardoor ze een waterscheiding zijn tussen de rivieren de Lippe, de IJssel, de Vecht en de Eems. Er zijn 25 bronnen en 20 **brongebieden** (bijvoorbeeld de Hexenquellen). Het water uit de verschillende bronnen stroomt
20 alle kanten op en voedt de rivieren de Berkel (stroomt naar het westen en mondt in Nederland uit in de IJssel), de Steinfurter Aa (stroomt naar het noorden) en de Münstersche Aa (stroomt
25 oostwaarts). De Baumberge vormen bovendien een belangrijk **waterreservoir** voor het Münsterland. In de bronnen zijn zeldzame **micro-organismen** en echte **grondwaterdieren** gevonden, die
30 er klein, oogloos en doorschijnend witachtig uitzien. Ze kwamen uit de diepte met het bronwater omhoog.

De Baumberge **ontstonden** 75 miljoen
35 jaar geleden. Toen was het huidige Münsterland bedekt door een tropische zee en werden de huidige kalksteenlagen hier afgezet. De dinosauriërs heersten over het land dat langzaam droog werd.
40 Op de Coesfeldse Berg is een enorme **ammoniet** uit deze periode gevonden. Dikke **lagen zandsteen** werden gevormd. Al meer dan 1.000 jaar leveren ze

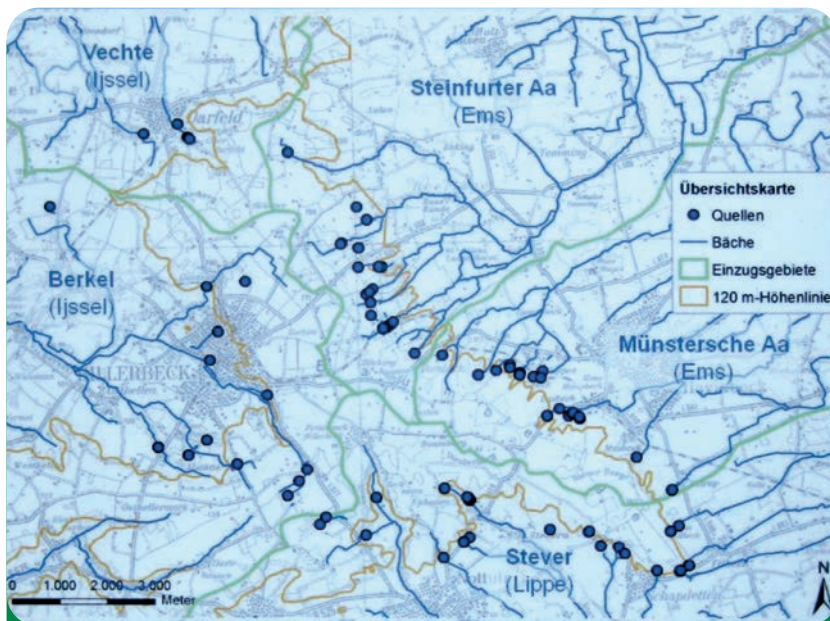

In welk geologisch tijdperk ontstonden de Baumberge? Lees de tekst en zoek het op in het aardrijkskundeboek.

de **lichtgele zandsteen** die erg populair is voor gebouwen. Van deze zandsteen, die ook goed geschikt is om er figuren en ornamenten van te
45 maken, zijn bijvoorbeeld de kathedraal en het raadhuis in Münster en de kathedraal in Billerbeck gebouwd. In het **zandsteenmuseum** in Havixbeck is veel te ontdekken over dit materiaal.

Momenteel zijn er nog slechts twee **steengroeven** in bedrijf, alle
55 andere zijn opzettelijk stilgelegd. De natuur mocht ze heroveren met hun planten en dieren. Grote delen van de Baumberge zijn nu **natuurgebieden**. Daar leven bijvoorbeeld de zeldzame **vuursalamanders**. Ook **vleermuizen** hebben twee geheime winterverblijven, waar jaarlijks meer dan 9.000 vleermuizen van minstens acht verschillende vleermuissoorten overwinteren.

Vanaf de Baumberge is het nog geen 50 kilometer met de auto naar de Nederlandse grens. Het huidige wandelpad '**Hollandgängerweg**' herinnert eraan, dat in vroegere eeuwen arme mensen uit dit gebied regelmatig naar Nederland liepen om er acht tot tien

Afb. 1: Het informatiebord toont de bronnen van de 'Baumberge', die de drie grote stroomgebieden Lippe, Eems en IJssel voeden

Ontdek wat een 'Landwehr' is en waar deze zich bevindt in de Baumberge.

De 'Wasserscheide' is de grens tussen twee stroomrichtingen van het water. In het Nederlands heet dit 'waterscheiding'.

NATÜRLICH!
NATUURLIJK!

Afb. 2: Het Baumberge zandsteenmuseum, Havixbeck

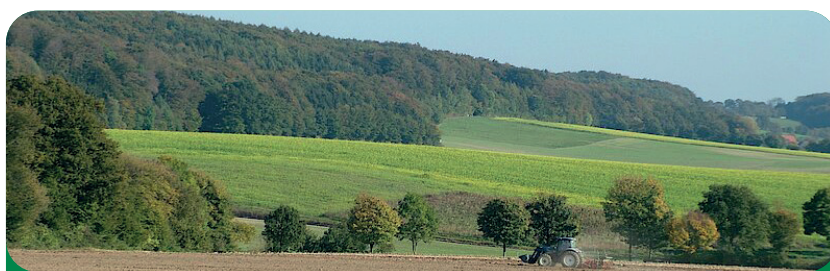

weken per jaar te werken. Meestal waren dit arme keuterboeren, dagloners, boerenknechten en boerenzonen. Sommigen gingen naar de regio Amsterdam om turf te steken of te graven, anderen werkten als grasmaaiers en weer anderen als stukadoors, waarbij ze de beschadigde muren van huizen 70 repareerden en bleekten. De werk- en leefomstandigheden waren zwaar voor degenen die naar Nederland gingen. De in de 19e eeuw beginnende industrialisatie maakte in de jaren 70 van de 19e eeuw een einde aan de 'Hollandgänger'.

75

Pak een plattegrond van het Münsterland en zoek de Baumberge ten westen van Münster. Ontdek welke steden tussen de Baumberge en de Nederlandse grens liggen.

Afb. 3: Gezicht op de Baumberge

Een goed startpunt voor een wandeling is het bospad vanaf de weg tussen Schapdetten en de abdij Tilbeck, dicht bij de **Hexenquellen** en de Tilbecker Bachquelle. Er zijn duidelijke borden die niet 80 alleen informatie geven over de wandel- en ruiterpaden, maar ook over de bronnen, de middeleeuwse **Landwehr** en het **bezoek van St. Ludgerus** in 809, die onverwachts stierf in Billerbeck. En dan was er nog de moord op de Mersche van Tilbeck, die volgens de legende op dit punt gebeurde. Het stenen **moordkruis** ter plekke herinnert aan 85 het gruwelijke verhaal. Meer willen we hier niet onthullen!

Afb. 4: De grote ammoniet van de Coesfeldse Berg

Zo'n prachtige omgeving leent zich uitstekend voor wandelingen, paardrijden en fietsen. Tegenwoordig kun je ook de eens zo moeilijke 'Hollandgängerweg' bewandelen; dat had de arme arbeider uit het verleden niet kunnen bedenken. Een wandelkaart van de 105 km lange wandelroute is verkrijgbaar bij 'Westfälischer Heimatbundverein' (www.whb.nrw)

Afb. 5: Moordkruis bij Tilbeck

Er is nog veel te ontdekken, b.v. het 'Holtwicker Ei', het symbool van de gemeente Rosendahl-Holtwick (www.leader-baumberge.de/2019/04/09/holtwicker-ei); de Barenborg, de overblijfselen van een middeleeuws terpkasteel (zie op Wikipedia); en de Ludgerusweg (www.baumberge-touristik.de/wandern-1/ludgeruswanderweg).

20 - Let op, wild!

Dierentuin en wildpark - Zoo und Wildpark

Een gelukkige apenfamilie vind je ook in de EUREGIO: want apen leven ook hier. Ze leven natuurlijk niet vrij in het bos, maar in dierentuinen.

5

Er zijn verschillende **dierentuinen, dierenparken en wildparken** in de EUREGIO. Vooral in de dierentuinen kun je ook dieren zien die bij ons niet inheems
10 zijn. **Exotische dieren** zoals leeuwen, neushoorns, giraffen, olifanten en ander 'groot wild' zijn bijvoorbeeld te vinden in de dierentuin **Allwetterzoo** in **Münster**.

Welke van de vier dierentuinen ligt voor jou het dichtstbij? Zoek uit welke dieren er zijn. Welke zijn inheems in Europa en welke niet?

1

Hier vind je ook de 'Westfaalse Outback'.

15 De outback noemt men het binnenland van Australië. De dierentuin van Münster heeft verschillende soorten kangeroes in de 'Westfaalse Outback'.

20 De dierentuin **Zoo Osnabrück** nodigt bezoekers uit in verschillende werelddelen. In 'Samburu' zie je dieren uit Afrika zoals leeuwen, giraffen en koedoes. 'Ankor Wat' toont de wereld uit het Verre Oosten. Er zijn bijvoorbeeld tijgers en
25

Afb. 1: Een gelukkige apenfamilie

Afb. 2: Dierentuin Allwetterzoo Münster

orang-oetans. Bijzonder is de ondergrondse dierentuin. Verschillende aardbewoners zoals de naakte molratten kunnen worden bekeken in hun ondergrondse grotten en gangen.

In de **Naturzoo** in **Rheine** leeft de grootste groep bloedborst bavianen in een dierentuin wereldwijd, in totaal meer dan 50 dieren. En er zijn ook een groot aantal paren witte ooievaars in Rheine - namelijk ongeveer 100.

Ook in het dierenpark **Tierpark Nordhorn** kun je dieren zien die in Europa niet in het wild voorkomen. Zo zijn er alpaca's en stokstaartjes in deze 'familiedierentuin in het groen'.

Bovendien zijn er ook verschillende wildparken in de EUREGIO. Een voorbeeld is het **Wildpark Frankenhof** in Reken. Daar kun je o.a. dam- en edelherten, wolven, wilde zwijnen, lynxen en bizonen en ook kleurrijke pauwen zien.

Afb. 3: Damherten

Afb. 4: Bennett of roodnekwallaby

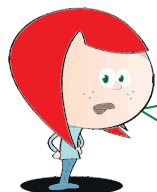

Afb. 5: De wolf is nu weer thuis in de EUREGIO

Behalve over dieren kun je hier ook iets leren over de **natuur**. Bij een bos-educatiepad worden struiken en bomen uit onze streek getoond. In het 'Anholter Bärenwald' in het **Biotopwildpark Anholter Schweiz** kun je bruine beren zien.

De naam van veel parken geeft aan dat hier **wilde dieren** leven. 'Wild' betekent dat de dieren niet gewend zijn aan de omgang met mensen. In tegenstelling tot **huisdieren** leven ze vrij in de natuur, 50 zonder mensen. Veel parken hebben hekken die bezoekers mogen openen. In sommige parken mag je de dieren voeren of zelfs aaien. De dieren in deze '**kinderboerderijen**' zijn meestal geiten of schapen. Soms zijn er ook cavia's.

In de EUREGIO zijn niet alleen wilde dieren in dierenparken. Ze komen vooral voor in onze bossen. Er zijn edelherten en damherten, wilde zwijnen, wilde vogels en kleine knaagdieren. En ook de wolf word weer gezien in de EUREGIO. Hij was bijna 180 jaar uitgestorven in Europa en leeft nu sinds ongeveer 20 jaar weer in Duitsland. 60 Deze dieren zie je nauwelijks omdat ze ofwel nachtdieren zijn of de nabijheid van mensen vermijden. Om ze te zien is het dus de moeite waard om een van de dierentuinen of wildparken te bezoeken.

'Der Wolf', in het Nederlands 'de wolf', is de voorouder van alle honden. Meer dan 15.000 jaar geleden begonnen mensen wolven te temmen en fokten ze veel verschillende hondenrassen.

Een spannende website met natuuronderzoeken en veel informatie en spelletjes over dieren, planten en natuur vind je op:

www.naturdetektive.bfn.de.

Zoek op internet de toegangsprijzen voor de dierentuinen en vergelijk ze. Bedenk waar de dierentuinen het geld aan uitgeven.

Om ook uitstapjes naar de prachtige dierentuinen en wildparken te kunnen plannen, vind je hier de links:

www.anholter-schweiz.de (Isselburg),
www.allwetterzoo.de (Münster),
www.tierpark-nordhorn.de (Nordhorn),
www.zoo-osnabrueck.de (Osnabrück),
www.wildpark-frankenhof.de (Reken) en
www.naturzoo.de (Rheine).

21 - Natuurpark Hohe Mark

Ontdek de natuur - Entdecke die Natur

Afb. 1: Overzichtskarta van het natuurpark Hohe Mark

De Hohe Mark is een afwisselend **natuurlandschap**. Het is heel groot. In het westen grenst het aan Nederland en aan de rechteroever van de Nederrijn. In het zuiden van de Hohe Mark ligt het industriële Ruhrgebied. Het **natuurpark** werd opgericht in 1963. Met 1.978 km² is het een van de grootste natuurparken in de deelstaat NRW.

De taken en doelen van het natuurpark zijn **natuurbehoud** en **landschapsbeheer**, recreatie, educatie en ontwikkeling. Hiervoor zijn **netwerken** ontstaan in de regio waarin veel gemeenten, agrarische bedrijven, horeca en industriële bedrijven meedoen. Het natuurparkhuis **Tiergarten Schloss Raesfeld**, de biologische stations in de 'Kreise' Recklinghausen en Coesfeld, het natuurbeschermingscentrum in Coesfeld en het natuureducatiecentrum Heidhof zorgen voor de educatieve taken. De focus ligt op buitenschoolse milieu-educatie.

De **Hohe Mark** heeft veel verschillende landschappen, zoals het beroemde

parklandschap Münsterland. Dit wordt gekenmerkt door weiden en weilanden, heggen en groepen bomen, doorkruist door kleine rivieren. Waterburchten, landhuizen en massieve kastelen omgeven door grote parken bepalen het beeld, zoals de **Waterburcht Anholt** omgeven door het Wildpark Anholter Schweiz. De **Drie Kastelen-Route** leidt naar de burcht Lüdninghausen, naar kasteel Nordkirchen en de burcht Vischerau.

Het laagland van de Lippe, de Halterner Mühlenbach met het Halternse stuwmeer en de monding van de Stever vormen het **waterlandschap** van het natuurpark. De grootste meren zijn het Halternse stuwmeer, de Heidesee, de Heidhofsee en het Zwarte Water.

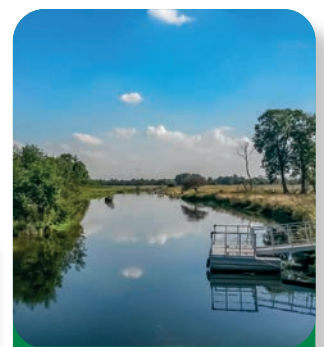
In het zuiden vind je een **boslandschap**. Het is een ruig gebied met de bosgebergten Hohe Mark, Rekener Berge, Haard, Borkenberge en Halterner Berge. In het Nederrijngebied vinden we het Dämmerwald, de Üfter Mark, het Diersfordter Woud en de bosgebieden Gartröper Bos, Hünxer Bos en Kirchheller Heide.

Ook het zogenaamde **vervolglandschap**, onderdeel van de metropool Ruhr, behoort tot het natuurpark Hohe Mark.

Plan je dagtochten met de volgende links:

www.naturpark-hohe-mark.de,
www.muensterland.com en
www.nrw-tourismus.de.

Afb. 2: Zicht op de Stever, Olfen

Het werd gevormd door mensenhanden, met name door de **kolnmijnbouw**. Meren zijn ontstaan door bodemdaling en doordat natte gebieden droogvallen door grondwaterdaling, bijvoorbeeld door de

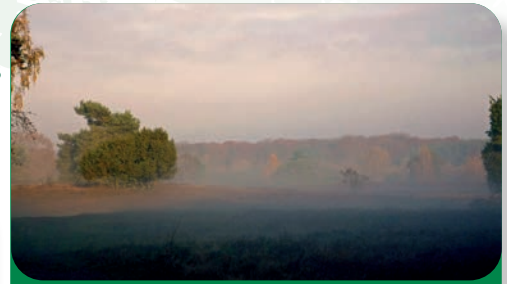
In Nederland zijn ook nationale parken te ontdekken, zoals 'De Hoge Veluwe' met het 'Kröller Möller Museum'.

NATÜRLICH!

NATUURLIJK!

niet onomstreden **grindwinning**. Door het afval van de mijnbouw zijn kunstmatige **bergen** ontstaan, die nu worden bepland en ingericht voor toeristische bestemmingen. Vaak bieden ze een fantasie- 65 tisch uitzicht over het land.

Afb. 5: Westruper Heide

den voor het landschapsbehoud. Ze vreten de ongewenste berkenbomen uit de 75 heide.

Ook op de fiets is er zoveel te ontdekken: Bijvoorbeeld de '100 Kastelenroute' of de 'Römer-Lipperoute'. De buitenschoolse leerlocatie Tiergarten Schloss Raesfeld of het boscompetentiecentrum Heidhof Bottrop nodigen je uit. De waterratten onder jullie kunnen zich verheugen op het zwemmen in het stuwmeer van Haltern of raften op de Stever en kanoën op de Bocholter Aa.

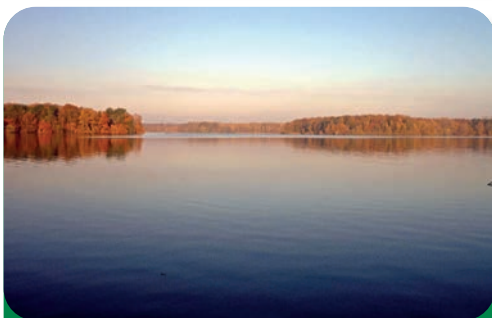

De dieren die er leven zijn net zo gevarieerd als het landschap. In de weilanden vinden we wilde ganzen, die daar talrijke ooievaars ontmoeten. In het **Zwillbrocker Venn** leven zelfs flamingo's. In de 70 uitgestrekte bossen komen we herten, edelherten en wilde zwijnen tegen. Moeraskikkers leven in de talrijke poelen. In de wildparken leven wilde paarden, wolven en herten. Schapen worden er gehou-

De lange afstand wandelroute van meer dan 158 kilometer, **Hohe Mark Steig** van Olfen naar Wesel biedt afwisselende routes. Talrijke thema-rondwandelingen bieden de mogelijkheid voor dagtochten, b.v. naar de **Westruper Heide** tijdens de bloeiperiode van de heide (juli/augustus). Daar kun je miereneters 85 ontdekken. In de **Üfter Mark** kun je eind september/ begin oktober de bronstige herten bekijken. Van september tot april bevolken 180.000 wilde ganzen de oevers van de Rijn van Duisburg tot aan 90 de Nederlandse grens.

Afb. 3: Waterburcht Anholt

Afb. 4: Halterner stuwmeer

Wat is een natuurpark? Beschrijf de ligging en de aard van het natuurpark Hohe Mark.

Zoek de in de tekst genoemde plaatsen op de kaart en benoem hun bijzonderheden. Plan een ontdekkingstocht.

22 - 2000 jaar oude schatten

Romeinse sporen - Römische Spuren

De geschiedenis van Europa werd in de **oudheid** vooral beïnvloed door de Romeinen. Ook nu nog vinden we er hier sporen van. Maar: 'de Romeinen' is een heel eenvoudige term voor veel meer. Wat we eigenlijk bedoelen is de **Romeinse cultuur**, d.w.z. politiek, kunst, taal, onderwijs, economie, enz. Hoewel ze begon in Rome, verspreidde ze zich in de loop van vele eeuwen door Europa en zelfs in delen van Azië en Afrika.

1 Waar zijn de dichtstbijzijnde Romeinse gebouwen (opgravingen, restanten van gebouwen en muren) te vinden? Leg uit wat je van hen kunt leren over het verleden.

Rome was eerst gewoon een stad in het huidige **Italië**. De Romeinen veroverden echter steeds meer land en breidden hun rijk uit - zelfs tot in de EUREGIO. De landen van vandaag (en de term EUREGIO) bestonden toen nog niet en dus ook hun grenzen niet. Er was wel een onzichtbare grens, die nu dwars door de Euregio loopt. Dit is ons eerste Romeinse spoor. Deze grens scheidde toen de **Romaanse taalfamilie**, d.w.z. de talen die zijn afgeleid van de Romeinse taal Latijn, van de **Germaanse**. Taalfamilies zijn talen die aan elkaar verwant zijn. 'Romaans' omvat b.v. Frans en 'Germaans' omvat Duits en Nederlands. Meer dan 2000 jaar geleden, toen de Romeinse troepen van **Julius Caesar** naar de EUREGIO kwamen, woonden hier vooral **Germaanse stammen**.

Er zijn veel zichtbare sporen. Historici leren hierdoor over het Romeinse leven.

Dit kunnen b.v. **munten**, grafstenen, wapens of gebouwen zijn. Met name één belangrijke gebeurtenis heeft zijn stempel gedrukt op de EUREGIO: De **Varusslag**. In het najaar van het jaar 9 n. Chr. verhuisden drie **Romeinse legioenen** van binnen-Germanië naar hun winterkampen. Een **legioen** bestond uit 5500 soldaten, legionairs genaamd. Hun leider was **Publius Quinctilius Varus**.

2 Ontwerp je eigen monument voor Varus of voor Arminius.

Afb. 1: De weg van de Romeinen

Waarschijnlijk was Varus gestuurd om de Romeinse macht in **Groot-Germanië** af te dwingen, zodat de Germanen b.v. belasting moesten betalen aan Rome. Dat wilden de Germanen niet. De **Germaanse vorst Arminius** was erin geslaagd de Germaanse stammen te verenigen om tegen de Romeinse troepen te vechten. De Germanen lokten de Romeinse legionairs in een hinderlaag, vielen hen aan en versloegen hen. In deze slag stierven ongeveer 20.000 mensen. De slag, die naar de Romeinse leider **Varusslag** wordt genoemd, was één van de grootste veldslagen die in de oudheid in Noord-Europa heeft plaatsgevonden.

Tot op de dag van vandaag is het niet helemaal zeker waar de strijd precies plaatsvond. Vondsten in **Kalkriese** bij Osnabrück duiden op een slagveld uit deze periode. Ter plekke is een museum over de Varusslag. De Romeinse legioenen die vochten in de Varusslag waren waarschijnlijk gelegerd in Aliso, het huidige Haltern am See. Ook daar is een museum over het leven van de Romeinse legionairs.

De nederlaag in deze strijd was een grote schok voor de Romeinen. Hoe-

Afb. 2: Munt met stempel van Varus

VERDAMMT LANG HER LANG GELEDEN

Woorden die eindigen op '-tion' (zoals 'Information') komen meestal uit het Latijn en lijken erg op elkaar in andere talen. In NL eindigen deze woorden op '-tie' ('informatie').

Afb. 3: In Haltern am See is een monument voor Varus opgericht

wel ze hun militaire bases niet opgaven, vormde de **Rijn** in onze regio de 80 grens tussen het Romeinse Rijk en Germanië.

Je kunt slechts gissen wat er zou zijn gebeurd zonder de Varusslag. 85 Misschien hadden de Romeinen Groot-Germanië tot een deel van het Romeinse Rijk gemaakt. Dan zou er vandaag waarschijnlijk geen Duitsland zijn zoals wij het kennen, en ook 90 geen Duitse taal.

Afb. 5: Grafsteen voor Marcus Caelius in het LVR RömerMuseum Xanten

Afb. 4: Kleding van Romeinse legionairs

In twee musea kun je de sporen van de Varusslag ontdekken: Varusslag in het Osnabrücker Land, Museum en Park Kalkriese (www.kalkriese-varusschlacht.de) en LWL-Römermuseum Haltern (www.lwl-roermuseum-haltern.de).

In Haltern am See staat het bronzen beeld 'Varus' van de kunstenaar Winfried Koch. Het monument herdenkt de grote strijd tegen de Germanen die Varus verloor. Vind je het gedenkteken passend? Waarom?

23 - De Dertigjarige oorlog en de Vrede van Westfalen

Dreissigjähriger Krieg und Westfälischer Friede

Duitsland heeft niet altijd bestaan als staat zoals wij hem nu kennen. Vroeger bestond Duitsland uit veel onafhankelijke **kleine staten**. Deze kleine staten hadden zich verenigd tot het **Heilige Roomse Rijk** en een **keizer** gekozen. Maar de verschillende kleine staten hadden ook nog hun eigen leiders. Door de **Reformatie** werden de Duitse staten verdeeld in **katholieke** en **protestantse** staten, waarvan sommige onderling ruzie hadden.

Zoek uit of er bij jou in de buurt ook gevechten hebben plaatsgevonden. (Hint: Soms geven b.v. straatnamen aanwijzingen.)

In de 17e eeuw brak er een oorlog uit die 30 jaar duurde en daarom de **Dertigjarige Oorlog** wordt genoemd. Enkele leiders wilden rijker en machtiger worden. Maar ze wilden ook hun eigen geloof promoten. Zo was de Dertigjarige Oorlog ook een **godsdienstoorlog** tussen Katholieken en Protestanten. Ook landen buiten de Duitse staten namen deel aan deze oorlog, o.a. Frankrijk, Nederland, Zweden en Denemarken.

Afb. 1: De deurklink van het raadhuis van Osnabrück

Afb. 2: Spaanse en Nederlandse gezanten sluiten vrede in Münster (schilderij door Gerard ter Borch, 1648)

In 1618 kwamen de Protestantse edelen in Bohemen in opstand tegen de Katholieke **keizer Ferdinand II**. Ze gooiden twee vertegenwoordigers van de keizer in Praag uit een raam, om te verduidelijken dat ze de keizer niet wilden gehoorzamen. Met deze '**Praagse Defenestratie**' begon de Dertigjarige Oorlog, waar veel landen aan deelnamen. Aan de Katholieke kant werd de '**Liga**' gevormd en aan de Protestantse kant de '**Union**'.

Ook in de EUREGIO werd tijdens de Dertigjarige Oorlog gevochten. In 1623 versloeg het leger van de Katholieke Liga de Protestantse troepen in de Slag bij Stadtlohn. **Alexander II van Velen** vocht aan de kant van de Katholieke Liga. In 1632 voerde hij het bevel over een regiment om **Westfalen** te verdedigen. Hessische soldaten veroverden Lüdinghausen, Rheine en Ahaus. Alexander von Velen was echter in staat om Warendorf en Münster te verdedigen en ook enkele steden te heroveren. Later wist hij met zijn soldaten aanvallen van de Hessen en Zweden af te weren en het graafschap Bentheim tegen de Fransen te verdedigen.

Op de deurklink van het raadhuis van Osnabrück zit een duif. Kun je de betekenis uitleggen? Bedenk een ontwerp voor je schooldeur en teken deze.

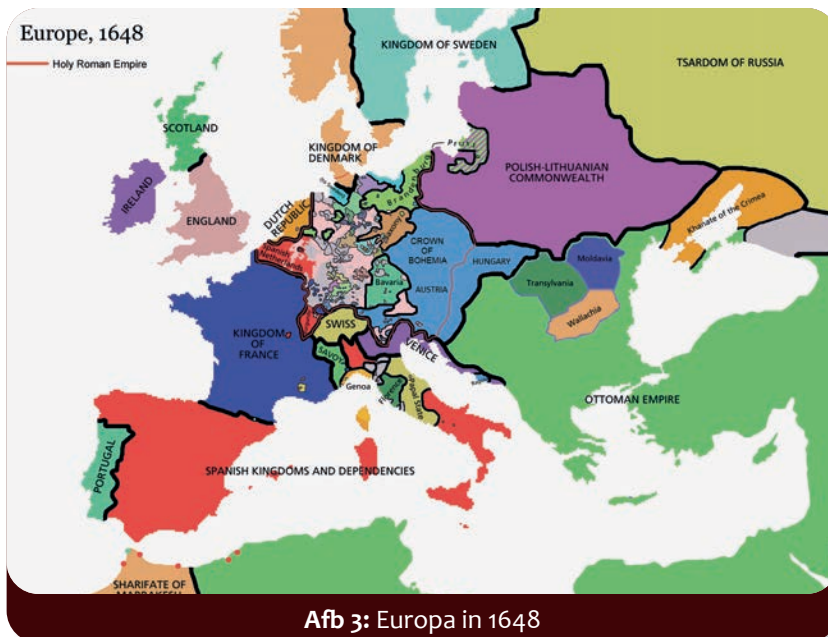
Zowel in Münster als in Osnabrück kun je de Vredeshal in het raadhuis bezoeken. Hier werden de vredesverdragen van de Vrede van Westfalen ondertekend.

Münster: www.stadt-muenster.de/tourismus/kunst-und-kultur/museen/friedenssaal.
Osnabrück: www.osnabrueck.de/rathaus-westfaelischer-frieden.

**VERDAMMT LANG HER
LANG GELEDEN**

Het was een verschrikkelijke oorlog. Veel gebieden in Duitsland werden verwoest. Ongeveer een derde van de Duitse bevolking 45 stierf als gevolg van de oorlog. Uiteindelijk begreep men dat geen van beide partijen kon winnen. Daarom werden in 1641 onderhandelingen over een vredesverdrag begonnen. De **vredesonderhandelingen** vonden plaats in het Katholieke **Münster** en in het Protestantse **Osnabrück**. De onderhandelingen waren erg moeilijk omdat er zoveel 50 verschillende staten bij betrokken waren. Bovendien was de oorlog nog steeds aan de gang. Het duurde zeven jaar voordat in 1648 het

De oorlog ging ook om godsdienst. De Vrede van Westfalen bepaalde dat elke religie in het rijk dezelfde rechten moest 65 hebben. Het geloof van de vorst bepaalde het geloof van zijn onderdanen.

Afb. 3: Europa in 1648

Afb. 4: De Vredeszaal 'Friedenssaal' in het oude raadhuis van Münster, waar de Vrede van Münster werd gesloten

uitgebreide **vredesverdrag** werd ondertekend. De tegenstanders van de oorlog waren het eens over veel dingen. Onder andere werden de rechten van de keizer beperkt en werden de Duitse vorsten 55

onafhankelijker. Frankrijk en Zweden kregen gebieden van het Duitse rijk. Zwitserland en Nederland behoorden 60 vroeger eigenlijk ook tot het Duitse Rijk. Ze werden nu onafhankelijk.

Tegenwoordig is er de 'Friedensroute' (www.friedensroute.de), een 170 km lang fietspad tussen Münster en Osnabrück, dat de koeriers herdenkt, die berichten tussen de twee steden overbrachten.

Afb. 5: Vertegenwoordigers van de keizer, de Duitse vorsten en de koningin van Zweden onderhandelden in het raadhuis van Osnabrück

Hoe wordt nieuws vandaag verspreid? Verzamel de verschillende mogelijkheden en vergelijk hoelang het duurt voordat het bericht de ontvanger bereikt.

24 - Zoals in een sprookje

Droomkastelen - Traumhafte Schlösser

Vroeger hadden niet alle mensen dezelfde rechten. **Edelen** werden geboren met meer rechten dan anderen. Vaak waren het de **landsregenten**, 40 want in de middeleeuwen was je aristocratisch als je veel land bezat en erover kon heersen. **Koning** en edelen hielpen elkaar. De edelen kregen hulp en bescherming van de koning en moesten 45 in ruil daarvoor de koning steunen als hij oorlog voerde. Dan werden er soldaten gestuurd. Een edel soldaat te paard was een **ridder**.

Waar is het dichtstbijzijnde kasteel bij jou in de buurt? Ontdek hoe oud het is, wie er vroeger woonde, wat er nu in zit en wat er is verbouwd.

In de middeleeuwen woonden ridders en machtige heren in **burchten**. Deze hadden dikke muren en stonden vaak op bergen of waren omgeven door diepe grachten. Dit beschermde hen tegen vijandelijke aanvallen. In de 20 loop van de tijd werden er steeds sterkere wapens uitgevonden. Burchten konden geen bescherming meer bieden. Bovendien hoefde men zich niet 25 meer te verdedigen omdat er staatssoldaten waren en later ook de politie om de bevolking te beschermen. De burchten ontwikkelden zich vaak tot '**pronk-kastelen**', waarmee de **kasteelheren** hun macht en rijkdom wilden tonen. De 30 kastelen werden dus een statussymbool. Kastelen hebben deels hun functie als burcht behouden.

Er zijn veel mooie kastelen in de EU- 35 REGIO. De meeste zijn echter de afgelopen 300 of 400 jaar niet zó bewaard

gebleven, maar zijn herhaaldelijk herbouwd of gerenoveerd. Het is duur om in zo'n gebouw te wonen. De kamers moeten b.v. onderhouden en verwarmd worden. Ook de renovatie kost veel geld. Je moet je houden aan de regels van monumentenzorg en je kunt niet zomaar bouwen zoals je wilt. Daarom wonen eigenaren vaak niet zelf in de kastelen of verkopen ze deze ook. Vaak worden er hotels, restaurants of musea van gemaakt. Zo kun je de kastelen ook als gast bezoeken.

Afb. 1: Burcht Vischering in Lüdinghausen is nu een museum

Het **prinsbisshoppelijk paleis** in **Münster** wordt nu gebruikt door de Westfaalse Wilhelms-universiteit. Tegenwoordig is er een hotel en een museum gehuisvest in **Schloss Wasserburg Anholt**. **Schloss Nordkirchen** is de grootste en belangrijkste barokke residentie in Westfalen en wordt het Westfaalse Versailles genoemd, verwijzend naar het prachtige paleis van de Franse koningen in de buurt van Parijs. De deelstaat Noordrijn-Westfalen is nu eigenaar van Schloss Nordkirchen en heeft er zijn school voor staatsfinancien gehuisvest.

Zou je graag in een kasteel willen wonen? Verzamel redenen voor en tegen. Denk b.v. aan de kosten en de ligging.

Veel kastelen tonen dat het bij de bouw niet meer zozeer ging om bescherming tegen vijanden, maar om schoonheid en comfort. De grote ramen zouden in de middeleeuwen niet hebben bestaan,

Kastelen en paleizen zijn ook in Nederland te bezoeken, in Gelderland b.v. 'Paleis Het Loo' (www.paleishetloo.de) en in Gelderland het 'Kasteel Huis Bergh' (www.huisbergh.nl).

VERDAMMT LANG HER
LANG GELEDEN

want glazen ramen waren duur en gingen snel kapot. Omdat ze echter veel licht binnenlaten, werden later veel ramen in kastelen ingebouwd. Ook **de grachten** rond het kasteelcomplex dienden bijna alleen nog als decor. **Kasteel Huis Bergh** is een van de grootste **waterburchten** van Nederland.

Afb. 2: Kasteel Nordkirchen en het bijbehorende park werden door UNESCO uitgeroepen tot "totaalkunstwerk van internationale allure"

Afb. 3: Al in de 12e eeuw werd een woontoren gebouwd op de plek waar nu Kasteel Huis Bergh in Nederland staat

Afb. 4: Kasteel Anholt, westgevel

Afb. 5: Prinsbischoffelijk paleis in Münster

Afb. 6: Het voormalig koninklijk paleis 'Paleis Het Loo' (Apeldoorn, NL) is een van de bekendste barokke paleizen van Europa

Teken een kasteel. Hoeveel kamers heeft je kasteel en hoe zal je kasteeltuin eruitzien?

3

Veel kastelen zijn van buitenaf te bekijken en te fotograferen en veel kun je ook bezoeken. Bijzonder geschikt voor schoolklassen: Burcht Vischering in Lüdinghausen (www.burg-vischering.de). Mooie foto's van kastelen zijn te vinden in het boek van Hans P. Boer en Andreas Lechtape: 'Burgen und Schlösser im Münsterland.'

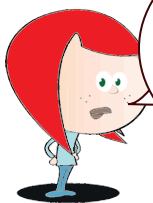

Er zijn veel mooie kastelen langs de 100-Kastelen-Route:
<https://www.stadt-muenster.de/tourismus/fahrradstadt/radtouren/100-schloesser-route>

25 - Musea om te ontdekken

Openluchtmusea - Freilichtmuseen

Kun je je voorstellen dat je kinderkamer ooit een **museum** zal zijn? Of de supermarkt waar je boodschappen doet? Toch is die gedachte niet gek, want zo werkt een openluchtmuseum, oftewel een museum in de open lucht. **Openluchtmusea** laten zien hoe het leven van gewone mensen 100, 200 of 300 jaar geleden was.

'Museum' in het Nederlands en in het Duits betekent eigenlijk 'heiligdom van de muzen'. De muzen zijn de Griekse beschermgodinnen van de kunsten.

10

Om ons dit nu te kunnen voorstellen, worden hele dorpen of kleine steden herbouwd zoals ze er toen uitzagen: met woonhuizen, scholen, winkels, boerderijen, putten, molens en al het andere dat er toen was.

In de EUREGIO is er o.a. het **Openluchtmuseum Mühlenhof Münster**. Hier kun je ervaren hoe mensen ongeveer 100 jaar geleden leefden, zonder kinderkamers, televisies en computers. Je kunt je onderdompelen in het **dagelijks leven** van plattelandskinderen aan het begin van de vorige eeuw. Je leert

Afb. 1: Typische vakwerkhuisen

Vroeger heel gewoon, nu ondenkbaar: leven zonder electriciteit. Maak een lijst van voorwerpen die je toen niet had kunnen gebruiken. Wat zou je er vroeger in de plaats daarvan gebruiken?

hoe schoolkinderen toen gekleed waren, welk kapsel ze hadden en welke strenge gedragsregels rond **1900** op scholen golden. Je kunt ook typische klusjes uitproberen die **plattelandskinderen** moesten doen en hun spelletjes leren kennen. Bovendien kun je ontdekken wat allemaal nodig was, in **pre-industriële tijden**, om meel voor het dagelijks brood te krijgen uit graan van het veld.

In Nederland heb je het **Openluchtmuseum Ootmarsum**. Hier kun

Afb. 2: In het Openluchtmuseum Mühlenhof is een klein dorpje nagebouwd

je veel leren over het leven in **Twente** zo'n 100 jaar geleden. Op het terrein zijn 16 gebouwen en ook enkele dieren gehuisvest. Een audiotour vertelt o.a. hoe de **boeren** in deze regio vroeger woonden en werkten. Verschillende **tentoonstellingen** vertellen over het beheer van de regio. Wie op ontdekkingsreis gaat door het museum komt de typische **Twentse boerderijen** tegen: een schuur, een schapeverblijf, een smederij, een bijenstal, een karrenloods. Ze zijn allemaal uitgerust met historisch meubilair en gereedschappen om de velden te bewerken en te oogsten.

In de dorpen en steden van de EUREGIO was het vroeger heel anders dan nu. Het was vooral veel moeilijker om afstanden af te leggen. De dichtstbijzijnde stad leek heel ver weg, omdat je meestal

Spreekt ze bij jou in de buurt nog dialect? Zo ja: Maak een lijstje met woorden over het onderwerp 'Huisvesting' in dialect en in het Nederlands.

Je kunt een virtuele reis naar het verleden maken met de www.kinderzeitmaschine.de. Alle informatie over de twee openluchtmusea vind je op www.muehlenhof-muenster.org en www.openluchtmuseumootmarsum.nl.

Bedenk een museum voor leerlingen die over 100 jaar naar school gaan: wat zou er in dit museum moeten zijn zodat je 'opvolgers' zich kunnen voorstellen hoe je vandaag leeft?

moest **lopen**. Even met je ouders gaan winkelen in Nederland? On-denkbbaar. Afhankelijk van waar je woonde, was de afstand te groot. Bovendien hadden de meeste volwassenen bijna nooit vakantie.

Ook was er geen televisie waarmee je een idee kon krijgen van an- 50
dere landen of waarmee je het laatste nieuws te weten kon komen. Het leven gebeurde hier, waar je woont. Geen mobiele telefoon,

Bij de 'Doskerkerls' in Velen kun je in het „Lebendige Museum“ ontdekken hoe de landbouw in de afgelopen 100 jaar is veranderd. Informatie vind je hier: <https://dedoskerkerls.de>

geen WhatsApp, geen Facebook – je had alleen met de mensen in je eigen dorp of wijk te maken. In zekere zin leken de mensen in deze **gemeenschap** meer op elkaar dan nu. Mensen uit het buitenland 55
waren zeldzaam. Men sprak dezelfde taal, namelijk meestal **dialect**. De dagelijkse taal verschilde van plaats tot plaats. De Duitse of Nederlandse **standaardtaal** was gereserveerd voor kranten, boeken en officiële gelegenheden.

Afb. 3: Historische keuken. Hoe ziet jouw keuken er thuis uit?

Afb. 4: Bokwindmolen

Afb. 5: Klaslokaal rond 1900. Wat herken je?

26 - Grensstenen en Grensmarkeringen

Grens - Grenze

In **Suderwick** (D) en **Dinxperlo** (NL) kun je veel leren over het leven aan de grens. De route begint bij de Brüggenhütte, de voormalige **grensovergang** Dinxperlo/Suderwick-West. Tegenwoordig zijn er bezienswaardigheden die herinneren aan de tijd van de grenscontroles: Een **douanegrens**, de beschildeerde 'Naoberbank' (je kunt er niet alleen op zitten, maar ook kijken naar de foto van het voormalige **douanekantoor** anno 1920), een historisch zwart-rood-gouden federaal adelaarsbord en een reeks oude foto's.

Vroeger noemden de bewoners een **douanekantoor** 'Büdeken'. Om foto's te kunnen tonen van het leven aan

Je kunt meer te weten komen over de grensgeschiedenis op www.dinxperwick.info.

Afb. 1: De wapengrenssteen met het nummer 177 uit 1766

de grens in het verleden, werden de contouren van een douanekantoor gereconstrueerd. Er is een tweede 'Foto-Büdeken' bij de voormalige oostelijke grensovergang (Sporker Straße).

Bezoek de fototentoonstelling in de 'Taverne', vergelijk de foto's en maak zelf een foto van de straat:

Wat is er veranderd? Zie:

<https://dinxperwick.info/nl/5-de-heelweg-in-goede-en-slechte-tijden-een-fotoserie/>.

De tocht langs de grens voert langs een wereldbol en het stadsbord 'Dinxperwick': symbool voor een grenzeloos Europa. Op veel plekken markeren 'gele kruisen' het **grensverloop** langs de stoeprand.

Vóór de katholieke Sint Michaelskerk aan de Heelweg/Hellweg staan **informatieborden** over de geschiedenis van de grens. Na vele conflicten over de loop van de grens, werd de staatsgrens tussen het **hertogdom Gelre** en het **prinsbisdom Münster** definitief bepaald met de ondertekening van de **Conventie van Burlo** op 19 oktober 1765.

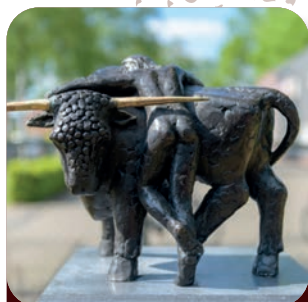

Afb. 2: Bezienswaardigheden bij de voormalige grensovergang Dinxperlo/Suderwick-West (Brüggenhütte)

Afb. 3: 'Gele grenskruisen' langs de stoep

De **Heelweg/Hellweg** is een heel bijzondere straat omdat de straat zelf Nederlands is en Heelweg heet. Aan de Duitse kant is er alleen een stoep; toch is er een eigen straatnaam: Hellweg. Boven de Heelweg/Hellweg bevindt zich het café 'Taverne' op een brug, die een Nederlands en een Duits rust- en verzorgingstehuis met elkaar verbindt. Er is een serie foto's te zien van hetzelfde stuk van de Heelweg/Hellweg tussen 1900 en 2016 in zowel goede als slechte tijden.

Afb. 4: Het kunstwerk 'Europa en de Stier' doet denken aan de Griekse mythologie, waaruit de naam voor het continent Europa is ontstaan

Op de hoek van Sporker Straße (D) en Keupenstraat (NL) staat niet alleen het tweede 'Büdeken' met informatie en foto's over de voormalige grensovergang, maar ook het beeld van een smokkelaar. De Bocholtse beeldhouwer **Jürgen Ebert** ontwierp voor Suderwick vier bronzen beelden, die een humoristisch verhaal over smokkelen vertellen: 'Wanneer de douanier met de smokkelaar'. Als je de Keupenstraat volgt, kom je langs het kunstwerk 'Europa en de Stier' van **Jaap Hartmann**.

75

Iets verder de Keupenstraat op, kom je bij de **wapengrenssteen nummer 177** uit 1766. Deze enigszins verweerde grenssteen toont het **wapen van Gelre**, de **Gelderse leeuw**, en het **wapen van de prinsbisshop van Münster**. Na ondertekening van de Conventie van Burlo in 1766 werden 186 grensstenen geplaatst. Verderop in de Keupenstraat zie je nog 11 genummerde grensstenen, die in 2015 zijn gerenoveerd. Ze zijn op straatstenen geplaatst die kenmerkend voor het betreffende land zijn: rode klin-

Afb. 5: Het 'Foto-Büdeken' aan de Sporker Strasse in Suderwick

Afb. 6: Een 'Kommiesenpörtken'

Maak een lijst van wat een grens zichtbaar maakt. Maak een foto van jezelf met elk been in een ander land en stuur de foto naar:

info@dinxperwick.info

kers aan de Nederlandse kant, grijze granietstenen aan de Duitse kant.

De route eindigt bij een ander monument van de grensgeschiede-

nis: de '**Kommiesenpörtkes**'. In het dialect worden douaniers **kommiezen** genoemd. Zij gebruikten poortjes (Pörtkes) voor patrouilles langs de '**groene**' grens. De boeren aan Duitse zijde waren verplicht de douaniers ongehinderd door de omheinde velden te laten gaan. Feit is: deze grensovergangen werden ook gebruikt voor het smokkelen!

In 'Dinxperwick' is een specialiteit te koop: De '**Grenspoaltjes**': Dit zijn kleine grenssteentjes gemaakt van drop.

Wat is de betekenis van de Conventie van Burlo?

https://de.wikipedia.org/wiki/Burloer_Konvention.

Vertel in eigen woorden de mythologische geschiedenis van 'Europa en de stier'.

Zie: [https://de.wikipedia.org/wiki/Europa_\(mythologie\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Europa_(mythologie)) [https://de.wikipedia.org/wiki/Europa_\(Mythologie\)](https://de.wikipedia.org/wiki/Europa_(Mythologie)).

27 – Dinxperwick: Twee bijzondere buren

Dinxperlo & Suderwick

Het bijzondere van **Dinxperlo** (ca. 7.000 inwoners) en **Suderwick** (ca. 2.000 inwoners) zijn de hechte relaties tussen een Nederlandse en een Duitse plaats, waarnaar de vaak gebruikte naam ‘**Dinxperwick**’ verwijst. De

Inwoners aan weerskanten van de grens spreken het dialect ‘Nedersaksisch’, dat gebruikelijk is in de noordelijke regio van Duitsland en ook in het noordelijk en oostelijk deel van Nederland. Wat zou ‘noaber’ kunnen betekenen? Ontdek wat ‘grenspoaltjes’ zijn (hint: ze smaken lekker.)

dorpsgrens is ook de **landsgrens** en loopt langs drie Nederlandse wegen. De ‘**Heelweg**’ met zijn Duitse stoeprand als grens is beroemd. De mensen, die in Suderwick, aan de ‘**Hellweg**’ (Duitse naam) wonen, kunnen alleen vanaf Nederlands grondgebied met de auto naar hun huis.

‘Dinxperwick’ is een woordspeling. De naam staat op geen enkele kaart als een aparte plaats. Om het saamhorigheidsgevoel van de bewoners aan weerszijden van de grens duidelijk te maken, is er een bijzonder **plaatsnaambord** ge-

Afb. 1: Het speciale plaatsnaambord ‘Dinxperwick’

Wat is er opvallend op het plaatsnaambord Dinxperwick? Kijk eens goed!

maakt, dat nu zichtbaar twee steden en twee landen met elkaar verbindt! Dit is uniek in de hele wereld. De helft van het plaatsnaambord is Nederlands verkeersblauw met witte letters en de andere helft is Duits verkeersgeel met zwarte letters.

De naam Dinxperlo komt waarschijnlijk van ‘**dingspel**’ (ding/Thing)

Afb. 2: Grensversperringen Heelweg/Hellweg. Links: NL van 1914 tot 1918/ Rechts: D van 1939 tot 1945

en ‘**loo**’ (bos). Vroeger zou er een gerechtsplaats (Dingstätte) in het bos zijn geweest. Vrouwe Justitia in het wapen van Dinxperlo verwijst ernaar. De naam Suderwick (Zuider Wijk) verwijst waarschijnlijk naar een dunbevolkte nederzetting ten zuiden van Dinxperlo.

Tussen 500 en 800 na Christus vestigden zich boeren op de hogere zandruggen van het moerassige, bosrijke gebied. Dwars door deze regio liep een **handelsroute**: De Heelweg/Hellweg van nu. In Suderwick was vroeger een statig landgoed ‘**Huijs te Rodespijker**’. Er is weinig bekend over diens geschiedenis, maar het is te vinden op kaarten van omstreeks 1558. Tot 1811 behoorde Dinxperlo tot de ‘**Heerlijkheid Bredevoort**’. Voordat Dinxperlo onderdeel werd van de **gemeente Aalten**, was de plaats tot eind 2004 een zelfstandige gemeente. Het dorp Suderwick behoorde vroeger tot het **prinsbisdom Münster**. Later was het een zelfstandige gemeente in het Ambt Liedern-Werth voordat het onderdeel werd van de **stad Bocholt**.

De stad Bocholt en de gemeente Aalten werken nu **grensoverschrijdend** samen. Maar er waren ook donkere tijden die heel zwaar waren voor de mensen die daar woonden. Om **smokkel** te voorko-

Zoek uit hoe vaak en door wie grensversperringen zijn gebouwd tussen Dinxperlo en Suderwick.

Op de website www.dinxperwick.info kun je veel meer te weten komen over het tweelingdorp Suderwick en Dinxperlo.

Welke betekenis heeft en had de grens in het leven van de bewoners van 'Dinxperwick'? Bekijk het kunstproject van de Berlijnse kunstenares Kristina Leko:

<https://dinxperwick.info/nl/grenze-grens-to-be-expired-to-be-remembered>.

men werd een 1^e **grensversperring** aan de Dinxperlose kant tijdens 50 de Eerste Wereldoorlog geplaatst door de Nederlanders, die niet bij de oorlog betrokken waren.

In Dinxperlo kun je het kleinste monumentale kerkje van Nederland bezoeken, nu een galerie:

www.kerkjederietstap.nl.

Je zou zeker het Grenslandmuseum moeten bezoeken, waar je alles over smokkelen te weten komt:

www.grenslandmuseum.nl.

In 1939 plaatste de Duitse Wehrmacht aan de Suderwickse kant een **prikkeldraadversperring** om te voorkomen dat vervolgte men- 55 sen konden ontsnappen. Aan het einde van de Tweede Wereldoorlog werd deze versperring verwoest, net als veel huizen in beide landen.

Afb. 3: Hier gaat de grens door het gebouw boven de straat

Afb. 4: Er is er een Duits-Nederlands politiebureau in Dinxperlo

In 1949 kwam er een grenscorrectie 60 toen Suderwick-West als oorlogsschadevergoeding onder Nederlands bestuur werd geplaatst. In 1963, na rectificatie van het verdrag tussen het Koninkrijk der Nederlanden en de Bondsrepubliek 65 Duitsland, werd Suderwick opnieuw toegewezen aan Duitsland.

Vandaag is 'Dinxperwick' een rolmodel voor een **gemeenschappelijk Euro- 70 pa**. Duitse kinderen kunnen in Dinxperlo naar school. Men gaat winkelen aan beide kanten van de grens. Er is een gezamenlijk politiebureau en zelfs een Duits- en Nederlands verzorgingstehuis 75 dat door een brug over de grens met elkaar verbonden is. De grens loopt door het café boven de straat!

Afb. 5: Het kleinste kerkje van Nederland: Kerkje De Rietstap in Dinxperlo

28 - Hij bracht oorlog en vooruitgang naar Europa!

Napoleon Bonaparte

‘**Napoleonsweg**’ - verschillende straten in Westfalen dragen deze naam. Ook aan de Nederlandse kant vinden we vergelijkbare straatnamen, b.v. ‘Laan van Napoleon’. En in de EUREGIO is er de ‘Napoleondamm’, die Osnabrück met Lingen verbindt.

Napoleon Bonaparte was een Fransman. Hij slaagde erin om in 1799 met hulp van het leger de regering in **Frankrijk** over te nemen. In 1804 kroonde hij zich tot kei-

Weet jij of er bij jou in de buurt ook een straat is die naar Napoleon verwijst?

zer. Waarom zijn straten in de EUREGIO – én aan de Duitse én aan de Nederlandse kant – vernoemd naar een Fransman?

Napoleon wilde niet alleen over **Frankrijk** regeren. Hij wilde over een groot deel van Europa heersen en slaagde erin door geweld en door het voeren van vele oorlogen. Tot 1812 regeerde hij over **Europa** van de Oostzee tot ten zuiden van Rome. Deze **oorlogen** hebben veel mensenlevens gekost. Alleen al in de veldtocht tegen Rusland stierven bijna 600.000 soldaten van Napoleon. De heerschappij van Napoleon eindigde in 1815.

Omdat hij het grote rijk niet alleen kon regeren, gebruikte hij familieleden. Er was geen Duitsland zoals nu, maar er waren verschillende Duitse staten. Napoleons broer **Jérôme Bonaparte** werd koning van het **Koninkrijk Westfalen**. Een groot deel van de EUREGIO behoorde toe aan het **Groothertogdom Berg**. Hier regeerde Napoleons zwager Joachim Murat. Napoleon was ook belangrijk voor Nederland: In 1806 richtte hij het **Koninkrijk Holland**

Afb. 1: Napoleon Bonaparte 1812 (schilderij door Jacques-Louis David)

suiker, tabak en andere waardevolle producten werden in het geheim over de grens vervoerd via afgelegen wegen en paden door bossen en velden. Dit was o.a. mogelijk omdat koning Lodewijk in Holland het handelsembargo uitstelde. Zo kwamen de goederen op het vasteland en werden vervolgens over de grens gesmokkeld naar bijvoorbeeld de huidige EUREGIO.

Napoleon was hier niet tevreden mee. Daarom zette hij Lodewijk in 1810 af en hief het Koninkrijk Holland weer op. Het gebied behoorde nu tot het Franse rijk. In 1813 werd Nederland weer onafhankelijk onder **Willem I**. Sinds 1815 bestaat het **Koninkrijk der Verenigde Nederlanden**.

Napoleon bracht echter niet alleen oorlog, maar ook **vooruitgang**. Een positieve prestatie van Napoleon is de invoering van het **Burgerlijk Wetboek ‘Code Civil’**. Het stelde voor het eerst vast dat alle

op. Hier installeerde hij zijn broer **Louis** (in het Nederlands: Lodewijk) **Bonaparte**.

Het was moeilijk voor Napoleon om oorlog te voeren tegen Groot-Brittannië omdat het te machtig was. Daarom verbood hij de handel met Groot-Brittannië om het land economisch te verzwakken. Dit verbod staat bekend als het **Continentaal Stelsel**, waarmee Napoleon de **handelsroute** naar het Europese vasteland blokkeerde.

Een gevolg van het Continentaal Stelsel was het **smokkelen**. Koffie,

Afb. 2: Wapen van keizer Napoleon I

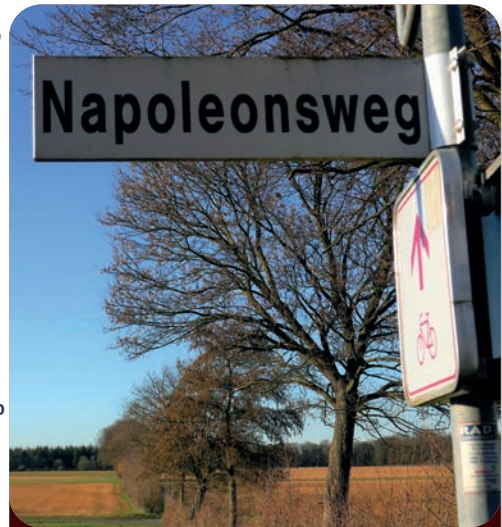
Het was koning Lodewijk, die zijn regeringszetel in 1808 van Den Haag naar Amsterdam verplaatste. Sindsdien is Amsterdam de hoofdstad van Nederland.

Afb. 3: Lodewijk Bonaparte, koning van Holland (portret door Charles Howard Hodges, 1809)

burgers gelijk zijn voor de wet en het garandeerde ook de **persoonlijke vrijheid**. Elke burger kreeg het recht op vrije keuze van godsdienst en werk. Iedereen mocht ook voortaan **privé-eigendom** bezitten. Tegenwoordig beschouwen we deze rechten als vanzelfsprekend. Maar ze zijn pas 200 jaar oud. Vanuit Frankrijk werd de 'Code Civil' naar de bezette gebieden gebracht en ook naar de EUREGIO. Delen ervan zijn nog steeds te vinden in de huidige wetten.

Om alle delen van zijn rijk met de hoofdstad Parijs te verbinden, liet Napoleon wegen aanleggen. Ze zouden ook door zijn leger worden gebruikt. Zo ontstond een **Napoleonstraat**, die van Wesel naar Hamburg leidde, dwars door de EUREGIO. En op sommige plaatsen verwijzen straatnaamborden nog steeds naar Napoleon.

Afb. 5: Napoleonsweg

Afb. 4: In 1804 kroont Napoleon zichzelf tot keizer van Frankrijk (schilderij door Jacques-Louis David 1806/1807)

Pas in 1900 werd de 'Code Civil', die nog van kracht was in het Duitse Rijk, vervangen door het Burgerlijk Wetboek (BGB). Meer informatie over het BGB vind je bij het Federaal Agentschap voor Burgereducatie: www.bpb.de/nachschlagen/lexika/politiklexikon/17270/buergerliches-gesetzbuch-bgb.

Beschrijf het wapen van keizer Napoleon I. Welke details zie je? Ontwerp een wapenschild voor je eigen familie.

Op het 'Historisch Festival Almelo' wordt de tijd onder Napoleon nagespeeld. Je kunt ook een soldatenkamp bezoeken: www.historischfestivalalmelo.nl.

29 - Dikke muren en diepe grachten

Middeleeuwse kastelen- Mittelalterliche Burgen

Heb je ooit een **kasteel** gezien? Je was vast onder de indruk van de enorme muren. Waarom werden zulke machtige kastelen gebouwd? De meeste kastelen zijn gebouwd in de **middeleeuwen**,⁴⁰ vooral vanaf de 9e eeuw, toen in veel landen oorlogen woedden. De **edelen** hebben ze gebouwd. Ze boden bescherming aan hun bewoners, de kasteelheer en zijn familie, maar ook aan de omliggende boeren.¹⁰

Welke kastelen zijn er in de buurt van jouw school? Wat kun je erover te weten komen? Wanneer werden ze gebouwd? Door wie? Welke delen van de gebouwen zijn er nog? Kun je ze bezoeken?

De beste locatie was op een berg of midden in het water. Vanaf een berg had je goed overzicht. Voor aanvallers was het moeilijk om deze **kastelen op**¹⁵ **een heuveltop** te veroveren. In de EU-REGIO, waar weinig bergen zijn, werden kastelen in het water, **waterburchten**, gebouwd. Zij werden beschermd door een gracht.

²⁰ De eerste kastelen werden van hout gebouwd. Een kasteel in de vorm van een **toren** werd op een heuvel van aarde gebouwd. Het was omgeven door een houten schutting en een sloot. Zo'n kasteel wordt ook wel '**Motte**' genoemd.²⁵ De **Barenborg** bij Holtwick was zo'n 'Motte'. Vandaag zie je niets meer van dit kasteel. De grond laat nog zien dat de Motte op een terp met een diameter³⁰ van 25 meter stond en werd omringd door een gracht van 16 meter breed. Eromheen lag een wal van tien meter breed, die op zijn beurt werd omringd door weer een gracht.

³⁵ Later werden er kastelen van steen ge-

bouwd. Het centrum was een hoge toren, die bij Duitse kastelen een **Bergfried** wordt genoemd. Vanaf de 13e eeuw werden er verschillende **ringmuren** rond kastelen gebouwd om ze veiliger te maken. De kastelen konden echter niet beschermen tegen kanonnen en geweren. Deze wapens werden vanaf ongeveer 1500 uitgevonden. Kanonskogels konden muren vernietigen. Veel kastelen werden daarom na de middeleeuwen gesloopt. De stenen waren goed te gebruiken, bijvoorbeeld om huizen in steden te bouwen.

Afb. 1: Huis te Breckelenkamp in Nederland

⁴⁵ Van de vele kastelen die in de EUREGIO bestonden, zijn er weinig bewaard gebleven. Sommige zijn volledig gesloopt of soms is er alleen nog een **ruïne** te zien. Andere kastelen zijn herbouwd zodat er van de vestingwerken niet veel meer te zien is. Zo laten in Lüdinghausen, bij **Burcht Lüdinghausen** en **Burcht Vischering**, alleen de grachten nog de **beschermende functie** zien.

Ontwerp een wapenschild voor jou en je familie of voor je klas. Een voorbeeld is het wapen van de adellijke familie Droste zu Vischering.

⁵⁰ In Bentheim is veel te zien. **Burcht Bentheim** staat op een rots. De bouw begon ongeveer 1000 jaar geleden als een **houten fort**. Daarna werd het fort uitgebreid. Je moet door twee poorten voordat je de binnenplaats betreedt. Daar bevindt zich de Kronenburg, een enorm woongebouw. De Bergfried, de **kruittoren**, geeft aan dat het kasteel diende als **verdediging** tegen aanvallers. In het onderste gedeelte zijn de muren 5,50 meter dik.

De middeleeuwen ('das Mittelalter') is de periode van ongeveer 500 tot 1500 na Chr. Het wordt zo genoemd omdat het tussen de oudheid en de moderne tijd ligt.

VERDAMMT LANG HER
LANG GELEDEN

Zou je graag in een kasteel willen wonen? Het is de vraag, of het leven in een kasteel prettig was. Slechts enkele kamers konden verwarmd worden. Omdat het kasteel werd gebruikt voor verdediging, hadden de muren weinig ramen. Het was daardoor koud, vochtig en behoorlijk donker in kastelen. Ook de hygiëne was slecht.

Om voor de voeding van de bewoners te zorgen was er vaak een hofje met dieren, een tuin en in ieder geval een waterput bij het kasteel. Soms waren er ook werkplaatsen voor ambachtslieden. Op deze manier konden de bewoners van het kasteel voor zichzelf zorgen, wat vooral belangrijk was tijdens belegeringen. Tegenwoordig is een kasteel vooral leuk om te bezoeken.

Afb. 3: De Barenborg vlakbij Holtwick

Afb. 2: Burcht Vischering

Afb. 4: Burcht Bentheim

Afb. 5: Kruittoren van Burcht Bentheim

Afb. 6: Burcht Lüdinghausen

Kun je in jouw stad sporen van de middeleeuwen vinden? Zoek naar monumenten, straatnamen, musea etc.

Vanaf de 30 meter hoge kruittoren van Burcht Bentheim (www.burg-bentheim.de) heb je een mooi uitzicht over de EUREGIO. De ruïnes van de Tecklenburg worden nu gebruikt als openluchtpodium voor toneelstukken (www.freilichtspiele-tecklenburg.de). Tips voor uitstapjes vind je op www.nrw-für-kids.de.

Een voorbeeld van een landgoed in het Nederlandse deel van de EUREGIO is Huis te Breckelenkamp: (www.breckelenkamp.nl). Op internet vind je veel informatie over kastelen, b.v. op: www.burgenwelt.de, www.kastelen.nl, www.kasteel.nl.

30 - Het Glasmuseum in Lette

Glas & Licht

“Wie had dat gedacht?” schreef **Lilly Ernsting** in 2016 in de catalogus van het Glasmuseum. Het begon allemaal eind jaren 1970 met een affiche voor een glastentoonstelling die zij en haar man bij toeval ontdekten tijdens een wandeling in het Beierse Woud. Ze werden nieuwsgierig en stopten ervoor. Op de poster stonden **objecten van glas**, die ze mooi vonden. Dus gingen ze naar de tentoonstelling ... en toen was het gebeurd met

Welke glazen voorwerpen heb jij in huis? Maak een lijst van de verschillende voorwerpen.

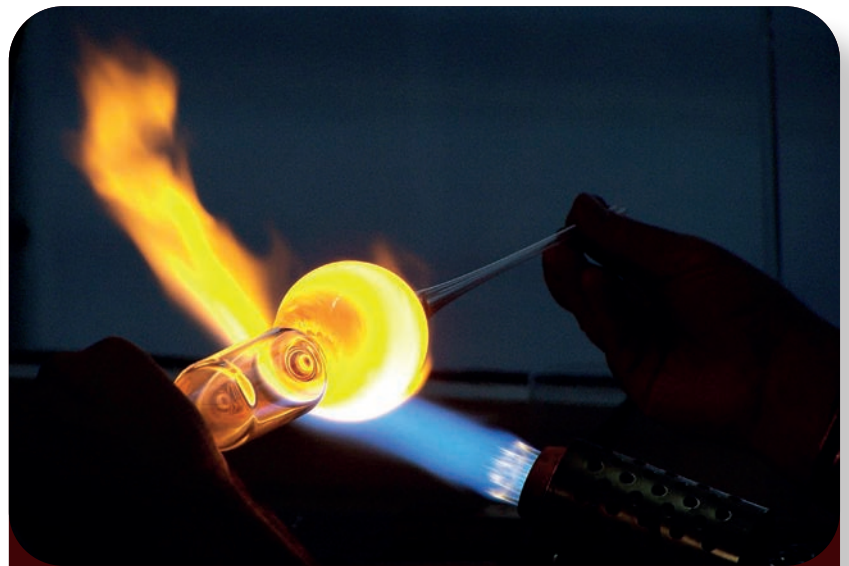
hen allebei, zoals ze zeggen. Ze waren enthousiast over de glazen ‘objecten’. Er waren niet alleen ragfijne, transparente glazen bokalen te zien, maar ook gekleurde vazen van dik glas, schalen, voorwerpen, kleine en grote sculpturen die je alleen verwacht van beeldhouwers, die met steen of hout werken.

De nieuwsgierigheid werd toen gewekt: welke **technieken** waren gebruikt om dit alles te maken? ‘Creëren’ zou hier eigenlijk een betere uitdrukking voor zijn. Het materiaal glas zorgt voor veel ontdekkingen in de ontwerpen. Ongevoelbare kleuren fonkelden onder het licht van de lampen die erop gericht waren, waardoor de objecten mysterieus glinsterden! “Wat kun je toveren met glas!” schreef Lilly Ernsting, jaren later, in 1996, in haar artikel ‘18 jaar hedendaags glas’ over de **Ernsting glasmuseumcollectie**.

Zoals eerder vermeld, waren Lilly Ernsting en haar man gefascineerd door glas en de mogelijkheden om het te

gebruiken. Wat zijn de mogelijkheden zowel artistiek als technisch gezien? Lilly Ernsting begon toen niet alleen **kunstwerken van glas** te verzamelen, maar ook: glas te bestuderen! Termen als **lampwerk**, **floatglas**, **overlay** en **opaalglas** zijn slechts enkele woorden uit de voor haar onbekende wereld van de **glasproductie**.

Inmiddels is er meer dan 40 jaar verstreken. Lilly Ernsting maakte veel reizen naar kunstenaars en galerieën. Ze bezocht glastentoon-

Afb. 1: Een glasblazer werkt ‘voor de lamp’, d.w.z. bij de open brander

stellingen in Duitsland en in het buitenland. De glasmuseumcollectie is uitgegroeid tot duizenden stuks. Omdat ze haar enthousiasme voor glas met andere mensen wilde delen, richtte Lilly Ernsting het **Glasmuseum** op in **Lette** bij Coesfeld. Het is gehuisvest in een oude boerderij met een grote aanbouw die speciaal voor haar glasverzameling is gemaakt. Daar zijn deze mooie objecten te zien voor iedereen die

Zoek uit waar en wanneer de mens glas heeft uitgevonden.

het wil. De glasmuseumcollectie van Lilly Ernsting is tegenwoordig een van de belangrijkste in Europa en vertegenwoordigt hedendaagse Europese **glaskunst** op een unieke manier van toegepast tot autonoom glas. Geïnteresseerde jongeren zijn welkom in het museum, ook met schoolklassen.

'Glas' en 'Licht' zijn in NL ook 'glas' en 'licht'. Maar wat is 'lampwerk' (Latijn 'vetro a lume')? Hierbij worden verschillende glassoorten met elkaar versmolten.

VERDAMMT LANG HER LANG GELEDEN

Misschien voel je je dan zoals Lilly Ernsting ooit, en zeg je, als je de 60 geweldige kunstwerken van glas ziet: "Wie had dat gedacht!"

Afb. 2: Glaskunstwerk van Patula Berm: 'Memories of Lavender', 2007

Afb. 3: Glasobject van Masahiro Sasaki: 'Tensei #1604', 2016

Afb. 4: Glaswerk van Ondřej Skok, 'O.T', 2011

Afb. 5: In de museumwinkel zijn mooie glasobjecten te koop

Afb. 6: Glazen objecten van Kjell Engman, 2011

Afb. 7: Glazen figuren van Reiner Schlestein: 'Houd je kalm', 2010

We zijn gewend aan gebouwen met glazen ramen.
Van wat voor glas zijn ze gemaakt?

Het 'Netwerk Glas Musea' (www.netzwerk-glas-kultur.de) is een samenwerking van zeven glasmusea in Noordrijn-Westfalen. Alle tijdperken van de glasverwerking worden er gepresenteerd. In het 'Nationaal Glasmuseum' in Leerdam (NL) kun je een glasblazerij bezoeken.

Bezoekersinformatie over het 'Glasmuseum Lette' en het bijbehorende glasdepot Höltingshof en de glastuin vind je op www.glasmuseum-lette.de

31 - Karel de Grote en zijn missionaris Ludgerus

Twee grote mannen - Zwei große Männer

Waarom zijn er overal in de EUREGIO **christelijke kerken**? Tweeduizend jaar geleden geloofden onze voorouders in veel verschillende goden. Ze dachten dat deze goden zorgden voor goede oogsten, maar ook voor natuurrampen.

Joden, christenen en moslims geloven dat er slechts **één God** is, die alles heeft geschapen en die mensen liefdevol begeleidt op hun levensreis. Het **christendom** ontstond na de dood van Jezus in zijn thuisland. Van daaruit vertrokken zijn vrienden om iedereen over het leven en het geloof van Jezus te vertellen. In het enorme **Romeinse wereldrijk** ontstonden **christelijke gemeenschappen**. Steeds meer mensen raakten overtuigd. In het jaar 379 na de geboorte van Jezus werd het christendom de **'staatsgodsdienst'** in het Romeinse rijk. In onze EUREGIO woonden toen verschillende stammen, die in hun oude goden bleven geloven.

Kijk naar het standbeeld van keizer Karel de Grote: Wat heeft hij in zijn hand? Wat betekent dit?

Ongeveer 400 jaar later, in 768, werd **Karel de Grote** koning van het **Frankische rijk**. Dit omvatte ook Zuid-Duitsland en Nederland. Karel wilde dit rijk uitbreiden. Tegelijkertijd wilde hij iedereen overtuigen van zijn geloof in God en Jezus Christus. Zijn soldaten voerden oorlogen met de Saksische en Friese stammen. Hij gaf mannen en vrouwen de opdracht om als **missionarissen** in de veroverde gebieden te vertellen over Jezus en God.

Een van hen was **Ludgerus**. Zijn grootouders en ouders waren Friese christenen uit de buurt van Utrecht. Als jong kind werd hij al naar het seminarie in Utrecht gestuurd. Daar leerde hij lezen, schrijven en alles over het christelijk geloof. Hij was enthousiast. Beroemde missionarissen zoals **Bonifatius** werden zijn rolmodellen. Zijn levensdoel werd: Mensen overtuigen van Jezus Christus.

Afb. 1: Ludgerus als bisschop boven de ingang van de Ludgeri-Kerk in Münster

Na zijn studie in de Engelse stad York, werd hij tot priester gewijd in **Keulen**. Nu kon hij zijn droom waarmaken. Eerst werkte hij als priester in Friesland. Toen de Saksische Widukind daar tegen keizer Karel vocht, ging Ludgerus naar Rome. **Widukind** verloor de oorlog tegen Karel de Grote. Hij begon in God te geloven en werd met zijn mannen gedoopt. Ludgerus en andere missionarissen begonnen **kerken en kloosters** te bouwen en **scholen** op te richten. Dit was een belangrijke tijd voor heel Europa. De mensen leerden om met elkaar te communiceren ondanks hun vele verschillende talen. Ze kregen hetzelfde geloof, ze handelden met elkaar en wisselden goederen uit.

In de tijd van Ludgerus, net als nu, maakten mensen ruzie met elkaar over hun geloof. Probeer een ruzie na te spelen tussen een missionaris en een Saksische prins.

Na zijn tijd in Friesland kreeg Ludgerus de taak om het nog nieuwe **bisdom Münster** te besturen. In 805 werd hij tot eerste **bisschop** van Münster gewijd.

Ludgerus wordt ook wel Liudger genoemd. 'Liudger' - een Friese naam die 'speer van het volk' betekent - werd geboren in 742 vlakbij Utrecht (NL).

VERDAMMT LANG HER

LANG GELEDEN

Hij zorgde voor predikers en diensten, liet eenvoudige kerkjes bouwen en zorgde voor onderwijs. In 800 werd Karel de Grote door de **paus** tot **keizer** gekroond. In hetzelfde jaar stichtte Ludgerus een klooster in Essen-Werden.

60

Ludgerus is zijn hele leven onderweg geweest voor zijn geloof. Hij stierf ook onderweg, in **Billerbeck** in 809. 130 jaar geleden werd een grote **kathedraal** gebouwd op het huis waar hij stierf in Billerbeck.

Afb. 2: De kathedraal van St. Ludgerus in Billerbeck

Afb. 3: Keizer Karel de Grote, dit beeld staat in Hamburg

Afb. 4: Het raam in de Ludgeruskathedraal vertelt over Ludgerus

Waarom worden scholen of kleuterscholen tegenwoordig nog steeds naar Ludgerus vernoemd. Is er een Ludgeri-School of een andere instelling met zijn naam in jouw woonplaats?

Tussen Abdij Tilbeck en Coesfeld loopt de 30 km lange Ludgerusweg door het landschap van de Baumberge. Meer informatie vind je op www.baumberge-touristik.de In Billerbeck kun je de Ludgeruskathedraal en de Ludgerusput bezoeken.

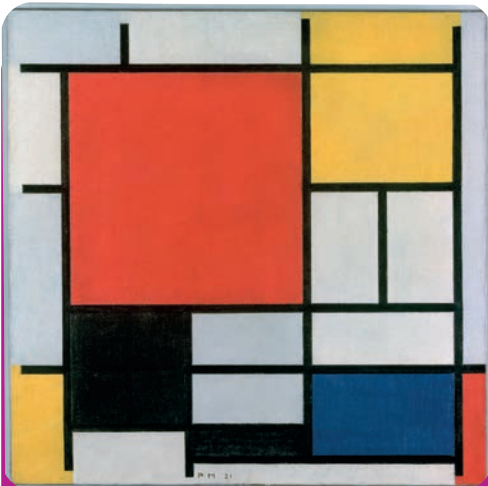

Hier vind je meer informatie en verhalen over Ludgerus:
www.schatzkammer-werden.de
www.ludgerus.ruhr
www.heiligenlexikon.de

32 - Kunstenaars aan beide kanten van de grens

Mondriaan, van Meckenem, Pankok, Nussbaum, van Dam

Piet Mondriaan (1872 - 1944) was acht jaar oud toen zijn familie verhuisde naar een huis pal aan de grens in **Winterswijk** en direct naast de school waar zijn vader directeur werd. **Tekenen** en **schilderen** leerde hij vooral van zijn oom Frits Mondriaan. Het huis staat nu bekend als **Museum Villa Mondriaan**. Vooral zijn **landschapsschilderijen** uit de omgeving zijn hier te zien, bijvoorbeeld de kerk van Winterswijk. Mondriaan werd beroemd met zijn **abstracte schilderijen** in de kleuren rood, blauw en geel.

Afb. 1: Piet Mondriaan: Compositie met rood, geel, blauw en zwart, 1921

Israhel van Meckenem (1440 - 1503) woonde in **Bocholt** en was een gerespecteerd man. Als goudsmid maakte hij goudwerk voor stad en kerk. Maar hij werd beroemd door zijn **kopergravures**. Dit zijn kunstwerken die in metaal zijn geëtst. Tot de bekendste werken van de kunstenaar behoren **afbeeldingen van het dagelijks leven**, bijvoorbeeld een ruziënd stel ('De boze vrouw'). Israhel van Meckenem was getrouwd met Ida. Er wordt gezegd dat het echtpaar erg van

Afb. 2: Israhel van Meckenem: Zelfportret met zijn vrouw Ida, ca. 1490

ruziemaken hield. Een dubbelportret toont ze echter vreedzaam naast elkaar. De afbeelding is als muurreliëf ingevoegd in de gevel van het huis in Bocholt, waar hij ooit woonde.

Otto Pankok (1893 - 1966) was schilder, graficus, beeldhouwer en **houtsnijder**. In de zomer van 1936 vluchtte hij voor de nationaal-socialisten naar het afgelegen plaatsje Gildehaus, omdat ze zijn schilderijen zagen als **ontaarde kunst** en hem het schilderen verboden. In 1937 werden 56 van zijn werken in beslag genomen uit Duitse musea. Desondanks bleef Pankok schilderen en zocht in deze onmenselijke tijd het goede in de mensen en vriendschap met de vervolgde Sinti en hun kinderen.

Afb.3: Otto Pankok: Ehra of kind met bal, 1955

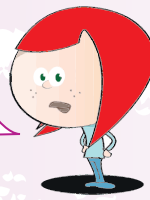

Maak foto's van je omgeving, indien mogelijk aan de Duitse en aan de Nederlandse kant. Wat zijn typische landschapkenmerken? Welke zie je op de schilderijen van Mondriaan terug?

Gebruik de kleuren rood, blauw en geel en maak een abstract kunstwerk! Welke figuren zijn geschikt voor het ontwerp?

De term **Künstler/Künstlerin** (**kunstenaar**) bevat het Duitse woord 'Kunst', dat in het Oudhoogduits al 'Kunst' (meervoud 'Kunsti') was. De oorsprong van het woord kunst gaat terug naar 'kunnen' of kennen.

UNSER KULTURELLES ERBE ONS CULTUREEL ERFGOED

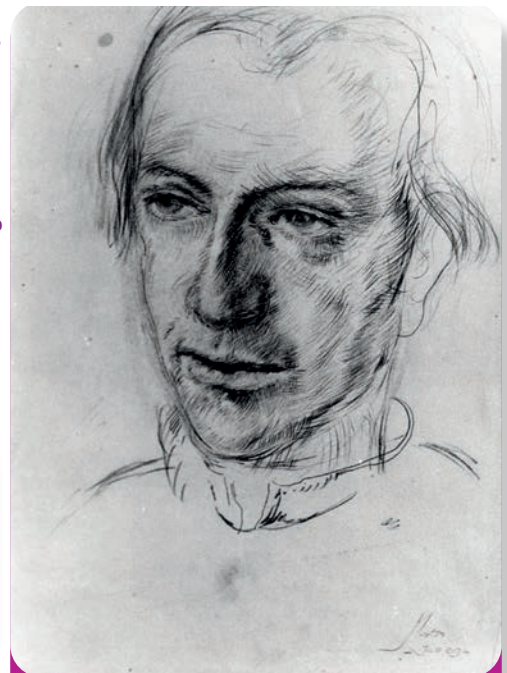
Hij tekende en schilderde ze en maakte er beelden van. In 1947 werd Pankok benoemd tot lid van de Kunstacademie van Düsseldorf. In 1958 verhuisde het hele gezin naar 'Haus Esselt' (gemeente Hünxe). Tegenwoordig is daar ook het **Pankok Museum** gevestigd.

Felix Nussbaum (1904 – 1944) werd geboren in **Osnabrück**. Hij studeerde **schilderkunst** in Hamburg en Berlijn. Al vroeg moest hij vluchten voor de **nationaal-socialisten**, die hem vervolgden zoals alle **Joden**. Hij dook onder in Brussel, maar werd daar verraden en stierf in 1944 in het **concentratiekamp Auschwitz-Birkenau**. Zijn belangrijkste werken ontstonden in de laatste jaren van zijn leven en gingen over de Holocaust in Europa. Zijn werken worden tentoongesteld in het **Felix Nussbaum Huis** in Osnabrück. Felix Nussbaum was in 1936 van plan om een kinderboek als animatiefilm te maken: 'De avonturen van Pit en Peggs, de reis naar het bloemencorso': De twee maken een uitstapje en rijden in een open sportwagen naar Nice om het bloemencorso te zien. Natuurlijk beleven ze tijdens deze reis allerlei avonturen. Dit boek werd pas in 2015 voltooid door Frank Hoppmann en Dörte Grimm op basis van 29 zwart-witfoto's van Nussbaum.

Afb. 4: Felix Nussbaum: Zelfportret, 1935

Max van Dam (1910 – 1943) werd geboren in **Winterswijk**. Voor zijn opleiding verhuisde van Dam naar Amsterdam, waar hij eerst studeerde om tekenleraar te worden op een gymnasium. Echter, na zijn afstuderen in 1931 werd hij geen leraar, maar schreef hij zich in aan de **Koninklijke Academie voor Schone Kunsten in Antwerpen**, waar hij tot 1937 lessen volgde en zich specialiseerde in **portret schilderen**. Een ander aandachtspunt was **landschapsschilderkunst**. Ook hij werd getroffen door de nazi-bezetting, maar mocht schilderen in het **vernietigingskamp Sobibor** in Polen. Hij stierf daar in september 1943 onder onduidelijke omstandigheden.

Afb. 5: Max van Dam: Zelfportret, 1939

Bekijk eerst de korte film over Israhel van Meckenem op YouTube (<https://www.youtube.com/watch?v=dJnz32AhFM8>) en bezoek daarna het stadsmuseum in Bocholt. Zoek dan het wandreliëf met het dubbelportret (tip: er is een ijsalon in de buurt).

Links naar de musea: www.villamondriaan.nl/de in Winterswijk, NL; Collectie gravures van Israhel van Meckenem op www.stadtmuseum-bocholt.de; Otto Pankok: www.pankok-museum.de in Gildehaus en www.pankok-museum-esselt.de bij Hünxe; Felix-Nussbaum-Haus www.museumsquartier-osnabrueck.de.

33 - In de schatkamers van de EUREGIO

Kunst en cultuur - Kunst und Kultur

In de **culturele sector** vinden jaarlijks veel grensoverschrijdende activiteiten plaats. Denk aan ontmoetingen tussen beeldende en uitvoerende kunstenaars, literaire evenementen en theatervoorstellingen. Er worden gezamenlijk **culturele programma's** bedacht en musea werken samen. Deze **culturele diversiteit** is typerend voor het **grensgebied**, waar twee landen, talen, culturen, ideeën en zienswijzen elkaar ontmoeten. Op www.EUREGIO.eu kun je er veel over lezen. Door deze activiteiten gaan de bewoners van de EUREGIO met elkaar

Afb. 1: Rijksmuseum Twenthe in Enschede

in **intercultureel dialoog**. Dit bevordert de wederzijdse interesse en het begrip. Het is de sleutel tot **grensoverschrijdende samenwerking**.

Iedereen is uitgenodigd om deel te nemen en de vele kansen te grijpen, om de talrijke tips te volgen en zich te verdiepen in de **schatkamers van de kunst**. De schilderijen, tekeningen en sculpturen zijn vensters naar het verleden en tonen het leven van alledag, het uiterlijk van de mensen, hun manier van leven en de

Afb. 2: Pieter Bruegel de Jonge (1564-1638): Winterlandschap

landschappen in oude en nieuwe tijden. Kunstschatting kun je bekijken en bewonderen o.a. in het **Rijksmuseum Twenthe** in Enschede (NL). Er zijn schilderijen van onder meer **Pieter Bruegel de Jonge** (1564-1638) te zien. Hij was de zoon van de schilder Pieter Bruegel de Oude (1525-1569). Net als zijn vader verbeeldde hij verhalen uit het dagelijks leven en landschappen, die ons vandaag een kijkje geven in het leven van toen.

Het **Landesmuseum für Kunst und Kultur** in Münster is het centrale kunstmuseum in Westfalen. Hier maak je een tijdreis, van de middeleeuwse Westfaalse sacrale kunst via renaissance en barok naar de 19e eeuw tot de hedendaagse moderne kunst. Het museum herbergt meer dan 350.000 schilderijen, grafieken, beeldhouwwerken, meubels, munten, ambachtelijke kunst, posters en landkaarten.

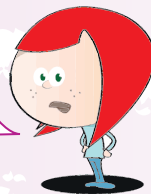

Het Rijksmuseum Twenthe heeft veel 'Twentse kunstschatting' in het depot. Maak een virtuele museumtour op de website en krijg zo een overzicht.

Kijk naar het schilderij 'Winterlandschap' van Bruegel. Welke verhalen ontdek je op dit schilderij? Wat kom je te weten over deze tijd?

In het Rijksmuseum Twenthe staat een 'palmezel'. Zo'n 400 jaar geleden liepen mensen met zo'n ezel door de straten op Palmzondag, de laatste zondag van de vastentijd. De bedoeling hiervan was om bijbelse verhalen voor mensen tot leven te laten komen en om hen zo dicht bij het geloof te brengen.

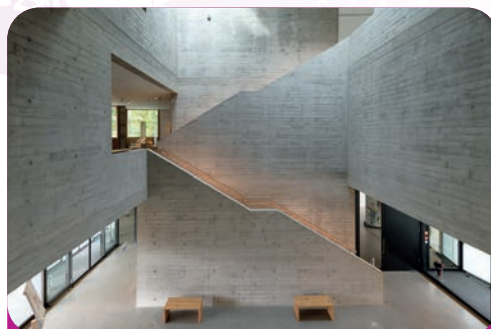

UNSER KULTURELLES ERBE ONS CULTUREEL ERFGOED

De schilder **Otto Modersohn** (1865-1943) groeide op in Münster en liet tal van landschapsschilderijen en gezichten rond Münster na. Hij woonde ook in het dorpje Tecklenburg. Tegenwoordig is daar een museum over hem. De kunstenaar staat bekend om de vele mooie afbeeldingen van heidevelden.

In Vreden is het '**kult**': een museum voor cultuur en levende traditie van de stad en de regio. Dit pas in de zomer van 2017 geopende gebouw, in de modernste architectuur, combineert museum, onderzoek en wetenschap. Etnologische en kunsthistorische objecten uit het dagelijks leven van mensen nemen je mee, meer dan 1400 jaar terug in de tijd. De vaste tentoonstelling '**Grenze**' laat de ontwikkeling zien van overeenkomsten en verschillen in de leef- en werkwereeld van mensen in het Westmünsterland en in de Nederlandse Achterhoek. Veel originele voorwerpen illustreren het verleden en heden van dit grensgebied: handel en verkeer, smokkel en de wet, geloof en religie, globalisering en regionale identiteit.

In Gronau nodigt het **rock'n'popmuseum** uit om te horen, zien en voelen. Het is een museum voor de cultuurgeschiedenis van de populaire muziek resp. voor de popcultuur in en rond Gronau. De geschiedenis van de popmuziek komt hier tot leven. Het idee voor dit museum, dat uniek is in Duitsland, kwam van de in Gronau geboren rockmuzikant **Udo Lindenberg**.

Afb. 3: De grote trap in het kult in Vreden

Afb. 4: Friedrich Wilhelm Otto Modersohn: Herfst in de heide (1895)

Afb. 5: 'Palmezel' (14e eeuw) in het Rijksmuseum Twenthe

Afb. 6: LWL-Museum für Kunst und Kultur in Münster

De grote trap in het kult leidt naar de permanente tentoonstelling. Elke tree toont een term over het onderwerp 'grens'. Kies drie termen en schrijf een kort gedicht.

Links naar de musea:
Rijksmuseum Twenthe www.rijksmuseumtwenthe.nl;
LWL-Museum für Kunst und Geschichte
www.lwl-museum-kunst-kultur.de;
kult - Kultur und lebendige Tradition www.kult-westmuensterland.de;
Otto Modersohn Museum Tecklenburg
<https://www.otto-modersohn-museum.de>;
rock'n'popmuseum www.rock-popmuseum.de.

34 - Annie de Leeuw alias Johanna Reiss

Gestolen kinderjaren - Geraubte Kinderjahre

Dit is het verhaal over de gestolen kinderjaren van **Annie de Leeuw** (geboren op 4 april 1932): bijna drie jaar lang moest ze **schuilen op een onderduik-**
5 **adres**. Annie was een klein meisje dat met haar familie in **Winterswijk** in Nederland woonde. Dat was voor de **Twe-**
10 **de Wereldoorlog**. Annie's vader was een veehandelaar die runderen verhandelde. Annie ging graag met hem mee
naar de boeren, want dan had ze haar vader helemaal voor zichzelf en er was ook altijd iets lekkers voor haar. Annie was dol op snoep.

15 Annie had twee zussen die al bijna volwassen waren toen de Tweede Wereldoorlog in 1940 ook in Nederland uitbrak, of om precies te zijn: toen **Duitse sol-**
20 **daten** gewoon Nederland **binnen mar-**

cheerden en het land **bezetten**. Vijf lange jaren duurde de bezetting totdat Amerikanen, Canadezen, Britten en soldaten uit andere landen Nederland bevrijdden. De leider van de Duitsers was Hitler. Hij haatte Joden, zieken, gehandicapten, homoseksuelen en mensen die dapper zeiden dat ze het niet eens waren met hem en met zijn daden. Hij liet ze allemaal opsluiten en meestal ook vermoorden. Maar het meest haatte Hitler mensen met een **Joods geloof**. Hij wilde ze allemaal vermoorden.

Joden, die niet gevangen wilden worden genomen, moesten óf naar het buitenland vluchten óf **schuilen**. Dit was niet alleen in Duitsland, maar ook in Nederland tijdens de Duitse bezetting. Helaas waren er ook Nederlanders die het met Hitler eens waren. Ze hielpen de Duitsers om Joden te vinden. Dit had ook gevolgen voor Annie's familie: op een dag ontving haar vader een brief van de autoriteiten waarin stond, dat hij met zijn gezin naar een **werkkamp** moest gaan. Hij vermoedde dat werkkampen niet veilig waren, maar slechts een tussenstation waren om Joden naar **concentratiekampen** in Duitsland of Polen te brengen. Daarom zocht vader de Leeuw nu **schuil-**
35 **adressen** voor zichzelf en de meisjes. In het Nederlands noemen we dit '**onderduiken**'. Een toepasselijk woord, want je moest onzichtbaar worden, zodat anderen je niet konden vinden.

Annie's moeder was ernstig ziek en moest in het ziekenhuis worden opgenomen. Vader dacht dat ze daar veilig zou zijn. Met hulp van een **geheime organisatie**, waarin moedige mensen waren samengekomen om de nazi's tegen te werken, vond vader een onderduikadres in Rotterdam. Annie en haar zus Sini gingen naar **Usselo**, een klein plaatsje dat nu een buitenwijk van Enschede is. Daar werden ze eerst verstoppt door de familie Hannink en later door de **fami-**
45 **lie Oosterveld**. Dat waren oma ('opoe') Oosterveld, zoon Johan en zijn vrouw Dientje. Zelf hadden ze geen kinderen. Iedereen had verwacht dat het hooguit voor een paar weken zou zijn, maar het bleek meer dan **3 ½ jaar** te duren voor de oorlog eindigde en Annie weer
50 **vrij** was. Een lange tijd, wanneer je zo oud bent als jij die dit nu leest!

Annie was 10 jaar toen ze moest onderduiken en 13 jaar toen ze weer vrij was. Ze had meer geluk dan andere **onderduikers** omdat

Afb. 1: Schuilkast met wasgoed op de planken

Woonden er voor de Tweede Wereldoorlog Joden in jouw stad? Herinnert iets vandaag nog aan deze mensen?

Bijvoorbeeld een gedenkteken, een begraafplaats, stolpersteine? Probeer erachter te komen. Tip: Vraag het aan oudere mensen in jouw omgeving.

Annie

© Wim Scholtz

Afb. 2: Fotomontage: Annie op de basisschool en Annie in New York, 2012

ze de hele tijd samen met haar grote zus was en omdat de Oostervelds van haar hielden, alsof ze hun eigen kind was.

60

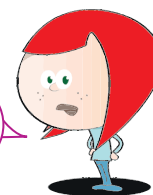
De Oostervelds waren eenvoudige mensen zonder opleiding, **oma** kon niet eens lezen. Maar ze hadden moed en reddden het leven van de twee meisjes. Dat was niet zo makkelijk, want hun huis was klein en er waren altijd razzia's. **Annie** en **Sini** hebben het alleen overleefd

2

Op 9 november wordt in Duitsland de nacht herdacht waarin bijna alle synagogen in heel Duitsland in brand werden gestoken, de huizen van de Joden werden verwoest en velen van hen gevangen werden genomen. Is dit in jouw plaats ook gebeurd?

Begrippen: 'Konzentrationslager' ('concentratiekamp') - kamp waarin Hitler mensen liet vermoorden. Razzia - onaangekondigd zoektocht. 'Unterschlupf' ('opvang') - een schuilplaats.

Afb. 3: Johan, Opo en Dientje Oosterveld

Dat betekende dat een van de drie Oostervelds de opening voor de meisjes **sluiten** en achteraf weer **openen** moest. Meestal was het **Dientje**, terwijl Johan of oma probeerden de soldaten beneden af te leiden of tegen te houden. Uiteindelijk kwamen de soldaten toch naar boven, schoppend met de kolven van hun geweren, zelfs heel dicht bij de schuilplaats. Maar het ging goed. Anders hadden noch de twee meisjes noch de Oostervelds het overleefd. Op het verbergen van Joden stond de **doodstraf**.

Toen de **bevrijders** in 1945 eindelijk arriveerden, liepen oma en Johan het huis uit naar de straat met Annie aan de hand. Annie kon nauwelijks lopen. Ze had tenslotte meer dan drie jaar alleen maar gezeten of gelegen. Ze was niet gegroeid en haar beenspieren waren verstijfd. De botten waren gebogen tot o-benen. Johan zei: "Nu zie ik wat de oorlog met jou heeft gedaan. Maar ga niet met haat de wereld in. Daar heb ik je niet voor gered."

Annie hield zich daar altijd aan. Toen ze volwassen was, ging ze naar Amerika, werd een Amerikaanse, trouwde en kreeg twee dochters.

omdat **Johan** een bestaande kast voor hen ombouwde tot een '**schuilkast**'. Hij had alle planken in de kast doormidden gezaagd, zodat hij een tweede achterpaneel kon plaatsen waarachter de meisjes zich konden verbergen bij een dreigende razzia. Je kon de onderste plank eruit halen, dan zat er een ruimte in de nieuwe achterwand. De meisjes kropen door deze opening achter het nieuwe achterpaneel. Dan moest de opening van buitenaf weer worden afgesloten met het juiste bord. De onderste plank werd er weer voor geplaatst en op deze plank werd de was gelegd.

Achter de achterwand van de schuilplaats zat de schoorsteen, waardoor het erg warm werd in de winter. Hoe dan ook, er was alleen frisse lucht wanneer de ingang van de kast open stond.

Afb. 4: Huis van de familie Oosterveld in Usselo

Als je zou proberen (je familie mag er niets van weten) om een vriend/in in je kamer te verbergen, hoe zou je dat dan doen?
In de kast? Achter het gordijn? Onder het bed?
Zou dat niet snel opgemerkt worden?

Afb. 5: Annie bij een lezing op een school in Lüdinghausen in 2017

Annie, nu Johanna Reiss genaamd, is vandaag 89 jaar oud (2021). Ze komt nog steeds vanuit Amerika naar Europa en vertelt haar verhaal op scholen - altijd met de boodschap: "Haat nooit een groep mensen omdat iemand je dat vraagt!"

De Kolle Kaal donateursvereniging (www.kolle-kaal-foerderverein.de) biedt een 'speurtocht' aan naar de plekken uit het boek van Johanna Reiss, alias Annie de Leeuw, die bewaard zijn gebleven.

Extra informatie: Het verhaal van Annie de Leeuw lees je in haar spannende boek: 'De schuilplaats' (Nederlandstalig, AFDH Uitgevers) resp. 'Und im Fenster der Himmel' (Duits-talig, uitgever dtv).

JOHANNA REISS DE SCHUILPLAATS

Fragment uit het dankwoord van Johanna Reiss na toekenning van de Buxtehuder Bulle (een van de oudste en belangrijkste Duitse literaire prijzen voor het beste jeugdboek van het jaar), 19 maart 1976:

"Zoals u weet, is het boek 'De Schuilplaats' mijn verhaal toen ik als klein Joods meisje in Nederland woonde tijdens de Tweede Wereldoorlog en moest onderduiken om in leven te blijven. Het gaat over de angst voor Duitse soldaten, de angst voor Duitsland zoals dat toen was. Het is nu 1976 en ik ben te gast in uw land. (...) Voordat ik naar Europa vertrok, was ik erg onzeker, ik vroeg me af wat ik hier moest doen, wat het nut van dit alles zou zijn. Die jaren ben ik tenslotte niet vergeten. Welke gevoelens zouden mij vergezellen op deze reis, aangezien ik nog nooit in Duitsland ben geweest. Ik ben blij dat ik ben gekomen. (...) Misschien kan er een brug naar elkaar toe worden gebouwd, zoals wij vanmiddag hebben gedaan (...)."

35 - De Tödden

Rondreizende handelaren - Wanderhändler

Tödden, in Mettingen ook wel Tüötten genoemd, waren **rondtrekkende handelaren** die hun goederen door half Europa brachten in manden, zakken of een rek op hun rug. Deze mannen liepen elke dag vele kilometers, zelfs op moeilijk begaanbare wegen en paden, en ze droegen daarbij rollen linnen op hun rug. In het begin droegen de Tödden alleen **linnen**, later ook **fournituren** en **ijzerwaren** door het land. Dankzij de goed georganiseerde **zakelijke relaties** hielpen ze verschillende graafschappen

Afb. 1: Een van de ramen in het Tüöttenmuseum

tot rijkdom. De Tödden behaalden hun eerste **commerciële successen** vanwege de nabijheid van **Nederland**. Al in de 17e eeuw was er een levendige handel met Nederland. De verbinding werd onderhouden met huifkarren en postkoetsen, zoals de particuliere **postverbinding** naar Nederland via Ibbenbüren en Rheine die in 1664 in Osnabrück werd opgezet. Later kwam hier een wekelijkse aansluiting op met een directe verbinding tussen Münster en Amsterdam.

Afb. 2: Traditioneel Tödden-kostuum - hier in Recke

Omstreeks 1700 kostte het gebruik van de **postkoets** met 25 pond bagage 14 shillings (Schillinge) van Münster naar Rheine en 5 rijksdaalders (Reichstaler) en 27 cents (Groschen) naar Amsterdam.

De term 'Tödden' is gebruikelijk in Hopsten, terwijl men in Mettingen 'Tüötten' en in Recke 'Tiötten' zegt. Deze termen voor rondtrekkende kooplieden komen uit de **geheimtaal** van de Tödden, genaamd **Bargoens** of **Humpisch**. In historische bronnen worden Tödden ook '**Packenträger**' of '**Bonddrager**' (linnenhandelaren), '**Messerträger**' (ijzerhandelaren), handelaar, koopman of **Kaufhändler** genoemd. De Tödden hadden hun **eigen taal**. Hierdoor konden ze onderling afspraken maken die buitenstaanders niet konden verstaan. De term Tödden komt uit hun geheime taal en betekent **koopman**.

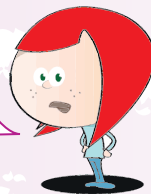
Kruip in de huid van een Tödde en beschrijf hoe een werkdag verloopt.

Ken je het warenhuis C&A? Ontdek hoe het ontstaan is. Zie b.v.

<https://www.c-and-a.com/de/de/corporate/company/ueber-ca/geschichte/>

Hopsten, Mettingen en Recke zijn gemeenten in de regio Tecklenburger Land. Deze regio ligt in het noordelijke deel van Noordrijn-Westfalen.

UNSER KULTURELLES ERBE ONS CULTUREEL ERFGOED

Bij het uiterlijk van de Tödden hoorden de **rollen linnen** op de rug in een rugzakachtige zak, ook wel een **rippert** genoemd, een maatstaf van een el lengte en een schaar die aan een ketting hing. Men vermoedt dat de rippert gedeeltelijk op een **houten frame** was bevestigd. Dit maakte het dragen en neerzetten van de rippert gemakkelijker zodat de zak niet vies werd. De Tödden waren gekleed in **kniebroek**, een **jas** en een **hoge hoed** op het hoofd.

In **februari** of **maart** vertrokken de Tödden naar de hun bekende dorpen en steden en ze keerden terug in de zomer, meestal in juli, om te helpen bij het oogsten in hun geboortedorpen. Een bijzonder kenmerk van de Tödden was dat het meestal **later geboren boerenzonen** waren die kozen voor het beroep van linnenverkoper. In het **najaar** gingen ze voor de tweede keer op reis en keerden terug naar huis bij het begin van de winter om kerst te vieren met hun familie. De vrouwen en kinderen van de 'Packenträger' verzorgden de boerderij wanneer de mannen op reis waren.

De Tödden werden voor hun bedrijf bevoorrad door handelaren die goederen in grote hoeveelheden uit verschillende regio's kochten. Op de belangrijkste locaties werden **opslagruimtes** ingericht door deze **handelaren**. Wanneer de voorraden op waren, werden de Tödden hier voorzien van nieuwe goederen.

De Tödden van toen bestaan tegenwoordig niet meer, maar zijn de voorlopers van grote **textielwarenhuizen** zoals **C&A**. Op leeftijd leefden de meeste Tödden vaak stilletjes of openden een kleine winkel in hun verkoopgebieden op het platteland. Tegenwoordig kun je in veel dorpen de sporen van de Tödden op **wandelpaden** ontdekken. Daarnaast bestaan nog een aantal opslagruimtes van de groothandel en de Tödden in de regio's.

Afb. 3: Tüötten-sculptuur vóór het Tüöttenmuseum in Mettingen

Afb. 4: De Tödde von Hopsten - bronzen beeld bij het cultuurhuis Veerkamp

Het Tüötten- en streekhistorisch museum in Mettingen is een bezoek waard. Verder zijn er de prachtige Töddenwandelroute in Schüttorf en verschillende Tüöttenfietspaden in het Münsterland.

In het Tüötten- en Heimatmuseum Mettingen (www.heimatmuseum-mettingen.de) laten de afbeeldingen in de twee ramen en de schilderijen aan de muren zien hoe de Tüöttenhandel belangrijker werd.

36 - De kiepkerels of 'Kiepenkerle' in Westfalen

Marskramers - Kleinhändler

Afb. 1: 'Kieperels uit het Münsterland' op de 39e bijeenkomst in 2020 in Stadtlohn

'Kiepenkerle'/kiepkerels waren rondtrekkende marskramers die te voet goederen naar nabijgelegen steden en boerderijen brachten. De goederen maakten deel uit van de dagelijkse behoeften. Kieperels voorzagen de steden van plattelandsp producten zoals eieren, gevogelte, worsten, ham en zuivelproducten. Vervolgens brachten ze zout, stoffen en andere goederen (stedelijke goederen) en nieuws terug naar het platteland. Vroeger was er geen internet, telefoon of krant en daarom waren de mensen op het platteland afhankelijk van het nieuws dat de kieperels meebrachten.

'Kiepenkerl' is afgeleid van de term 'Kiepe'. De kiepe is een soort rugzak gemaakt van hout en riet. Er kan tot

20 kg in de mand worden vervoerd. Kieperels droegen een speciale klederdracht: naast hun kiepe (mand) droegen ze een wit overhemd, een zwarte das of een kleurrijke (meestal rode) halsdoek en een vest. Ze droegen ook een kniebroek of, op koudere dagen, een lange broek van linnen of stof. Op hun hoofd droegen ze een hoge, platte pet met klep, de Kipp. De kleding van de kieperels was ook hun bescherming, want een knielange, blauwe linnen kiel (kiel) of jas en de tabakspijp ('Mutz') beschermden hen tegen muggen en andere insecten in de moerassige landschappen.

1

Heb je enig idee hoe zwaar 20 kg op je rug is? Pak een rugzak van 20 kg in en probeer deze te dragen. Hoe lang houdt je dit vol?

2

Als je als kieperel op reis zou gaan, welk nieuws zou je dan in de volgende stad willen vertellen?

De kiepkerels gebruikten geen rippert zoals de Tüödden, maar een kiepe!

UNSER KULTURELLES ERBE ONS CULTUREEL ERFGOED

Afb. 2: Het kiepkerel-beeld in Münster

Kiepkerels droegen zelden **klompen** ('Holsken'), maar droegen eerder **leren schoenen** met kousen en hoge manchetten, genoemd **Gamaschen**. Ten slotte droegen ze de **stok** ('Krückmann') bij zich als hulpmiddel bij het lopen en als meetstaaf voor het meten van doek.

Er waren ook vrouwen die dit werk deden. Ze werden '**Kiepenlisettken**' genoemd. De kiepenlisettken kwamen voornamelijk uit het westen van het Sauerland. Er werkten echter meer mannen als mars-

kramers omdat de afstanden vaak erg lang en moeilijk waren.

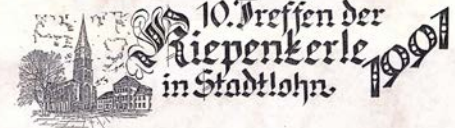
Nog steeds wordt de herinnering aan de kiepkerels gekoesterd. Er zijn veel **beelden** van kiepkerels. In **Münster** staat een monument op de Spiekerhof in het Kiepenviertel. In veel gemeenten en steden vertegenwoordigen de stads- en museumgidsen de kiepkerels door de traditionele kostuums te dragen bij het vertellen van hun verhaal. Deze **gewoonte** is heel gebruikelijk in het Münsterland.

Bezoek de kiepkerel in Münster: Het beeld van de reizende koopman uit het Münsterland staat sinds 1896 op de Spiekerhof. Het toont een kiepkerel met een draagmand, fluitje, knoestige stok en linnen kiel.

Voor geïnteresseerden in Nederland heeft de Duitse Kiepkerelsvereniging ook een kort verhaal over de marskramers op haar website: <https://kiepenkerl-verein.de/index.php/geschichte-brauchtum/fuer-unsere-hollaendische-freunde/96-de-kiepenkerl>

Afb. 3: Affiche voor de 10e bijeenkomst van de kiepkerels in Stadtlohn

Afb. 4: Kiepkerel-traditie in Sythen

37 - Een speciaal grensonderwerp

Smokkelaars en douaniers - Schmuggler und Zöllner

Op de **grens** tussen Duitsland en Nederland zijn we tegenwoordig niet alleen **Nederlanders** en **Duitsers**, maar ook **Europese burgers**. Dat was niet altijd zo. Om te begrijpen wat dit voor ons burgers betekent, hoef je alleen maar terug te gaan naar vóór 1993 en te zien hoe het leven aan de grens toen was.

- 10 Het **kunstproject** van de Berlijnse kunstenaar **Kristina Léko** beschrijft het leven met douanecontroles in de afgelopen generaties: ze verzamelde **verhalen** van mensen die in Suderwick (D) en

Afb. 1: De douanegrens, die in 2018 door scholieren is hersteld ter herdenking aan de voormalige grens Suderwick (D)/Dinxperlo (NL)

- 15 Dinxperlo (NL) woonden en schreef ze op **negen panelen**. Je kunt ze allemaal al wandelend bezoeken. Op een van de panelen staat het volgende: "Toen ik in 1982 voor het eerst naar Suderwick
20 kwam, bestond de grens nog en de douaniers aan beide uiteinden van het dorp voerden hun inspectietaken uit, met name wanneer een auto het kenteken van een andere plaats had. In de
25 jaren die volgden, kwamen mijn latere

Afb. 2: Drie bronzen beelden van beeldhouwer Jürgen Ebert uit Bocholt

vrouw en ik bijna elk weekend vanuit Bonn (BN) of de Rhein-Sieg-Kreis (SU) naar Suderwick en moesten we meestal strenge controles ondergaan als we gingen winkelen in Dinxperlo. Na 1990 heeft
30 onze generatie meegemaakt hoe de grens verdween en de douanebeambten werden verplaatst naar de Oost-Duitse grens."

- 35 In die tijd waren er bij alle **grensovergangen** nog **douanegrenzen** en **douaniers**, die aan deze grenzen en in de **douanegebouwen** eraast werkten. Ze controleerden
40 **persoonsgegevens** en de in het buurland gekochte **boodschappen**, waarop meestal **invoerrecht** werd geheven. Slechts kleine hoeveelheden konden **belastingvrij**
45 worden ingevoerd.

Afb. 3: Een van de 9 verhalenpanelen van de kunstenaar Kristina Léko

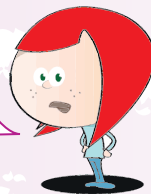

Wat betekent het Akkoord van Schengen voor het verdwijnen van paspoortcontroles bij de binnengrenzen van Europa?
Tip: www.schengenvisainfo.com

Lees meer over het belang van de grens voor inwoners van de twee grensdorpen Dinxperlo en Suderwick. Filter de informatie op de 'Léko-panelen' door te zoeken op de trefwoorden grens, douane, douaniers en smokkelaars.

Twee interessante boeken: Henk Agterhof 'De grens in de achterhoek. Staatsgrens - douanegrens'; Fredy van de Kapper en Theo van FG 'Dinxperse Grenspraötjes'.

UNSER KULTURELLES ERBE ONS CULTUREEL ERFGOED

In Suderwick en Dinxperlo zijn twee douanehuisjes opgericht om deze periode te herdenken. Vandaag zijn de grenzen in het **Schen-
gegebied** open.

Bezoek de twee grensplaatsen Dinxperlo en Suderwick. In de ijssalon op het dorpsplein van Suderwick kun je zelfs een 'smokkelaarsijsje' bestellen. In het 'kult Museum' in Vreden is een permanente tentoonstelling over de grens te zien.

Natuurlijk verleidden de voorheen bewaakte grenzen mensen om te **smokkelen**, d.w.z. om goederen goedkoper te krijgen door de invoerbelastingen te omzeilen. Er zijn veel spannende **smokkel-ver-
halen**, doordat men creatief was in het clandestien over de grens brengen van goederen:

Aanvullende informatie is te vinden op:

<https://de.wikipedia.org/wiki/Schmuggel>

<https://educalingo.com/de/dic-de/schmuggel>

<https://wirtschaftslexikon.gabler.de/definition/schmuggel-43733>

"Gat in de zak: Net over de grens, achter het prikkeldraad, woonde een kleine, dikke bakker die Bülten heette. (...) De meeste klanten wisten niet dat hij ook smokkelde, maar hij smokkelde zelfs als hij naar de kerk in Suderwick ging. Op een mooie zondagochtend ging Bülten naar de kerk en had tegelijkertijd afgesproken met enkele Duitse kameraden over een handeltje in nootmuskaat. De bakker had zijn zakken volgepropt met deze noten en liep in een goed humeur richting de kerk. Hij passeerde het kantoor van de douaniers. Ze zagen dat er achter Bülten iets vreemds gebeurde, want de hele weg waar de bakker had gelopen, lag vol met nootjes. De douaniers konden het pad van de bakker volgen tot in de kerk, en daar arresteerden ze hem en namen hem mee naar hun kantoor..." (uit: "Dinxperlo 700 Jaar. 1281 - 1981" door Henk Agterhof).

Drie **bronzen beelden** van de Bocholtse beeldhouwer **Jürgen Ebert** (twee in Suderwick, Duitsland en één in Dinxperlo in Nederland) verbeelden op humoristische wijze de botsingen tussen douaniers en smokkelaars. Het **Grenslandmuseum** in Dinxperlo vertelt veel over het smokkelen.

Afb. 4: De grens Suderwick / Dinxperlo rond 1960

Afb. 5: Het 'Grenslandmuseum' in Dinxperlo

Smokkel speelt vandaag de dag nog steeds een grote rol. Zoek naar artikelen over het onderwerp in kranten en online. Vind verhalen over smokkelaars en douaniers uit het verleden.

38 - De Hanze en de Nedersaksische taal

Die Hanse und die Niedersächsische Sprache

Tegenwoordig vinden we vaak verwijzingen naar **Hanzesteden** zoals de Hanzestad Hamburg of de Hanzestad Osnabrück. Oorspronkelijk was de **Hanze** een vereniging van Nederduitse **kooplieden** die bestond van het midden van de 12e eeuw tot het midden van de 17e eeuw. De historische **handelsvereniging** was bedoeld om de **veiligheid** van reizen te waarborgen, met name over zee, en te beschermen tegen piraten en rovers bij het overslaan van goederen. Zij vertegenwoordigden immers gemeenschappelijke economische, maar ook politieke en culturele **belangen**, vooral in het buitenland. 300 **zee- en binnensteden** behoorden tot de Hanze. Ze ontwikkelden het **vervoer** per schip en over land. Met de uitbreiding van de **vrijhandel** kwamen ze tot grote rijkdom. Dit is vandaag de dag nog te zien in de historische stadskernen, b.v. in Münster. De kleuren van de Hanze waren wit en rood.

Afb. 1: Carnaval in Silvold, wagen met Nedersaksisch opschrift

Het verval van de Hanze begon in de tweede helft van de 17e eeuw. Vandaag bestaat er de stedenbond de '**Nieuwe Hanze**'. De '**Nieuwe Hanze**' is een vorm van moderne samenwerking, die niet in de laatste plaats ook toeristische doelen nastreeft.

Afb. 2: Het verspreidingsgebied van het Nedersaksisch in Nederland en in het aangrenzende Duitsland

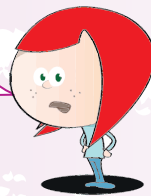
Nedersaksisch, ook bekend als Midden- of Nederduits, werd in het hele Hanzegebied gesproken. De Vlaams-Nederlandse en de Duits-Hoogduitse taal werden de officiële talen met een vaste spelling en erkende literatuur. De Nedersaksische taal bleef de gebruikelijke **omgangstaal**, zelfs nadat de Hanze minder machtig werd en uiteindelijk ophield te functioneren.

Vind 5 steden die behoorden tot de Hanze in het EUREGIO-gebied.

Welke goederen werden verhandeld?

Begrijp je deze woorden? 'Hanzesteden',
'kooplieden', 'onderhandelen',
'handelscontracten', 'nedsaksisch'?

UNSER KULTURELLES ERBE
ONS CULTUREEL ERFGOED

Afb. 3: Verspreiding van de Hanze rond het jaar 1400

Geleidelijk ontstond er een uitgestrekt gebied met veel **dialecten**.
Taal verandert echter met een veranderende omgeving en met nieu-
we invloeden. Dialecten worden tegenwoordig door steeds minder
mensen gesproken. In de omgangstaal zijn nog elementen van de
Nedersaksische taal terug te vinden van Oost-Nederland tot West-
falen, de Baltische Staten en Scandinavië.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat er ook echo's zijn van heden-
daagse talen in Duitsland en Nederland, die ons verleiden tot het
lezen en begrijpen van een tekst. Veel succes hiermee:

Afb. 4: De Hanze in Europa in de 15e en 16e eeuw

't Schoolfeest (Arjan Ligtenbarg)

Unze daerne kump oet schole:
Moder 'k hebbe vanaovend feest,
Heste der spiekerbokse schone
En mien tieshirt met dat beest?
Daerne, ie wilt toch neet zegg'n
Da 'j daor zo naor wilt gaan
'k Zalle die wal wat goods klaorlegg'n
Zo da 'j gin gek figuur zölt slaon
Met wat goods an? Nae dan gao 'k neet
Dat deut joo gin mense maer.
Da 's antiek a 'j d'r mooi oetzeet,
En de meister doo 'k ok gin plezaer
Gao dan aers maors naor den kapper,
Want daor kann nog wal wat af.
Dat liekt joo neet al dat gewapper,
Dat schrikt jo iederéne af.
Moder, 'k will die één dinge zegg'n:
Bemeuie die noo is neet met mie,
Want daor bun 'k wal vaerkant tegg'n
'k Will wal naor 't feest, maor neet met
die...

Extra informatie is te
vinden op:
www.hanse.org/de
www.westfaelische-hanse.de
www.wikipedia.de (Hanse)
www.planet-wissen.de (Hanse)

Lees het gedicht en probeer
het te vertalen naar je eigen
taal.

Bezoek de steden Münster,
Osnabrück en Zutphen. Zoek
naar aanwijzingen over de
Hanse.

39 - De textielgeschiedenis aan weerskanten van de grens

De textielindustrie - Die Textilindustrie

Duizenden jaren geleden begonnen mensen huden en leer te dragen om warm te blijven of om zichzelf tegen de zon te beschermen. Door het houden van schapen kon **wol** worden verwerkt als grondstof voor **textiel**. De **uitvinding van het weven** maakte het gemakkelijker om wol en plantaardige vezels te gebruiken.

De **textielindustrie** is een van de oudste **industrieën**. Het weven zelf is een van de oudste **ambachten** van de mensheid, waarbij het **weven** wordt beschouwd als de oudste techniek voor de productie van lappen stof. Al 4.000 voor Christus werd een eenvoudig **weefproces** ontwikkeld. In de bronstijd waren mensen al in staat om ingewikkelde patronen te weven.

Assyriërs, Babyloniërs en Feniciërs handelden al vroeg in geweven textiel. De technische voorsprong van de textielindustrie in Klein-Azië, Perzië en Arabië duurde tot de 13e eeuw. Maar ook de Grieken en Romeinen konden weven terwijl de Germanen vooral wolvezels en linnen garens gebruikten, waarmee ze vrij ingewikkelde **patronen** konden weven.

Zoek uit wat een 'Schiffchen' is en waar het voor nodig is.

1

Bij het weven worden minimaal twee **draadsystemen** haaks op elkaar aangesloten. De ene draad wordt de **schering** (kettingdraad) genoemd en de andere de **inslag** (inslagdraad). De kettingdraden zijn voorgespannen zodat ze de

Afb. 1: De weefkamer van het LWL TextilWerk Museum, Bocholt

drager vormen, waarin de inslagdraden achtereenvolgens over de gehele weefbreedte van de ene **zelfkant** naar de andere worden getrokken. Het product is b.v. een lap stof. In de vroege middeleeuwen werd het **gewichtswefgetouw** - de oudste vorm van een weefgetouw - gebruikt voor de **stofproductie**. Dit gewichtswefgetouw bestaat uit een rechtopstaand weefgetouw met de kettingdraden verticaal hangend en de uiteinden verzwaard met gewichten om de spanning te behouden die nodig is voor het weven.

Kom meer te weten over belangrijke uitvinders in de textielindustrie: Wie was b.v. John Kay en wie was J.M. Jacquard? Welke uitvindingen deden ze?

2

De uitvinding van het **platte weefgetouw** bracht vooruitgang in de productietechnologie in de hoge middeleeuwen. Rond 1600 werd een voorloper van het **mechanisch weefgetouw** ontwikkeld, waardoor er veel linten tegelijk konden worden geweven. Pas in de 18e eeuw ontwikkelde zich het weefgetouw verder. Het eerste mechanische weefgetouw werd in 1784 gebouwd door Edmond Cartwright. In 1805 introduceerde de zijdeweaver J.M. Jacquard uit Lyon nog een revolutionaire innovatie: met zijn uitvinding konden de kettingdraden met behulp van **ponskaarten** afzonderlijk omhoog en omlaag worden gebracht. Dit resulteerde in een onbeperkte **variatie aan patronen** ten opzichte van vroeger.

In het TextilWerk Bocholt wordt het 'Grubentuch', een hand- en keukendoek zoals dat vroeger in kolenmijnen werd gebruikt, op historische machines in verschillende kleuren geweven en verkocht.

UNSER KULTURELLES ERBE ONS CULTUREEL ERFGOED

Al vóór de industrialisatie waren weven en spinnen stevig verankerd in de EUREGIO. Eerst was deze activiteit louter een bijverdiens- 60 ste voor de plattelandsbevolking. Aan het begin van de 19e eeuw bestond de textielproductie in het Münsterland voornamelijk uit het **weven van linnen stoffen** en het spinnen van **vlasgarens**. Vanaf ongeveer 1850 ontstonden de eerste grote **textielfabrieken**. Een van de redenen hiervoor was de mechanisering van de katoenproductie. 65 De regio Twente (NL), waar de katoenindustrie door de staat was gesubsidieerd, stond hiervoor model: Tussen 1830 en 1860 ontstonden er tal van katoenweverijen en spinnerijen.

Afb. 2: Weefproces op een weefgetouw

Twee belangrijke **textielsteden** in het grensgebied zijn Bocholt (D) 70 en Enschede (NL). In **Bocholt** is de 'Spinnerei und Weberei Herding' een typisch voorbeeld van de bloeitijd van de textielindustrie: De in 1870 door Heinrich Schüring en Max Herding opgerichte handweverij was het begin van een van de grootste textielfabrieken in de 75 stad. Na 1900 kwam er een spinnerij bij: bijna 600 weefgetouwen rammelden en meer dan 20.000 klossen draaiden in het 'spinneweb' Herding. Tegenwoordig zijn de gebouwen bijzondere musea met tentoonstellingen en draaien de oude machines nog steeds. 80

Afb. 3: De spinnerij Herding is nu deel van het LWL TextilWerk Museum, Bocholt

Ook **Enschede** (NL) groeide dankzij de textielindustrie. Met name de **familie Van Heek** en de familie **Ten Cate** hadden de grootste invloed op de textielindustrie in Twente. De familie Van Heek komt 85 oorspronkelijk uit het Westfaalse Heek. Zij vestigden zich in de 17e eeuw in Delden (NL). Hendrik Jan van Heek (1759-1809) wordt beschouwd als de grondlegger van het Enschedese Van Heek textielimperium. In 1860 had Van Heek & Co 134 wevers in dienst en in 90 1910 waren er 2.639 arbeiders. Er zijn veel spannende verhalen te vertellen over de textielbaronnen Van Heek, die ook staan voor de bloei en de ondergang van de textielindustrie aan weerszijden van de grens.

Afb. 4: Spinnerij Van Heek in Enschede, 1967

Bezoek het industriemuseum LWL-TextilWerk in Bocholt (D) en laat je de verschillende soorten weefkunst uitleggen. Ook een bezoek waard is het TextielMuseum in Tilburg (NL).

Informatie over de textielmusea vind je op: www.lwl.org/industriemuseum/standorte/textilwerk-bocholt en www.textielmuseum.nl/en.

Afb. 5: Weefspoel en putdoek in de weverij, Bocholt

40 Gebedshuizen in de EUREGIO

Geloof & religies - Glaube & Religionen

Tegenwoordig zijn mensen vrij om te beslissen of en hoe ze **in God geloven**. Dat was niet altijd zo: lange tijd bepaalden heersers de religie van hun onderdanen.

In de EUREGIO vind je verschillende **religies** en hun **gebedshuizen**. Zelfs in kleine plaatsen zijn er **evangelische** en **katholieke kerken**. Er is een **moskee** in Ahaus. In Aalten, Winterswijk en Enschede kun je ook **synagogen** bezoeken. Alle gebedshuizen vertellen hoe mensen samen op hun eigen manier God vieren.

Kerken kunnen ook aan elkaar gerelateerd zijn. Het bestaat écht; ook over de landsgrenzen heen. De katholieke **parochiekerk St. Walburga** in Ramsdorf (D) en de **Jacobskerk** in Winterswijk (NL) zijn zulke 'broers en zussen'. De een is zelfs katholiek en de ander is na de **Reformatie** protestant geworden. De kerkgebouwen zijn al 600 jaar oud. De twee kerktorens lijken erg op elkaar. Ze zijn door dezelfde **bouwmeester** gebouwd.

Afb. 1: Dit Mariabeeld staat nu in Ramsdorf, maar komt uit Winterswijk

Afb. 2: Fresco's in de Jacobskerk, Winterswijk

In beide gebouwen zijn veel prachtige kunstwerken te ontdekken. Eén daarvan, een **beeld** van de heilige Maria met haar overleden zoon Jezus, stond oorspronkelijk in de Jacobskerk. Maar een pastoor uit Ramsdorf haalde het beeld uit deze kerk en bracht het naar Ramsdorf. Hij wilde het beschermen, omdat **beelden van heiligen** in die tijd vaak werden beschadigd door 'beeldenstormers', die de **verering van de heiligen** afwezen. In beide kerken vind je ook iets grappigs als je naar de pilaren kijkt: Daar zitten kleine 'Düwelkes' (duiveltjes) gehurkt. Het lijkt erop dat ze het zware **kerkgewelf** moeten dragen en daarom in een heel slecht humeur zijn.

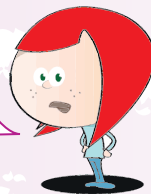
Afb.3: De moskee in Ahaus

Aan de hoge kerktoren van de **St. Lamberti-Kerk** in Münster han-

Praat met elkaar over je geloof. Wie van jullie is Moslim, Joods, Katholiek of Protestant? Vraag ook aan je ouders wat hun mening over geloof is.

Het protestantisme in Nederland kent een lange geschiedenis. Tegenwoordig is de Protestantse Kerk in Nederland (PKN) het grootste protestantse kerkgenootschap in Nederland. Het werd in 2004 gevormd door de fusie van de drie 'Samen op Weg'-kerken: De 'Nederlandse Hervormde Kerk', de 'Gereformeerde Kerken in Nederland' en de 'Evangelisch-Lutherse Kerk'.

UNSER KULTURELLES ERBE ONS CULTUREEL ERFGOED

gen grote kooien. Ze herinneren aan een **godsdienststrijd** die leidde tot een verschrikkelijke oorlog met veel doden. Binnen de religies 50 zijn er vaak discussies geweest over hoe te geloven. In 1519 begon een grote ruzie in de christelijke kerk. Er was kritiek op de paus en zijn bisschoppen. Deze tijd wordt de **Reformatie** genoemd. Dit leidde tot het ontstaan van verschillende **christelijke kerkgenootschappen**: **Katholieken**, **Lutheranen** en **Gereformeerde Christenen**. Een 55 speciale groep waren de **Wederdopers**. Ze wilden onder meer dat mensen pas als volwassenen werden **gedoopt** en niet, zoals gebruikelijk in de katholieke en protestantse kerken, als kinderen. Ook nu zijn er nog Wederdopers. Ze worden **Mennonieten** genoemd en zijn een vredelievende geloofsgemeenschap.

Afb. 4: De synagoge in Winterswijk

60

Knipperdolling - werden ter dood veroordeeld, gemarteld en vermoord. Hun 85 dode lichamen werden tentoongesteld in kooien aan de St. Lamberti-Kerk. Tegenwoordig zijn de **Wederdopers-kooien** historische monumenten.

Hier vind je veel interessante informatie over wereldreligies:

<https://www.kindernetz.de/wissen/weltreligionen-karte-100.html>

Vanaf 1532 regeerde **prinsbisschop** Franz von Waldeck in Münster. Hij was een voorstander van de Reformatie. Ook veel inwoners van deze mooie en welvarende stad waren geïnteresseerd in geloofsveranderingen. Ze waren ook enthousiast over de ideeën van de wederdopers. Sommigen lieten zich opnieuw dopen. De prinsbisschop 65 had dit verboden, maar het stadsbestuur accepteerde het. De Wederdopers namen de controle over in Münster. Al snel moest iedereen die in Münster wilde blijven, zich opnieuw laten dopen. Katholieken en lutheranen ontvluchtten de stad. De **ruzie** tussen het katholieke volk van de prinsbisschop en de Wederdopers werd steeds 70 heviger. In Münster werden afbeeldingen van heiligen, boeken en muziekinstrumenten verbrand. Mannen in Münster mochten met meerdere vrouwen trouwen. Alle vrouwen moesten trouwen, of ze wilden of niet. Dat vond niet iedereen leuk. Binnen de stad kwam het tot gewapende **opstanden**. Mensen stierven. De Wederdopers 75 veroordeelden velen ter dood.

Ondanks al zijn sympathie voor de Reformatie kon Franz von Waldeck het radicale **Wederdopersimperium in Münster** niet langer dulden. Daarom riep hij in 1534 de hulp van het rijk in om de 80 Wederdopers te verslaan. Na ongeveer anderhalf jaar heroverde de prinsbisschop de stad met zijn soldaten. De leiders van het Wederdopersrijk van Münster - Jan van Leiden, Bernd Krechting en Bernd

Hoe kan worden voorkomen dat religieuze geschillen uitmonden in ernstige conflicten en oorlogen? Bespreek jouw ideeën erover.

Synagogen in de Nederlandse EUREGIO kun je bezoeken in Enschede, Winterswijk en Aalten.

Afb. 5: De katholieke parochiekerk St. Walburga, Ramsdorf

Wie waren de 'beeldenstormers'? Waarom werden deze mensen zo genoemd?

41 - Het goede van hiernaast

Regionale specialiteiten - Regionale Spezialitäten

Wie kent dit niet: Op zondag komen oma en opa spontaan op bezoek. Natuurlijk mogen koffie en taart niet ontbreken. Dus haalt mama een **taart** van 5 Coppenrath & Wiese uit de vriezer. Maar wist je dat deze taarten hier in de EUREGIO worden geproduceerd? Om precies te zijn in Mettingen, vlakbij Osnabrück.

Afb. 1: Een van de vele taarten van Coppenrath & Wiese

10 Net als de taarten van Coppenrath & Wiese zijn er tal van producten die hun oorsprong hebben in onze regio, zoals de **Westfaalse ham**. Je hebt misschien 50 gehoord van Pumpernickel, een zoet smakend zwart brood. Deze eet je op 15 veel manieren. Als ontbijt smaakt het heerlijk met kaas en jam, appelstroop of met Westfaalse ham. Tijdens de lunch 55 is het een bijgerecht bij **boekweitpannenkoeken**. Maar ook in het **Westfaalse kwarkgerecht**, dat vaak als dessert wordt geserveerd, vind je Pumpernickel in combinatie met kwark, kersen 60 en chocolade terug. Andere typische producten van de EUREGIO zijn: **Jam** uit Groenlo, **kaas** uit Winterswijk, **mosterd** uit Doesburg en **olie** uit Ibbenbüren.

30 In onze EUREGIO wordt er veel gesnoept en geknabbeld. In 2018 meldde

de krant 'Westfälische Nachrichten' dat alleen al in Münster jaarlijks een hoeveelheid chocolade wordt geconsumeerd die 153 vrachtwagens met opleggers zouden moeten vervoeren. Dat komt overeen

Waar en wanneer is de volgende weekmarkt bij jou in de buurt? Ontdek welke streekproducten er worden aangeboden en waar ze vandaan komen.

35 met 95 tablets per persoon. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er een aantal chocoladeproducenten in de EUREGIO gevestigd zijn. In Vreden, Rhede en Borken-Weseke worden **pralines** en **chocoladedragees** gemaakt.

In Enschede (NL) wordt dagelijks het **Achterhoekse Kaneelbe- 40 schuit** gebakken volgens traditioneel recept. Dit is een soort beschuit bestrooid met kaneel en suiker. Oorspronkelijk is het afkomstig van De 45 Kempermolen in Breda (NL). Ook de **Gevvel keukskes**, koekjes met de typische smaak van suikerstroop en anijs, zijn een specialiteit van de Achterhoek. Ze lijken op een gevelte- 55 ken, wat kenmerkend is voor boerderijen in deze regio.

Afb. 2: Zoet en hartig: boekweitpannenkoeken met roggebrood en appelmoes

Jij kent vast ook de **Kokindjes**, bij jou misschien beter bekend als 'Katzenpfötchen'. Deze drop is zo'n 50 jaar geleden ontstaan door een productiefout bij de firma Katja/Katjes in 's-Heerenberg (NL). Het was een droogfout. Deze drop werd niet hard tijdens de productie. Toch werden ze verkocht. Tegenwoordig behoren ze tot de bekendste dropjes van Nederland. Hoewel Katja een Achterhoekse 65 bedrijf is, worden de Kokindjes niet in 's-Heerenberg geproduceerd, maar in het nabijgelegen Emmerich, Duitsland.

In de Achterhoek is het gebruikelijk dat kinderen op 1 januari in de

'Toete' is vergelijkbaar met andere dialecten, maar ook met het Duitse woord 'Tüte'.

TÄGLICH, JÄHRLICH, IMMER WIEDER
DAGELIJKS, JAARLIJKS, STEEDS WEER

Afb. 3: Het Westfaalse kwarkgerecht

buurt van huis tot huis gaan met de nieuwjaarsgroet "Gelukkig Nieuwjaar, is de toete al kloar". Ze krijgen dan een zakje snoep. Dit zakje wordt traditioneel gevuld met een stuk fruit (meestal een mandarijn), pinda's en iets zoets. Deze traditie bestaat ook aan de Duitse kant, b.v. in Gersch. Daar wensen de kinderen hun burenen een 'Glück-säis-Niejoahr'.

Afb. 5: Katjes drop

Ook **koffie** wordt gebrand in onze regio, namelijk in Vreden en Winterswijk. Maar er zijn ook drankjes waar kinderen zonder aarzelen van kunnen genieten, zoals het **mineraalwater** van Salvus in Emsdetten, **sappen** van de firma van Nahmen in Hamminkeln of het beroemde appelsap van De Kruisbrink in Toldijk (wijk Bronckhorst), die zelfs bij Koning Willem-Alexander en bij de ministers in Den Haag bekend is.

Vind je favoriete streekrecept. Schrijf het op en voeg een foto toe. Misschien kunnen jullie de recepten in de klas verzamelen en samen een kookboek maken.

2

Afb. 4: Nieuwjaarstoeten: "Gelukkig Nieuwjaar, is de toete al kloar"

Dranken zijn een hoofdstuk op zich. Wijnen, bieren en schnaps zijn niet geschikt voor kinderen, maar worden geproduceerd in de EUREGIO en sommige zijn wereldwijd bekend: Zoals de **wijn** van wijn-goed Hesselink in Winterswijk; de **bieren** van de brouwerijen Grolsch in Enschede, Stephanus in Coesfeld, Rolinck in Steinfurt en Pinkus in Münster; en de **schnaps** van de distilleerderijen Sasse in Schöppingen en Geuting in Bocholt.

Afb. 6: Achterhoekse Kaneelbeschuit

Bezoek een supermarkt in het buurland: Herken je producten uit je eigen regio? Wat zijn hun namen in de lokale taal? In Rhede kun je de chocoladefabriek Große-Bölting bezoeken:

www.pralinen-manufactur.de

Zin in een Westfaalse kwarkschotel? Hier vind je het recept:

<https://www1.wdr.de/verbraucher/rezepte/alle-rezepte/westfaelische-quarkspeise-112.html>

42 - Bloemencorso's in onze EUREGIO

Blumenkorsos in unserer EUREGIO

Een **bloemencorso** is een stoet van **praalwagens** die rondom volledig bekleed zijn met **bloemen**. Vroeger werden de versierde wagens getrokken door paarden, maar tegenwoordig doen op sommige plaatsen kleine trekkers zoals tractoren of zitmaaiers het werk. Elders worden de wagens verplaatst door talrijke helpers, gedeeltelijk verborgen in de wagens. Een bloemencorso is een **wedstrijd** en een **jury** bepaalt welke groep de mooiste praalwagen heeft gebouwd. Op sommige plekken zijn er zelfs extra kinderoptochtgroepen - met een eigen kinderjury.

Afb. 1: Bloemencorso in Lichtenvoorde

Het is niet helemaal duidelijk wanneer het idee om bloemencorso's te organiseren is ontstaan. De vroegste bloemencorso's werden al in de **middeleeuwen** gehouden. Een andere gedachte is, dat het bloemencorso uit Amerika komt, want daar wordt sinds 1890 een **rozenparade** georganiseerd. Ook wordt gezegd dat het idee uit **Zuid-Frankrijk** komt, namelijk van het plaatselijke **car-naval**. Waar het idee ook vandaan komt,

Afb. 2: Bloemencorso in Lichtenvoorde

het is geweldig dat er tegenwoordig op veel plekken bloemencorso's plaatsvinden. Er waren momenten waarop de corso's in vergetelheid raakten en niet meer werden georganiseerd. Maar gelukkig kwamen er altijd weer mensen bij elkaar die enthousiast een bloemencorso organiseerden in hun stad. Dankzij de sociale media zijn foto's en video's van indrukwekkende **praalwagens** de afgelopen jaren snel bekend geworden op internet. Dit heeft inmiddels de bloemencorso's beroemd gemaakt over de hele wereld en veel mensen komen naar de optochten kijken. Sinds 2018 zijn enkele optochten in Nederland zelfs opgenomen in het **immaterieel cultureel erfgoed van de UNESCO**.

In onze EUREGIO zijn onder andere bloemencorso's in **Legden** (D), **Rekken** (NL), **Winterswijk** (NL) en **Lichtenvoorde** (NL). Het zijn allemaal **dahliaparades** en ze vinden altijd plaats in den maanden augustus tot september, want dan bloeien de verschillende soorten dahlia's het mooist. De **dahlia** is een stevige en sterke bloem die in allerlei vormen en kleuren verkrijgbaar is. Ze is daarom bijzonder geschikt voor het decoreren van de wagens. In het kleine dorpje Rekken gaat het corso zelfs de grens met Duitsland over. Het is het enige grensoverschrijdende bloemencorso.

Hoe ontstaat een praalwagen? De **corsogroepen** zijn er bijna het hele jaar mee bezig in hun vrije tijd. Ze vormen een hechte groep met een heel scala aan activiteiten. Veel kijkers denken vaak dat de bouwers van de praalwagens de hele zomer met bloemen bezig

Het grootste bloemencorso ter wereld vindt plaats in Zundert, Noord-Brabant, en wel in september. Er rijden praalwagens mee, die 19 m lang, 9 m hoog en 4,5 m breed zijn. Voor de hele optocht in Zundert zijn zo'n 6 - 8 miljoen dahlia's nodig.

TÄGLICH, JÄHRLICH, IMMER WIEDER
DAGELIJKS, JAARLIJKS, STEEDS WEER

Afb. 3: Zoeken naar de mooiste dahlia's

zijn, maar dat is natuurlijk niet het geval.

55

Bloemen, zelfs de sterke dahlia's, verwelken binnen enkele dagen. De bloemen worden dan ook pas op de laatste dagen vastgemaakt, direct voordat de optocht plaatsvindt. De hoofdactiviteit van de groep

65

is het bouwen van de praalwagen. De groepen denken erover na welk **thema** of **motief** ze voor hun wagen kiezen. Dan kopen ze de bouwmaterialen en sommige groepen hebben zelfs hun eigen **bloemenveld**, waar ze voor zorgen.

70

Het bouwen van de praalwagens gebeurt in schuren, hallen of in grote tenten die speciaal hiervoor zijn opgezet. Vaak bestaat een wagen uit veel losse onderdelen die precies in elkaar passen en stevig vastgemaakt moeten worden. Later kunnen individuele wagenonderdelen zelfs bewegen door mechanica en hydrauliek te installeren. Als de wagen klaar is en de datum van het bloemencorso nadert, worden de bloemen eindelijk vastgemaakt op de ondergrond, b.v. van **papier-maché**. Ze worden ofwel vastgemaakt met een spijker of vastgelijmd. Dit is heel veel werk, vaak duizenden uren, van veel **vrijwilligers**. Dikwijls zitten er tussen de 30 en 60 mensen binnen

80

in een wagen, die ervoor zorgen dat losse onderdelen kunnen bewegen en de praalwagen kan rijden. Naast de bloemencorso's zijn er ook fruit-, wol- en papiercorso's.

Afb. 4: Veel vlijtige handen arrangeren de bloemen

Wil je een bloemencorso live meemaken in Lichtenvoorde? Je kunt de evenementdata hier vinden:

www.bloemencorso.com.

Afb. 5: Het dahlia-kindercorso in Lichtenvoorde

1

Wat is UNESCO's immaterieel cultureel erfgoed?

2

Wat weet je over de dahlia?

3

Hoe zou jouw praalwagen eruitzien? Welk thema/motief zou jij kiezen?

90

Twee informatieve video's over bloemencorso's in Lichtenvoorde in 2017 en 2018:

<https://www.youtube.com/watch?v=pWfKddMAWVE>; <https://www.youtube.com/watch?v=XDwkLQAPsN8>.

Informatie in het Nederlands vind je hier:

<https://nl.wikipedia.org/wiki/Bloemencorso>.

43 - Waar rolt de bal in de EUREGIO?

Voetbal - Fussball

Ben je wel eens in een **voetbalstadion** geweest? Heb je een favoriete club? Voetbal is een **sport** die mensen over de hele wereld inspireert. **Voetbal** is zo heerlijk gemakkelijk te spelen. De Duitse voetballer Uwe Seeler wist het al: "Het geheim van voetbal is de bal." Je hebt alleen een bal en wat ruimte nodig. Desnoods is ook een frisdrankblikje als 'bal' voldoende tijdens de pauze op het schoolplein.

Vooraf op maandag wordt er gesproken over de wedstrijden, die in het weekend plaatsvonden in kleine dorpen en grote steden. Dit komt doordat er alleen al in Duitsland ongeveer zes miljoen mensen zijn die 'voetballen'. Wereldwijd zijn er zelfs 265 miljoen die in clubs spelen. Voor de meesten van hen is voetbal een hobby. Ze spelen in hun vrije tijd. Ze worden **amateurs** genoemd. Er zijn ook enkele mensen die van voetbal leven en het als beroep uitoefenen. Zij worden **profvoetballer** genoemd. Naast voetballers zijn er ook mensen die b.v. de **teams** trainen en begeleiden.

De wedstrijden van de **profclubs** worden door veel fans bijgewoond. Deze **fans** moeten naar het **stadion** komen en willen daar ook eten en drinken. Dus niet alleen op het veld leven ze van voetbal: ook busmaatschappijen en worstverkopers verdienen er geld aan. De **Bundesliga-clubs** verdienen veel geld aan de verkoop van **fanartikelen**. Omdat de grote clubs veel werknemers hebben, zijn ze een belangrijke werkgever in de regio. Ook voor steden is voetbal belangrijk, want soms is de profclub beter bekend dan de stad zelf en is daarmee een **boegbeeld**.

Afb. 1: Twente Enschede: De Grolsche Veste

Ook in de EUREGIO zijn er professionele clubs. Ze spelen samen met andere clubs in een groep, een **divisie** genaamd. De hoogste divisie in Duitsland wordt 'Bundesliga' genoemd. In Nederland heet de hoogste afdeling de 'Eredivisie'.

Bij veel clubs zijn er vriendschappen met de fans van een andere club. De fans van **FC Twente Enschede** in Nederland hebben zo'n fanvriendschap met **FC Schalke 04** in Duitsland. Ook spelen profspelers vaak in voetbalclubs in andere landen. Helmut Rahn, die op het WK van 1954 het winnende doelpunt maakte voor het Duitse nationale team, speelde van 1960 tot 1963 voor SC Enschede, de voorloper van FC Twente.

Noem de clubkleuren van de vier genoemde clubs. Wat zijn de kleuren van je favoriete club of je eigen club? En verzamel alle clubbijnamen die je kent.

Afb. 2: Hoofdtribune in het stadion van Lotte

Hier zijn enkele voetbaltermen in het Duits: 'Elfmeter', 'Abseits', 'Freistoß', 'Abwehr', 'Köpfen' en 'Auswechselfspieler'.

TÄGLICH, JÄHRLICH, IMMER WIEDER
DAGELIJKS, JAARLIJKS, STEEDS WEER

Afb. 3: Vlag in de wedstrijd FC Twente tegen FC Schalke 04

Het **damesvoetbal-** 60
team van FC Twente Enschede speelde ook al in de hoogste afdeling, de Eredivisie voor vrouwen. Deze damescompetitie 65 bestaat sinds 2007 en werd gestart door een wedstrijd van FC Twente op de **Grolsche Veste**. 70

Aan de Duitse kant van de EUREGIO bevinden zich **SC Preußen Münster**, **Sportfreunde Lotte** en **VfL Osnabrück**. Bij VfL Osnabrück is er een kindertribune in 75 het stadion. Vanaf daar kunnen kinderen de wedstrijd bekijken. Ze worden vergezeld door de **clubmascottes** Li & La.

Voetbal **inspireert**; of het nu in Nederland is, in Duitsland of over 80 de hele wereld. Zo heeft voetbal overal fans: in de enorme stadions van de echt grote clubs zoals Borussia Dortmund of FC Bayern München en gewoon in de club in je eigen plaats.

Afb. 5: Het Stadion Bremer Brücke van VfL Osnabrück

Afb. 6: Helmut Rahn (rechts) in de trui van SC Enschede

Afb. 4: Het Preußenstadion

De bal is rond! - Er zijn veel voetbaluitspraken zoals deze. Weet jij er nog meer?

Informatie over diverse voetbalverenigingen:
www.knvb.nl - www.dfb.de
www.uefa.com - www.fifa.com
Voetbal over de hele wereld:
www.weltfussball.de

Veel clubs hebben stadiontours. Ook voor kinderen heeft FC Twente een ruim aanbod:
<http://grolschveste.fctwente.nl/onze-locatie/rondleidingen/kinderfeestjes>

Bedenk wat 'Grolsche Veste' betekent. Onderzoek de namen van de stadions van de drie andere genoemde clubs. Wat is het grootste en wat is het kleinste stadion?

44 - Stevig in het zadel

Paardensport - Pferdesport

Afb. 1: De wilde paarden van Dülmen

Afb. 2: 'Toernooi van de Winnaars'

10 - ook uit Nederland, omdat de Nederlandse ruiters altijd tot de favorieten behoren.

Het toernooi begint meestal met **springen**. Hier moeten paard en ruiter binnen de afgesproken tijd een **parcours** afleggen. Iedereen die een **hindernis** omgooit of te langzaam is, krijgt strafpunten. De snelste ruiter met de minste strafpunten wint.

De andere discipline van het toernooi is **dressuur**. Hier tonen paard en ruiter verschillende **figuren** en **stappen** op muziek, die tot in het kleinste detail zijn geperfectioneerd. De zit en de hulp van de ruiter, de bewegingen van het paard en de correctheid van figuren en stappen, de zogenaamde **lessen**, worden hier beoordeeld.

Aan het einde worden de beste ruiters en rijdsters gehuldigd en worden rozetten aan de paarden bevestigd als teken van succes.

25 Om ervoor te zorgen dat ook in de toekomst gezonde en succesvolle paarden uit de EUREGIO blijven komen, is er een nationale stoeterij, het **Landgestüt NRW**, in Warendorf opgericht. Het is de thuisbasis van ongeveer 90 hengsten die worden gebruikt voor de fokkerij. De **hengsten** van het Landgestüt zijn zo bekend dat paardeneigenaren uit heel Europa en zelfs uit de VS en Australië komen om ze te zien en ze uit te kiezen voor hun merries.

Een bijzondere gelegenheid om de paarden in actie te zien zijn de **hengstenparades**, die elk jaar in de nazomer plaatsvinden. Hier tonen de hengsten hun kunnen voor de koets, onder het zadel of aan de hand: Een hoogtepunt tijdens de hengstenparade zijn de '**Warendorfer Spezialisten**', die de **meesterstukken** van de **Hoge School** laten zien. Ook de Rijnlands-Duitse trekpaarden, die al snel

De wilde paarden van Dülmen zijn eigenlijk geen échte wilde paarden. Ze worden zo genoemd omdat ze in het 'wild' leven. De gevangen wilde paarden worden Dülmener genoemd. Ze werden voor het eerst genoemd in een document in 1316.

TÄGLICH, JÄHRLICH, IMMER WIEDER
DAGELIJKS, JAARLIJKS, STEEDS WEER

Afb. 3: Rijnlands-Duitse trekpaarden bij de hengstenparade

850 kg kunnen wegen, zijn populair bij het publiek. Tijdens de parades mogen toeschouwers een bezoek brengen aan de stallen en de paarden van dichtbij zien.

In Dülmen leer je paarden op een heel andere manier kennen: hier leven de paarden in het

wild in het **Merfelder Bruch**. De ongeveer 400 **wilde paarden** leven het hele jaar door vrij op bijna 400 hectare bos, heide en veen en zijn de enige wilde paarden in Europa. Ze staan op de **Rode Lijst** van Bedreigde Veerassen en worden daarom beschouwd als een **bedreigde diersoort**. Om het aantal wilde paarden in Dülmen weer te vergroten en de groep gezond en stabiel te houden, vindt elke laatste zaterdag van mei het traditionele **vangen van wilde paarden** plaats. De jonge hengsten worden door de vangers met de hand uit de groep gehaald. Dat moet wel, anders zouden ze om hun territorium vechten. Je kunt er live bij zijn, als er wilde paarden worden gevangen en een van de gevangen paarden kopen of winnen op de volgende veiling. De geveilde

jonge hengsten worden later vaak opgeleid tot **rijpony** door hun nieuwe eigenaren. Door hun goedaardige en liefdevolle karakter zijn ze vooral geliefd bij kinderen. Met een goede behandeling kunnen ze veel leren.

Afb. 4: Merrie met veulen in het Merfelder Bruch

Afb. 5: Parcours voor springruiters

Enkele succesvolle rijders en ruiters komen uit de EUREGIO. Kun je ze vinden op internet?

Verzamel informatie over de wilde paarden van Dülmen en maak een profiel aan: naam, maat en kleur.

Aanvullende informatie is te vinden op:
www.turniersieger.de
<https://wildpferde.de/wildpferde/>
www.landgestuet.nrw.de

In het weekend en op feestdagen kun je het terrein van de wilde paarden in het Merfelder Bruch bezoeken. Er zijn ook deskundige gidsen. In de zomer vindt in Münster het 'Toernooi van de Winnaars' plaats. De staatsstoeterij 'Landgestüt NRW' in Warendorf organiseert meestal de hengstenparade in september.

45 - Kerstmarkten en Sinterklaas

De tijd vóór Kerstmis - Vorweihnachtszeit

Afb. 1: Kerstmarkt rond de Lambertikirche, Münster

In de **periode vóór kerstmis** vinden we tegenwoordig bijna overal **kerstmarkten**. Sommige duren enkele weken, andere slechts een of twee dagen. Er worden lekkernijen, kunsthandwerk, knutselwerk en kerstversieringen aangeboden. De markten zijn zeer populair en trekken overal veel mensen aan die willen genieten van de kerstsfeer met de **glans van de lichtjes** en de geur van de aromatische gerechten. Vaak worden talrijke **verkoopkramen** opgebouwd, met als decor oude, historische gebouwen. Er worden kerstgebak, regionale **specialiteiten**, warme dranken en kerstartikelen aangeboden. Verder hoort er ook een cultureel **programma** bij, waar vaak lokale kunstenaars zich presenteren. De ontwikkeling van de typische kerstmarkt van vandaag begon in de eerste helft van de 20e eeuw en werd een onderdeel van de kerstgebruiken.

Afb. 2: 'Het Sint-Nicolaasfeest' door Jan Steen, ca. 1664

De **traditie** van de wintermarkten gaat echter terug tot de late **middeleeuwen**. Er werden verkoopbeurzen gehouden om vlees en winterbenodigdheden in te slaan. In de 14e eeuw kwamen ambachtslieden, speelgoedmakers, mandenvlechters en banketbakkers erbij. Geroosterde kastanjes, noten en amandelen waren winterse lekkernijen. In Wenen is zo'n markt al sinds 1296 bekend en in München sinds 1310.

Op YouTube kun je een idee krijgen van Advent in Münster: <https://www.youtube.com/watch?v=3fajHRC1QxQ> en de historische kerstmarkt in Osnabrück <https://www.youtube.com/watch?v=Eao8OhtZFfo>
Voor informatie over Sinterklaas zie:

<https://www.buurtaal.de/blog/einzug-nikolaus-sinterklaas-niederlande>

De Zwarte Pieten zijn omstreken in Nederland, omdat ze doen denken aan de slavernij in de koloniale tijd. Sinds 2019 is de 'Roetveegpiet' populair geworden, soms zijn de gezichten ook 'kleurrijk opgemaakt'.

TÄGLICH, JÄHRLICH, IMMER WIEDER
DAGELIJKS, JAARLIJKS, STEEDS WEER

Afb. 3: Adventsmarkt rond kasteel Raesfeld

In onze EUREGIO zijn de kerst- en adventmarkten in **Osnabrück**, **Münster** en rond **kasteel Raesfeld** erg populair. In Münster zijn er maar liefst 5 kerstmarkten langs de Prinzipalmarkt.

Voor **Nederlanders** is **Sinterklaas** het belangrijkste feest; dan is het

ook **pakjesavond**. Sinterklaas komt uit **Spanje** op een schip vol met cadeautjes voor de kinderen. Hij gaat b.v. in **Rotterdam** aan wal en daar is dan een groot **kinderfeest**. Sinterklaas wordt vergezeld door de **Zwarte Pieten**, die zwart zijn geverfd. Ze dragen kleurrijke feestkleding, zijn erg grappig en acrobatisch. Ze haasten zich door de schoorstenen om de kinderen cadeautjes te brengen. Sinterklaas is de **bisschop van Myra**.

Ook in Nederland zijn er grote en bekende kerstmarkten uit dezelfde **christelijke traditie** als in Duitsland. We vinden ze o.a. in Dordrecht, Maastricht en Valkenburg. Ze dienen ook als opmaat naar het **Kerstfeest**, dat in Nederland wordt gevierd als een **familiefeest** met heerlijk eten en een gezellig samenzijn. Net als in Duitsland worden op de Nederlandse kerstmarkten prachtige, handgemaakte kerstartikelen verkocht en treden er artiesten op. Valkenburg wordt ook wel **kerststad**

Afb. 4: Sinterklaas en Zwarte Piet tijdens de 'Intocht van Sinterklaas'

genoemd en heeft een heel bijzondere kerstmarkt: de marktkraampjes en een kerststal bevinden zich in ondergrondse grotten. Tijdens de kerstperiode zijn er ook andere evenementen in Nederlandse steden. In de stadscentra worden vaak ijsbanen opgesteld, zodat Nederlanders hun favoriete winterhobby, schaatsen, kunnen uitoefenen. In Zwolle wordt een ijssculpturenfestival gehouden en in Deventer wordt het Dickensfestival gevierd.

1

Wat is zo bijzonder aan de kerstmarkt in Valkenburg (NL)? Welke kerstmarkt heb jij bezocht? Wat vond je het leukst? Beschrijf je favoriete marktkramen.

2

Zwarte Piet heeft een soortgelijke functie als Knecht Ruprecht, Schmutzli of Krampus: stoute kinderen straffen. Vergelijk het uiterlijk van deze 'hulpjes'. Waar komen ze vandaan?

Ter vergelijking: Bezoek de kerstmarkten in Münster (D) en in Valkenburg (NL). Ook leuk is het om de intocht van 'Sinterklaas' te volgen - zie:

<https://sinterklaasjournaal.ntr.nl>

Afb. 5: Zwarte Piet in 2019 - met roetstrepn op zijn gezicht

46 - Kermis nodigt uit om te feesten

Kermis - Kirmes

Feesten die **kermis**, ook wel **kerkwijding** of **kerkmis** worden genoemd, hebben een eeuwenoude **traditie**. Deze termen hebben hun oorsprong in het woord **kerk**. De inwijding van een kerk werd vroeger met een groot, vrolijk **feest** gevierd, dat daarna jaarlijks herhaald werd en plaatsvond op het centrale plein rondom de kerk, vaak ook het marktplaatsplein. Men ontmoette elkaar om samen te **vieren**, te **dansen** en te **eten**. Deze **traditie** vindt op het platteland nog steeds navolging. Vooral in de dorpen werkte niemand tijdens de kermis. Voor de boeren was het de enige vrije dag van het jaar; een feest voor het hele gezin. Zo komt de hele familie ook vandaag nog bij elkaar voor koffie en zelfgebakken appeltaart ter gelegenheid van b.v. de **Voerder Nottekirmes** (notenkermis), die plaatsvindt in het weekend van het kerkelijk oogstfeest.

Afb. 1: Mooie kermistaferelen op een zogenaamde 'Centsprent' (ca. 1800) met dansende beer, poppenkast met Jan Klaassen en Katrijn, jongleurs etc.

Afb. 2: Lentekermis op de Schlossplatz in Münster

Op de kermisterreinen stonden **handelaren met hun goederen**, **kraampjes** en **carroussels**, want vanaf de 11e eeuw volgde op het oogstfeest een markt die afweek van de gebruikelijke weekmarkt. Hiervoor werden de gebruikelijke **verkooprechten** opgeheven en werd de zogenaamde **marktvrede** afgekondigd. Met de marktvrede mochten niet-lokale bezoekers de lokale markten bezoeken en hun producten aanbieden. Als de marktvrede dan werd verbroken, leidde dit soms tot zware straffen.

Hieruit ontwikkelde zich het vak van **kermisreizigers**. Dit waren kunstenaars, jongleurs, bijzondere mensen, dieren en objecten die naar de **kermis** kwamen. De kermisbezoeker was toeschouwer en volgde geboeid de optredens bij de marktkramen. Ook technologische uitvindingen kwamen er in toenemende mate bij. De kermisreizigers presenteerden de nieuwste **uitvindingen** aan het publiek, zoals de eerste **bioscoopvertoningen** in 1896. Vanaf de 19e eeuw werd **deelname aan de kermis** mogelijk met draaimolens, schommels, werphokjes, schietgalerijen en spooktreinen, de zogenaamde **amusement bedrijven**.

Aanvullende informatie is te vinden op:

<https://de.wikipedia.org/wiki/Kirmes>

www.planet-wissen.de/kultur/brauchtum/index.html

www.stadt-muenster.de/send/startseite.html

https://nl.wikipedia.org/wiki/Tilburgse_Kermis

De naam 'Send' is afgeleid van 'Synode', wat een vergadering van geestelijken betekent. Later werd de synode gevolgd door een markt waar verkoopbeperkingen en privileges werden opgeheven: Dit werd toen de Sendmarkt genoemd.

TÄGLICH, JÄHRLICH, IMMER WIEDER
DAGELIJKS, JAARLIJKS, STEEDS WEER

Aan het einde van de 19e eeuw ontwikkelde de **kermisindustrie** zich op vele manieren: de verplaatsbare glijbaan werd een **achtbaan**, de Russische schommel veranderde in het **reuzenrad** en in 1926 kwamen de eerste **botsauto's** vanuit Amerika naar het kermisterrein.

Carrousels zijn bekend uit zowel Europa als de Oriënt. De eerste carrousel zou al in 1620 hebben bestaan in de Ottomaanse handelsstad Philippopol, nu Plovdiv in Bulgarije. Ruiterspelen van edelen worden als hun oorsprong beschouwd. Vormen van **ringsteken** waren de inspiratie. Het ging om rijvaardigheid en het proberen om ringen te spietsen met een lange speer. Hetzelfde gebeurde ook vanaf een roterende standaard. Dit leidde later tot de eerste mechanische carrousel met houten paarden die door mensen werden voortgeduwd.

Afb. 3: Sendzwaard op het historische raadhuis in Münster

Tijdens de industriële revolutie ontstonden de eerste **kermisattracties**, die niet meer met spierkracht in beweging werden gebracht maar met stoom of elektriciteit. De **'hef-attracties'** zoals de achtbaan ontwikkelden zich tussen 1909 en 1960 verder en gebruikten het principe van de zwaartekracht voor steeds nieuwe bewegingsreeksen. Sindsdien is het motto 'groter, hoger, sneller'.

Afb. 4: Het Europa-reuzenrad op de Bocholtse kermis

Driekwart van het jaar reizen de kermisreizigers de wereld rond met hun caravans en spectaculaire attracties op speciaal transporten. In **Münster** vindt de **'Send'** drie keer per jaar plaats op de Schlossplatz met ongeveer 250 kermisattracties. De Send telt meer dan een miljoen bezoekers per jaar. Ook in andere steden in de regio, zoals **Osnabrück** of **Bocholt**, vinden grote kermisevenementen plaats.

Bestaat er zoiets als traditionele kermismuziek? Maak een muziekljst.

Zoek uit wat een Sendzwaard is. Tip: op het raadhuis in Münster kun je zo'n Sendzwaard zien.

Wat vond je de leukste kermisattractie? Beschrijf het.

Hier kun je over het voormalige Schaustellermuseum in Essen informatie vinden: <https://kulturgut-volksfest.de/enzyklopaedie/markt-und-schaustellermuseum-essen/>

In Nederland vinden ook veel kermissen plaats. Een van de bekendste kermisevenementen vindt eind juli plaats in **Tilburg**, de **'Tilburgse kermis'**, die 10 dagen duurt!

Afb. 5: Boeren-kermis door Hans Bol, tweede helft 16e eeuw

47 - Muziekfestivals in de EUREGIO

Muziek - Musik

Krrrrschhhhhhh! Zodra je met de auto een landsgrens bent gepasseerd, is de ontvangst van het radiostation - krrrrschhhhhhh! - onderbroken. Als je overstapt naar een andere zender, word je in het ergste geval overspoeld door buitenlandse radiopresentatoren en hun geklets. Wat is het dan heerlijk als je **muziek** hoort. Taal mag in de EUREGIO van elkaar verschillen, maar muziek begrijpt iedereen; muziek spreekt **de taal van het gevoel**. Muziek is net zo verschillend als ons humeur, soms vrolijk, soms bedachtzaam, soms luid of stil. Door **klank** en **expressie** van liederen

Afb. 1: Samen met anderen dansen en feesten - wat is er mooier?

Afb. 2: Of het nu in het Engels, Duits of Nederlands is: muziek verbindt in elke taal

nodigen regelmatig uit om nieuwe en bekende muzikanten van dichtbij te ervaren. Naast de optredens bieden de **podia** vaak een kleurrijk **begeleidend programma**. Zo krijg je gelegenheid kennis te maken met lokale lekkernijen, gebruiken en artistieke hoogtepunten. Het helpt om de regio en buren beter te begrijpen en misschien zelfs nieuwe contacten te leggen.

Een van de grootste festivals in de EUREGIO is zonder twijfel het **Zwarte Cross Festival** in **Lichtenvoorde (NL)**. De mengelmoes van **motorcross**, muziek, stunts en theater trekt jaarlijks tot 200.000 bezoekers naar de **Achterhoek**. Het programma telt meer dan 100 artiesten en bands, duurt drie dagen en trekt veel voormalige en huidige wereldkampioenen. Voor wie dat nog niet genoeg is, die kan, als echte motorfan, zich zelfs inschrijven als deelnemer.

kun je meteen voelen wat muzikanten willen uitdrukken. Het maakt niet uit of je de taal verstaat of niet.

Natuurlijk is het EUREGIO-gebied ook de thuisbasis van **musici**, die succes hebben met hun werken over de landsgrenzen heen. Het is dus goed mogelijk dat de buren aan de andere kant van de grens fan zijn van een muzikant die je kent uit je eigen land! **Muziekfestivals**

Wie niet van motorgeluid, maar toch van lawaai houdt, zal zich op het **Vainstream Festival** in **Münster (D)** zeker thuis voelen. Sinds 2006 treden er met name bands uit de **metal**, **punk** en andere verwante genres op. Een hele dag lang kun je er samen met 16.000 anderen van veel geluid en gitaren genieten.

Hellendoorn (NL), niet ver van Nijverdal, is wat afwisselender. Op het **Dauwpop Festival** komen niet alleen internationaal bekende artiesten, maar ook kleinere lokale bands. Hoewel het festivalterrein in een bos en daarmee buitenaf gelegen is, waren de afgelopen jaren de 15.000 tickets altijd uitverkocht voordat het festival begon.

Afb. 3: Op het Zwarte Cross Festival is het niet alleen op het podium luidruchtig

Als je honderd- of tienduizend mensen teveel vindt, kun je ook een van de kleinere muziekfestivals bezoeken. Zo biedt het **Detten Rockt Festival** in **Emsdetten (D)** plaats aan zo'n 3.500 bezoekers, die ook minder bekende **indie-** en

rockbands de kans geven om hun kunsten te bewijzen.

Op het **Achterland Festival** in **Doe-tinchem (NL)** is het vergelijkbaar. Hier staan niet de grote namen op de voorgrond, maar gaat het om gezelligheid. Diversiteit en **cultuur** worden gedeeld en met plezier ervaren. Dus mis het niet! Want wat is er mooier dan een muzikaal optreden live en in kleur samen met anderen te beleven en te dansen en feest te vieren?

Afb. 4: Op muziekfestivals tonen ook andere artiesten hun vaardigheden

Afb. 5: Er worden ook lekkernijen aangeboden op festivals

Vergelijk de Duitse en de Nederlandse Top 20. Wat is hetzelfde, wat is anders?

Ben je wel eens naar een festival geweest? Vertel erover. Zoek alle festivallocaties op de kaart.

Wat voor soort muziek/bands zou je laten spelen op een festival? Hoe zou je het noemen en waar zou het plaatsvinden?

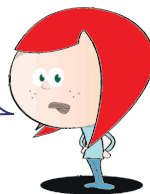

Meer over in het Nederlands gezongen muziek vind je op:
https://nl.wikipedia.org/wiki/Nederlandstalige_muziek

Veel bezoekers uit Duitsland komen naar het Zwarte Cross Festival www.zwartecross.nl En het rock'n'popmuseum in Gronau www.rock-popmuseum.de wordt door veel Nederlanders bezocht.

Typische Nederlandse muziekstijlen zijn onder meer: het 'levenslied', dat zich kenmerkt door eenvoud, herkenbaarheid en een vleugje sentimentaliteit; een kitscherig liedje heet 'smartlap'; 'Nederpop' is popmuziek gemaakt door Nederlandse bands en artiesten (o.a. Marco Borsato en Blof); 'Nederhop' is de verzamelnaam voor muziek die voornamelijk uit Nederlandse rap bestaat (bijvoorbeeld Typhoon).

Colofon, auteurs en fotocredits

Uitgever:	Bezirksregierung Münster
Layout:	GrenzBlickAtelier - Joop van Reeken
Graphics en basis-layout:	Angela Senger, Susanne Weelborg, Robert Zach Dit boek is gebaseerd op het model van het boek 'Euregio' uit de regio Aken.
Projectcoördinatie:	Uta Maria Cyprian - Ulrike Schwarz - Stephan Krems Coördinatiebureau voor Duits-Nederlandse uitwisselingen op scholen in de grensregio Bezirksregierung Münster

Bijdragende auteurs:

Werner Brand, Tienke Brouwer, Eva Elsner, Nicole Eversdijk, Sixtina Harris, Hildegard Köppen, Friederike Krämer-Brand, Brit Marie Krems, Susanne Ontrup, Norbert Osterholt, Philippe-Henry Porschen, Sonja Rexwinkel, Regina Schmidt, Anna-Lena Schmitz, Alexandrika Schülting, Ulrike Schwarz, Eva Sembach, Volker Stephan, Sabrina Tenhumberg, Isabel Testroet, Marijke Verschoor-Boele, Verena Winter,

Eindredactie: GrenzBlickAtelier - Verena Winter

Fotocredits (hoofdstuk):

Omslag voorzijde: EUREGIO-Karte ©EUREGIO. **S 4+5:** De publicatierechten van de meer gedetailleerde EUREGIO-kaart ("EUREGIO-kaart" om te downloaden op <https://www.euregio.eu/de/downloads>)) liggen bij de cartograaf "Huber Kartographie", tegenwoordig circus media GmbH .

Fotocredits per hoofdstuk (hoofdstuk: afbeelding) **1:** 1,2 EUREGIO; 3 Piet G/Pixabay; 4 Greg Montani/Pixabay; Zeichnung ©PinClipart.com. **2:** 1,2 Joachim Busch/Presseamt Münster; 3 Marion von Sobbe; 4 Angelika Klauser/Presseamt Münster. **3:** 1 Juergen Striewski/Pixabay; 2 Peter/komoot.de user380072062921; 3 Studio Daniel Libeskind/Wikimedia CC BY 3.0. **4:** 1 Erich Westendarp/Pixabay; 2 internetfuzzy/Pixabay; 3 Verena Winter; 4 Raimond Spekking/Wikimedia CC BY-SA 4.0. **5:** 1, 2 Joop van Reeken/GrenzBlickAtelier; 3 Stichting Achterhoek Toerisme; 4 Gemeinfrei public domain. **6:** 1 Erick Determann/Pixabay; 2 VKV Bad Bentheim; 3 Diego Delso/Wikimedia CCBY-SA 4.0; 4 Marion Bußler; 5 Barbara Dondrup/Pixabay. **7:** 1 RVD/Wesley de Wit; 2 Bundesregierung/Steins <https://www.bundeskanzler.de/bk-de/media-thek/wahl-ernennung-vereidigung-die-neue-bundesregierung-1989956>; 3 BMF/Thomas Koehler/photothek.net; 4 Bundesregierung/SteffenKugler. **8:** 1 Michael Gaida/Pixabay; 2 Erich Westendarp/Pixabay; 3 Juliette Kober/Pixabay; 4 Jung Hyun Ha/Pixabay; 5 Mabel Amber/Pixabay; 6 Alexandra Schülting; 7 Rico Löb/Pixabay. **9:** 1 Anke Hochgart; 2 Joop van Reeken; 3 Heimatverein Lohne. **10:** 1 Gemeinde Saerbeck; 2,3,5 Ulrich Gunka; 4,6 Trianel GmbH. **11:** 1 OpenClipart-Vectors/Pixabay; 2 Clker-Free-Vector-Images/Pixabay; 3 jorono/Pixabay; 4,5 Isabel Testroet; 6 Schulministerium; 7 HAN University of Applied Sciences. **12:** 1 JUNGE UNI; 2 Jan Mallander/Pixabay; 3-6 Isabel Testroet. **13:** 1,4 Straßen.NRW; 2,3,5,6 Volker Stephan. **14:** 1-6 RTV Oost. **15:** 1-4 FMO Flughafen Münster/Osnabrück. **16:** 1,2 Wasserstraßen- und Schifffahrtsverwaltung des Bundes (WSV); 3-5 Volker Stephan. **17:** 1,3 Christian Fischer/Wikimedia CC BY-SA 3.0; 2 Andreas Trepte/Wikimedia CC BY-SA 2.5; 4 Chron-Paul/Wikimedia CC BY-SA 3.0; 5 Biologische Station Zwillbrock e.V.; 6 : Frebeck. **18:** 1,2 ZukunftsLAND, Regionale 2016 Agentur GmbH; 3 Sabrina Tenhumberg; 4 Bernard Landgraf/Wikimedia CC-BY-SA-3.0. **19:** 1,5 Sixtina Harris; 2 Baumberger-Sandstein-Museum; 3 Birgit Stefan; 4 Watzmann Günter Seggebäing/Wikimedia CC BY-SA 3.0. **20:** 1-5 Susanne Ontrup. **21:** 1 Gemeinde Reken; 2,4,5 Münsterland e.V.; 3 Ralf Beilstein/Pixabay. **22:** 1 Christoph Püschner/VARUSSCHLACHT im Osnabrücker Land (ViOL); 2 Christian Grovermann/(ViOL); 3 Josef Lehmkuhl/Wikipedia CC BY-SA 3.0; 4 Hermann Pentermann/(ViOL); 5 Heiko Fischer/Wikipedia CC BY-SA 4.0. **23:** 1 MrsMyer/Wikimedia CC BY-SA 3.0; 2 Het Geheugen/Rijksmuseum/ gemeinfrei; 3 Thranduil/Wikimedia CC BY-SA 3.0; 4 STBR/Wikimedia CC BY-SA 3.0; 5 Mark Ahsmann/Wikimedia CC BY-SA 3.0. **24:** 1 Susanne Ontrup; 2 Günter Seggebäing/Wikimedia CC BY-SA 3.0; 3 Gouwenaar/Wikimedia; 4 Tuxyso/Wikimedia CC-BY-SA-3.0; 5 Zhaoyang Zeng/TK at de.wikipedia; 6 GerardM/Wikimedia CC BY-SA 3.0. **25:** 1,3,5 Corradox/Wikimedia CC BY-SA 3.0; 2 Dietmar Rabich/Wikimedia CC BY-SA 4.0; 4 Rüdiger Wölk/Wikimedia CC BY-SA 2.5. **26:** 1-4,6 GrenzBlickAtelier; 5 Bernd Brennemann. **27:** 1,3-5 GrenzBlickAtelier; 2 Sammlung Gemeinde Aalten. **28:** 1,3,4 gemeinfrei/Wikimedia Commons; 2 Sodacan/Wikimedia CC BY-SA 3.0; 5 Susanne Ontrup. **29:** 1 E.M.Wanrooij/Wikimedia CC BY-SA 3.0; 2 Dirk Frerichmann/Wikimedia CC BY-SA 3.0; 3,6 Günter Seggebäing/Wikimedia CC BY-SA 3.0; 4 Dietmar Rabich/Wikimedia CC BY-SA 4.0; 5 Frank Vincentz/Wikimedia CC BY-SA 3.0. **30:** 1 Wolfram Linden/Pixabay; 2,4,5,7 Marianne Bellenhaus; 3,5 Sixtina Harris. **31:** 1,2,4 David Beranek; 3 Peter Timmerhues/Pixabay. **32:** 1 Gemeentemuseum Den Haag/gemeinfrei/Wikimedia; 2,4,5 gemeinfrei/Wikimedia; 3 Wiegels/Wikimedia. **33:** 1,3 GrenzBlickAtelier/Joop van Reeken; 2 Sammlung Rijksmuseum Twenthe/public domain; 4 Kunsthalle Bremen/Wikimedia; 5 Norbert Osterholt; 6 Raimond Spekking/Wikimedia CC BY-SA 4.0. **34:** 1,3-5 Kolle Kaal Förderverein; 2 Kolle Kaal Förderverein & Wim Scholz; 6 dtv. **35:** 1 Heimatverein Mettingen e.V.; 2 Allgemeiner Deutscher Fahrrad Club e. V./Felix Büscher/

Een kleine leeshulp

Verklaring van symbolen en afkortingen

Deze figuren kom je in bijna elk artikel van het boek tegen:

Het meisje met de rugzak wijst bij elk onderwerp naar **spannende locaties** in de EUREGIO die passen bij het betreffende onderwerp en die een bezoek waard zijn (met familie of klas).

Onder het motto ‘**Wist je dat?**’ informeert het meisje met de tekstballon je over interessante of grappige kleine dingen. Heel vaak draait het om de twee talen van de Euregio: Duits en Nederlands. De kleur groen of de afkorting NL staat altijd voor ‘Nederlands’ en rood/DE voor ‘Duits’.

De bijdragen bevatten veel informatie, maar dat is nog lang niet alles! Ben je nieuwsgierig geworden en wil je je verdiepen in een onderwerp? De kleine man met het vergrootglas geeft je **suggesties** hoe je het onderwerp zelf verder kunt verkennen – b.v. op internet of voor de deur...

De jongen met de laptop geeft **links** naar interessante websites die direct verband hebben met het onderwerp van de betreffende bijdrage. Soms heb je de hulp van volwassenen nodig, maar veel sites zijn speciaal gemaakt voor kinderen en tieners. Je kunt vaak kiezen tussen verschillende talen.

Deze afkortingen komen telkens weer voor in de teksten:

D	Duits	DE	Duitsland	NL	Nederlands, Nederland
ca.	circa (ongeveer)	o.a.	onder andere	enz.	enzovoort
v.a.	vooral	b.v.	bij voorbeeld		

Recke; 3,4 J.-H. Janßen/Wikimedia CC BY-SA 3.0. **36:** 1,3 Der Kiepenkerl-Verein/Stadtmarketing Stadtlohn e.V.; 2 Rüdiger Wölk/Wikimedia; 4 Heimatverin Sythen. **37:** 1 Bernd Brennemann; 2 Fotocollage Joop van Reeken/GBA; 3 Joop van Reeken; Sammlung Gemeinde Aalten; 5 Verena Winter. **38:** 1 Ziko / Wikimedia CC BY-SA 3.0; 2 Et Mikkil/Wikimedia gemeinfree; Wikimedia Commons/GNU FreeDocumentationLicense - G. Droysens Allgemeiner Historischer Handatlas, 1886; 4 Stadt Kalkar. **39:** 1 Joop van Reeken/GBA; 2 .Batty/Pixabay; 3 Anke Hochgartz; 4 Ben Merk/National Archives of the Netherlands/ Anefo; 5 Verena Winter. **40:** 1-5 David Beranek. **41:** 1,2,4 Anna-Lena Schmitz; 3 Elke Wetzig/Wikimedia CC BY-SA 4.0; 5,6 Verena Winter. **42:** 1-5 Stichting Bloemencorso Lichtenvoorde. **43:** 1 Mark92/Wikimedia CC BY-SA 3.0; 2 dito-postm2001/Wikimedia; 3 Ultras ge/Wikimedia CC BY-SA 3.0; 4 Susanne Ontrup; 5 N9713/Wikimedia CC BY-SA 4.0; 6 Wim van Rossem/Fotocollectie Anefo/Wikimedia CCo. **44:** 1 A_Different_Perspective/Pixabay; 2,5 Westfälischer Reiterverein e.V.; 3 Georg Ferich/Nordrhein-Westfälisches Landgestüt; 4 Brummeier/Pixabay. **45:** 1 Dietmar Rabich 00982/Wikimedia CC BY-SA 4.0; 2 Rijksmuseum Amsterdam/Wikimedia gemeinfree; 3 Ortsmarketing Raesfeld; 4 Michello Zappa/Wikimedia CC BY-SA 2.0; 5 Ziko van Dijk /Wikimedia CC BY-SA 4.0. **46:** 1 Collectie van Koninklijke Bibliotheek/Wikimedia/Publiek domein/Publisher: Meijer & De Ruyter, ca.1800; 2,3 Dietmar Rabich/Wikimedia CC BY-SA 4.0; 4 Verena Winter; 5 Collectie Museum Nicolaas Rockox - Het Rockoxhuis/Wikimedia/Publiek domein. **47:** 1 Ron Smith/Unsplash; 2 Aranxa Esteve/Unsplash; 3 mauro paillex/Unsplash; 4 Darius Soodmand/Unsplash; 5 Micheile Henderson/Unsplash.

Grenzeloos thuisland. Een leesboek.
47 kleine ontdekkingsreizen door de EUREGIO

Dit boek gaat onder meer over:

Samen met de burenen door dik en dun gaan
De regio 'Landkreis Osnabrück'
De 'Landkreise' van het Münsterland
Het 'Landkreis Grafschaft Bentheim'
Het Nederlandse EUREGIO gebied
Koning, kanselier en bondspresident
De geschiedenis van de industrialisatie
School hier en daar
Vele wegen leiden naar het doel
Van de EUREGIO naar de hele wereld
Grensoverschrijdende natuurgebieden
Let op, wild!
De dertigjarige oorlog en de Vrede van Westfalen
Zoals in een sprookje
Musea om te ontdekken
Grensstenen en grenspalen
Karel de Grote en zijn missionaris Ludgerus
Annie de Leeuw alias Johanna Reiss
De Hanze en de Nedersaksische taal
Textielgeschiedenis aan weerszijden van de grens
Kerstmarkten en Sinterklaas
Muziekfestivals in de EUREGIO

—

Ministerium für
Schule und Bildung
des Landes Nordrhein-Westfalen

taal:
unie

Bezirksregierung
Münster

BILDUNGSLAND

Hier wachsen Talente.

